

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 4 (32)

Луцьк
Вежа-Друк
2022

Редакційна колегія

- Стащук О. В.**, доктор економічних наук, професор, головний редактор (Волинський національний університет імені Лесі Українки)
Слісєєва Л. В., доктор економічних наук, доцент, заступник головного редактора (Волинський національний університет імені Лесі Українки)
Ахмет Маслакчи, Dr., Asst.Prof. (Кіпрський науковий університет, Туреччина)
Бояр А.О. доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Васілевські Мірослав Dg hab.(Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Крикавський Є.В., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська Політехніка»)
Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, (Луцький національний технічний університет)
Лободіна З. М., доктор економічних наук, професор (Західноукраїнський національний університет)
Маріуш Подзьор Dg hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща)
Павлова О. М., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Павлов К. В., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Петрушенко М. М., доктор економічних наук, доцент (Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України).
Садовська І. Б., доктор економічних наук, професор, (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Уцклак-Єж Пауліна, Dg hab. (Гуманістично-природничий університет імені Яна Длугоша, м. Ченстохова, Польща)
Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки).
Чорна Н. П., доктор економічних наук, доцент (Західноукраїнський національний університет).

Е 45 **Економічний** часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Олена Володимирівна Стащук, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2022. – №4(32). – 136 с.

У виданні «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки» уміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти. Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects. For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

*Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, категорія Б (наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 975).
Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІКА

Буняк Надія РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ СТАБІЛІЗАЦІЇ	6
Яна Пеліова, Лідія Гур'янова, Надія Дубровіна, Тетяна Несторенко ОЦІНКА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ УМОВ ЯКОСТІ ЖИТТЯ У СЛОВАЧЧИНІ.....	14
Керницька Анна ОЦІНКА РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	27

РОЗДІЛ II. ОБЛІК, АНАЛІЗ, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Бегун Світлана ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	36
Шворак Анатолій, Кулинич Мирослава, Скорук Олена, Філюк Дмитро ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ	43
Садовська Ірина, Нагірська Катерина ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ВИТРАТ НА ВИРОЩУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА : АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО СУДЖЕННЯ	51

РОЗДІЛ III. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Проць Наталія, Демчук Наталія АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	62
Возняк Галина, Коваль Василь КРИЗА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	71

РОЗДІЛ IV. УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Reikin Vitalii

FEATURES OF INTANGIBLE MOTIVATION OF ORGANIZATION STAFF (ОСОБЛИВОСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ).....	79
--	----

РОЗДІЛ V. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Коцїй Оксана

ВИРОБНИЦТВО ЯКІСНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	86
---	----

Лялюк Алла

ТОРГОВЕЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ДО І ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ	94
--	----

Стадник Валентина, Йохна Віталій, Красовський Олександр, Наскальний Сергій

РОЛЬ СЕРВІСНИХ ПІДПРИЄМСТВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОСННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	103
--	-----

Теслюк Софія, Демчук Ірина

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	116
---	-----

Попова Ольга, Попов Євген

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ КОКСОХІМІЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ З ЗАСТОСУВАННЯМ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	126
--	-----

Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки»	132
---	-----

CONTENT

SECTION I. ECONOMY

Buniak Nadiia

LABOR MARKET IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF STABILIZATION	6
--	---

Jana Peliova, Lidiya Guryanova, Nadiya Dubrovina, Tetyana Nestorenko

ASSESSMENT OF MATERIAL AND LIVING CONDITIONS OF THE QUALITY OF LIFE IN SLOVAKIA	14
---	----

Kernytska Anna

EVALUATION OF THE LEVEL OF INDUSTRY CONCENTRATION IN REGIONS OF UKRAINE	27
---	----

SECTION II. ACCOUNTING, ANALYSIS, AUDITING AND TAXATION

Begun Svitlana

FEATURES OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE IN MARTIAL LAW ...	36
--	----

Shvorak Anatoliy, Myroslava Kulynych, Skoruk Olena, Filiuk Dmytro

DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS	43
--	----

Sadovska Iryna, Nahirska Kateryna

ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE ACCOUNTING OF COSTS FOR GROWING CROP PRODUCTS: THE ASPECT OF PROFESSIONAL JUDGMENT	51
--	----

SECTION III. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Prots Nataliia Demchuk Nataliia

ACTUAL PROBLEMS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF LOCAL BUDGETS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL LAW	62
---	----

Halyna Voznyak Koval Vasyl CRISIS AS A FORM OF MANIFESTATION OF FINANCIAL INSTABILITY: ESSENCE AND CONSEQUENCES FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT	71
---	----

SECTION IV. MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Reikin Vitalii FEATURES OF INTANGIBLE MOTIVATION OF ORGANIZATION STAFF	79
--	----

SECTION V. ENTREPRENEURSHIP TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Koshchii Oksana PRODUCTION OF QUALITY PRODUCTS AS THE BASIS OF ENSURING COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE	86
Lialiuk Alla COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE BEFORE AND DURING THE WAR: A COMPARATIVE ASPECT	94
Stadnyk Valentyna, Yokhna Vitaly, Krasovskyi Oleksandr, Naskalnyj Serhij THE ROLE OF SERVICE COMPANIES IN REALIZING THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECOVERY	103
Tesliuk Sofiia, Iryna Demchuk DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	116
Olga Popova, Yevhen Popov METHODOLOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE COX- CHEMICAL INDUSTRY OF UKRAINE WITH THE APPLICATION COGNITIVE TECHNOLOGIES	126
Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn European National University»	132

РОЗДІЛ І. Економіка

УДК 331.5

Буняк Надія,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-6088-9081
e-mail: Buniak.Nadiya@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-6-13>

РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ СТАБІЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано сучасний стан ринку праці в Україні та обґрунтовано шляхи його стабілізації. Визначено загальні тренди розвитку вітчизняного ринку праці в довоєнний період. Проаналізовано основні показники, що характеризують його стан, визначено тенденції їхньої зміни протягом січня-листопада 2022 року. Розглянуто державні ініціативи щодо усунення дисбалансу між попитом на робочу силу та її пропозицією. Обґрунтовано можливі шляхи стабілізації вітчизняного ринку праці під час дії воєнного стану. Запропоновано зосередити зусилля на трьох напрямках: створення сприятливих умов для провадження підприємницької діяльності; забезпечення зайнятості населення та гарантування належного рівня заробітної плати; стабілізація соціально-гуманітарної ситуації й недопущення загострення соціальної напруги в суспільстві.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, тимчасово переміщені особи, міграція, державні ініціативи.

Buniak Nadiia,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Management and Administration,
Lutsk

LABOR MARKET IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF STABILIZATION

Introduction. The labor market is an important component of the country's economic system, a kind of indicator of its state, as well as a reflection of the level of social development. Military actions on the territory of Ukraine, changes in the socio-economic situation necessary the development of a system of effective measures to stabilize the labor market in modern realities.

The purpose of the article. The article aims is to research the current state of the labor market in Ukraine and to substantiate the ways of its stabilization.

Results. General trends in the development of the domestic labor market in the pre-war period are determined. The main indicators characterizing the current state of the labor market are analyzed. The trends of their change during January-November 2022 are determined. Government initiatives that contributed to increasing the flexibility of the labor market, stimulating employment, and optimizing labor relations are considered. Two trends characteristic of the modern labor market are identified. In particular, the appearance of new vacancies in the western regions of Ukraine, which is the result of the relocation of business from the southern and eastern parts of the country and the increase in the number of unemployed in the front-line territories, as well as those where active hostilities are taking place. Possible ways of stabilizing the domestic labor market during martial law are substantiated. It is proposed to focus efforts on three areas: creation of favorable conditions for conducting business activities; ensuring the employment of the population and guaranteeing the appropriate level of wages; stabilization of the social and humanitarian situation and prevention of exacerbation of social tension in society.

Conclusions. Today, the labor market of Ukraine are characterized by significant deformation, lack of parity between demand and supply, and a drop in the level of income of the population. Its stabilization is an extremely important task, given the emergence of various population groups affected by the armed conflict. In current realities, state regulation of the labor market is an important prerequisite for expanding employment opportunities and raising the standard of living standards of the population.

Key words: labor market, employment, unemployment, temporarily displaced persons, migration, state initiatives.

Постановка проблеми та її значення. Ринок праці є важливою складовою частиною економічної системи країни, своєрідним індикатором її стану, а також відображенням рівня суспільного розвитку. Воєнні дії на території України зумовили зміни в усіх без винятку сферах життєдіяльності населення. Втрата та пошкодження частини виробничих потужностей, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, порушення логістичних та виробничих зв'язків, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб призвели до посилення дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили, а також значно загострили проблеми, пов'язані із забезпеченням ефективної зайнятості населення.

За цих обставин особливої актуальності набуває вивчення сучасного стану ринку праці в Україні та обґрунтування можливих шляхів його стабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що проблематика ринку праці завжди знаходилась в центрі уваги представників різних економічних шкіл. Дослідженню теоретико-методичних й прикладних аспектів, пов'язаних із його функціонуванням та розвитком в Україні, присвятили свої наукові праці такі вітчизняні науковці, як Андрейцева І. [1], Наумова М. [2], Романов А. [3], Тульчинський Р., Тульчинська С., Кириченко С. [4], Чорна Н., Чорний Р. [5] та інші.

Попри значну кількість напрацювань у цій царині, багатогранність питання та поява нових викликів, спричинених насамперед веденням бойових дій на території України та зміною соціально-економічної ситуації зумовлюють необхідність проведення подальших досліджень проблем функціонування ринку праці з метою обґрунтування пропозицій щодо його стабілізації на період дії воєнного стану.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження сучасного стану ринку праці в Україні та обґрунтування шляхів його стабілізації.

Поставлена мета зумовила розв'язання наступних завдань: розглянути основні тренди розвитку вітчизняного ринку праці в довоєнний період; проаналізувати основні показники, що характеризують сучасний стан ринку праці, й визначити тенденції їх зміни протягом січня-листопада 2022 року; обґрунтувати можливі шляхи стабілізації вітчизняного ринку праці на період дії воєнного стану.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ринок праці – це один із найскладніших елементів ринкової економіки, де переплітаються інтереси різних соціальних груп. З одного боку, будучи елементом економічної системи, він безпосередньо впливає на рівень та якість життя населення, ефективність соціально-економічних перетворень, посилює чи згладжує соціальні протиріччя, що виникають у суспільстві. З другого боку, він знаходиться у тісному взаємозв'язку з ринками товарів, послуг, житла, капіталу й відчуває на собі їхній вплив.

Згідно Закону України «Про зайнятість населення» ринок праці – це «система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства» [6].

Сутність ринку праці розкривається через виконувані ним функції, визначальними з яких є: суспільний поділ праці, інформаційна, посередницька, ціноутворююча, регулююча, стимулююча [5, с. 66].

Основні тренди розвитку українського ринку праці в останні роки формувались під впливом глобалізації, інтелектуалізації, інформатизації суспільства, віртуалізації соціально-трудова

відносин, трансформації суспільно-мережевої взаємодії, роботизації та розвитку штучного інтелекту, структурної перебудови економіки, поширення пандемії коронавірусної хвороби 2019. Визначальними з них були:

- посилення дисбалансу між попитом та пропозицією на ринку праці, наслідком чого стало зростання рівня безробіття у довоєнний період;
- поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці, що обумовлене збереженням застарілої технологічної бази вітчизняних підприємств, невідповідністю освітньо-професійної підготовки фахівців структурним зрушенням в економіці;
- поширення неформальної зайнятості (зокрема, зростання чисельності самозайнятих осіб на підсобних селянських господарствах, у роздрібній торгівлі та сімейному бізнесі, будівництві; власників та працівників незареєстрованих виробничих одиниць; офіційно не оформлених працівників на зареєстрованих в офіційному порядку підприємствах; працівників офіційного сектору, які здійснюють необліковану діяльність на своєму робочому місці), її тісне переплетіння з формальною обумовлює нерегульованість процесів у соціально-економічній сфері країни;
- низький рівень реальної заробітної плати, що негативно відображається на продуктивності праці, не сприяє особистому зростанню працівників, їхній соціальній інтеграції;
- зростаюча поляризація у рівнях доходів населення, посилення диференціації в розмірі заробітної плати між менеджерами вищого рівня управління та безпосередніми виконавцями;
- порушення принципів гідної праці;
- відсутність належного соціального захисту працівників й гарантій дотримання їх прав та обов'язків у сфері праці;
- нехтування індивідуальними потребами працівників, їхніми освітніми й професійними навичками та вміннями;
- посилення споживацьких настроїв у безробітних (відсутність бажання в частини з них шукати роботу у зв'язку з втратою можливості отримувати соціальну допомогу);
- зневіра працівників у можливостях профспілок та інших державних інститутів щодо захисту їхніх інтересів.

Усе вище зазначене дозволяє стверджувати, що тенденції розвитку українського ринку праці протягом останніх років сприяли накопиченню різного роду негараздів під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх процесів.

Пандемія коронавірусної хвороби 2019 беззастережно викрила вразливі місця ринку праці, а воєнні дії на території України значно загострили існуючі проблеми, зокрема призвели до руйнування його інститутів та втрати ними можливості повноцінно виконувати свої функції, а також зростання рівня безробіття, посилення соціальної напруги в суспільстві на фоні зниження добробуту населення.

Структурні зрушення українського ринку праці у 2022 році були обумовлені знищенням частини виробничих потужностей та припиненням діяльності більшості підприємств на території, де ведуться бойові дії, посиленням енергетичної кризи, втратою частини ринків збуту продукції, ускладненням логістики, а також звільненням значної частини персоналу, внутрішньою та зовнішньою міграцією населення тощо. Війна завдала руйнівних збитків економіці України та позбавила мільйони людей роботи.

За результатами опитування станом на листопад 2022 року близько 32% підприємств, з тих що функціонували на момент початку військової агресії, повністю або майже повністю припинили свою діяльність [7], а ті що продовжують працювати намагаються оптимізувати свої витрати насамперед шляхом скорочення кількості робочих місць.

Заразом через високу загрозу життю значна частина працівників на прифронтових територіях була вимушена звільнитись або взяти неоплачувану відпустку з тим, щоб переїхати жити у відносно безпечні регіони країни чи закордон.

Аналізуючи поточну ситуацію, яка склалась на ринку праці України, варто відмітити, що з початку російського вторгнення в Україну щонайменше 5 млн осіб втратили своє робоче місце. Згідно даних Державної служби зайнятості в загальній кількості попереджених про масове вивільнення найбільша частка припадала на працівників: сільського господарства (22%), державного

управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (19%), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (16%), освіти (10%), переробної промисловості (10%) [8].

Масштабні багатовекторні зміни на ринку праці призвели до того, що на початку воєнних дій на території України, зокрема в лютому-серпні кількість осіб, які готові були змінити професію та працювати за меншу заробітну плату постійно зростала. Однак починаючи з вересня ситуація почала дещо змінюватись, зокрема скоротилась кількість бажаючих влаштуватись на дистанційну роботу, а також зменшилось навантаження на одну вакантну посаду. Попри це зберігається суттєвий дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. За даними Державної служби зайнятості станом на 1 грудня 2022 року, в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 7 безробітних, проти 4 осіб на відповідну дату попереднього року [8].

Найбільші диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицію у професійно-кваліфікаційному розрізі спостерігалася серед кваліфікованих робітників сільського господарства, технічних службовців, службовців та керівників, працівників сфери торгівлі та послуг (рис. 1).

Згідно даних Державної служби зайнятості [8] найбільш затребуваними в категорії службовці та керівники є головні бухгалтери та менеджери (управителі) зі збуту; в категорії професіонали та фахівці – вчителі, бухгалтери, в категорії технічних службовців – касири торговельного залу, листоноші (поштарі), в категорії працівників сфери торгівлі та послуг – продавці продовольчих товарів та кухари; в категорії кваліфікованих робітників сільського

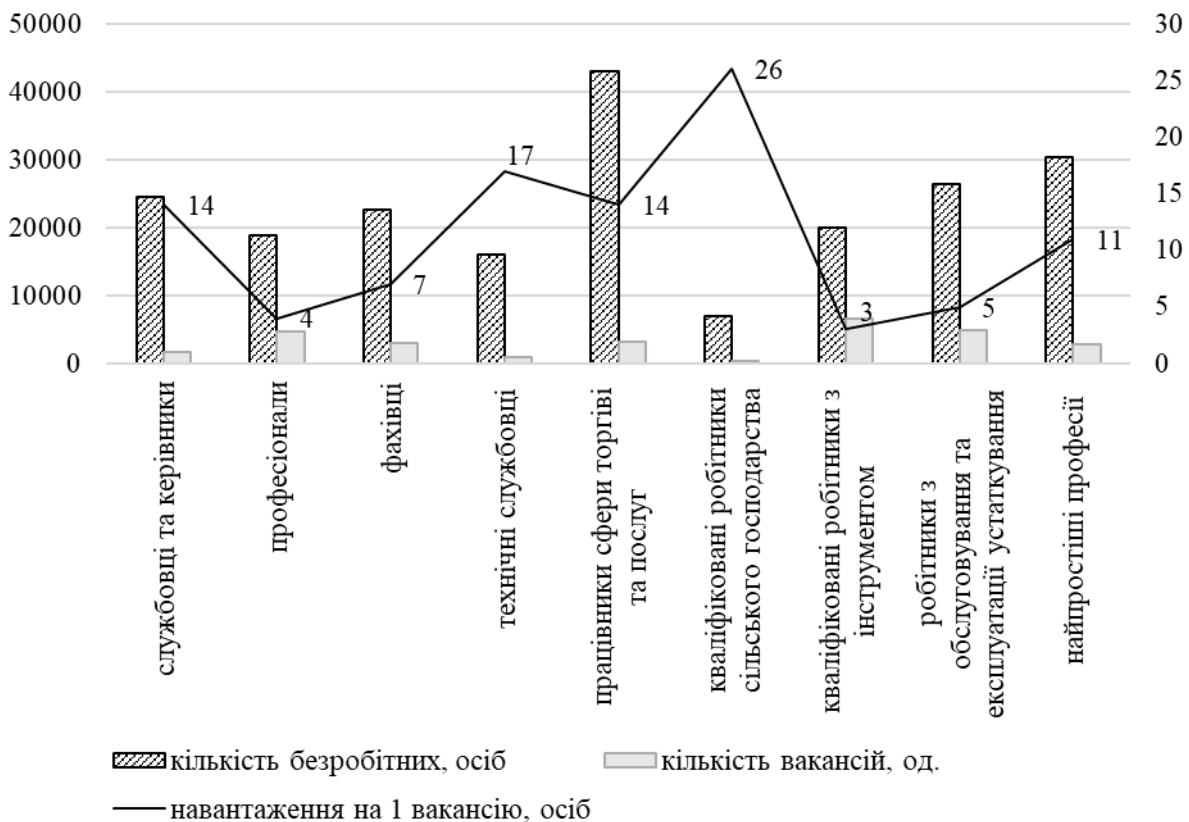

Рис. 1. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) станом на 1 грудня 2022 року

Джерело: [8]

господарства – робітники з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва та лісоруби; в категорії кваліфікованих робітників з інструментом – швачки та електромонтери з ремонту та обслуговування електроустаткування; в категорії робітників з обслуговування устаткування – водії автотранспортних засобів та оператори заправних станцій; в категорії найпростіших професій; найпростіших професій – підсобні робітники та робітники з комплексного

прибирання та утримання будинків з прилеглими територіями.

Залежно від видів економічної діяльності найвищий рівень навантаження на одну вакансію станом на 1 грудня 2022 року був серед представників фінансової та страхової діяльності (55 осіб); а найменший – серед працівників освіти (2 особи).

В розрізі регіонів України найвищий попит на робочі місця у січні-листопаді 2022 року був у Херсонській та Миколаївській областях, 256 та 29 кандидатів на одну вакантну посаду відповідно, а найнижчий – у Львівській області та м. Києві, 1 та 2 особи відповідно [8]. Така ситуація обумовлена насамперед релокацією підприємств з прифронтових територій, а також тих де ведуться активні бойові дії, в західні регіони країни; до того ж місцевий бізнес не так сильно постраждав від воєнних дій і в переважній своїй більшості продовжив функціонувати.

Проведений аналіз стану ринку праці в Україні дозволив зробити висновок про домінування попиту на малокваліфіковану робочу силу, тоді як серед тих хто шукає роботу здебільшого переважають працівники з вищою (48%) та професійно-технічною освітою (34%). Серед зареєстрованих безробітних домінують жінки (близько 68%). Найчастіше до Державної служби зайнятості у пошуку роботи звертались особи віком понад 45 років. Середня тривалість пошуку роботи безробітними варіює залежно від регіону країни й в середньому становить 101 день.

Згідно оприлюднених даних протягом січня-листопада 2022 року статус безробітного мали 839,1 тис. осіб, з яких було працевлаштовано 263,7 тис. осіб; 45,5 тис. осіб проходили професійне навчання, з них в центрах професійно-технічної освіти – 28,3 тис. осіб; брали участь у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру – 26,5 тис. осіб; отримували допомогу по безробіттю 763,0 тис. осіб [8].

Якщо порівнювати отримані дані станом на 1 грудня 2022 року з аналогічними даними 2021 року можемо зробити висновок про одночасне зменшення як кількості пропонувананих вакансій на 54%, так і кількості зареєстрованих безробітних на 20%.

Водночас слід зазначити, що дані Державної служби зайнятості не є репрезентативними, оскільки не відображають реальну ситуацію на ринку праці. Насамперед це обумовлено тим, що до уваги береться лише зареєстрована частина безробітних, поза увагою залишаються ті, кого формально не звільнили, а лише відправили в неоплачувану відпустку. Крім того зміна трудового законодавства суттєво зменшила можливості та підстави для звернення до Державної служби зайнятості з метою отримання статусу безробітного.

В той же час можемо констатувати, що певними стримуючими факторами зростання рівня безробіття в Україні у теперішніх реаліях є: зменшення чисельності економічно активного населення у працездатному віці у результаті зовнішньої міграції у сусідні країни; наявність внутрішньо переміщених осіб, які не здійснювали пошук роботи; скорочені терміни виплати допомоги по безробіттю; мобілізація до Збройних сил України; поширення неформальної зайнятості тощо.

Зокрема станом на 1 грудня 2022 р. 18,4 тис. осіб з числа внутрішньо переміщених мали статус безробітного [8]. Основна проблема, з якою вони стикаються, полягає в тому, що здебільшого професії, якими вони володіють не є затребуваними на нових місцях. Адже традиційно в східних регіонах України структура зайнятості була суттєво зміщена в бік промисловості на відміну від західних та центральних. Це зі свого боку посилює структурно-професійні диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили.

Все це дозволяє стверджувати, що ситуація, яка сьогодні склалась на ринку праці є неоднозначною та загрозливою. Продовження бойових дій на території України не лише пролонгує негативні тенденції його розвитку, але й загострює їх, зменшує можливості щодо протистояння їхньому загрозливому впливові.

Особливо актуальними сьогодні є проблеми, пов'язані із затримкою виплат заробітної плати, зниженням її реального виміру і, як наслідок, падінням купівельної спроможності населення, втратою значної частини доходів особливо жителями південно-східних регіонів країни у віці від 30 до 49 років.

Станом на 1 грудня 2022 року середня заробітна плата у вакансіях, які містяться у базі даних Державної служби зайнятості, становила близько 10 тис. грн. Зокрема, серед видів економічної діяльності найвищою заробітна плата була у сфері інформації та телекомунікацій (15,7 тис. грн) та у

добувній промисловості й розробленні кар'єрів (13,0 тис. грн).

У сучасних реаліях наймані працівники стають більш вразливими внаслідок порушення їхніх трудових прав, зміни трудового законодавства, а також погіршення умов праці.

З метою допомоги економічно активному населенню України, яке у зв'язку з воєнними діями на території України втратило роботу чи частину заробітної плати було запущено відповідну програму, яка дозволила зареєстрованим у певному порядку особам отримати допомогу в розмірі 6500 грн. До того ж роботодавцям було надано додаткові економічні стимули для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, зокрема вони могли отримати допомогу на виплату їм заробітної плати у розмірі 6500 грн протягом 2-х місяців. Крім того у квітні було реалізовано ряд законодавчих ініціатив щодо спрощення процедур отримання статусу безробітного та призначення допомоги по безробіттю під час дії воєнного стану.

Важливою ініціативою уряду та парламенту в контексті стимулювання підприємницької активності в Україні стала програма релокації бізнесу в безпечні локації, а саме у західні регіони країни. Станом на 25 листопада 2022 року із 772 переміщених підприємств 605 вже налагодили свою діяльність на новому місці, 261 ще знаходилось у стані пошуку найбільш придатних локацій або способів транспортування. Загалом релокейт бізнесу дозволив зберегти понад 35 тис. робочих місць, а також працевлаштувати понад 7 тис. місцевих жителів [9].

Реалізована у 2022 році грантова програма «Робота» дозволяла отримати грант на створення або розвиток власного бізнесу, розмір якого залежав від запиту, а також кількості новостворених робочих місць [10].

Також забезпеченню працевлаштування населення має сприяти реалізація проекту «Армія відновлення», яка передбачає заохочення безробітних до виконання робіт, що мають оборонний характер або пов'язані з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи воєнного характеру й не потребують спеціальної професійної підготовки. Залучення до виконання суспільно корисних робіт гарантує одержання мінімальної заробітної плати, яка з жовтня 2022 року становить 6700 грн. На теперішній час найбільше безробітних залучено до виконання суспільно корисних робіт у Сумській та Київській областях [10].

На нашу думку, реалізовані урядом заходи забезпечили гнучкість ринку праці, стимулювали зайнятість населення, сприяли оптимізації соціально-трудових відносин.

Загалом проведений аналіз поточного стану ринку праці в Україні дозволив окреслити дві основні тенденції:

- поява нових вакансій у західних регіонах України, що є результатом релокейту бізнесу із південної та східної частин країни;
- зростання числа безробітних на прифронтових територіях, а також тих, де ведуться активні бойові дії.

За цих обставин одним із важливих завдань держави є формування системи заходів щодо забезпечення зайнятості населення та гідної праці. На нашу думку, їх можна об'єднати в три групи.

1. Створення сприятливих умов для провадження підприємницької діяльності на неокупованій території країни:

- спрощення процедури відкриття власного бізнесу та провадження підприємницької діяльності;
- підтримка грантових програм, надання мікрокредитів для відкриття власної справи;
- подальша підтримка малої приватизації, що з одного боку сприятиме наповненню державного бюджету, а з другого – забезпечуватиме створення нових робочих місць.

2. Забезпечення зайнятості населення та гарантування належного рівня заробітної плати:

- підтримка програм перекваліфікації безробітних на базі існуючих центрів професійно-технічної освіти, навчання новим професіям доцільно здійснювати на замовлення роботодавців або для забезпечення самозайнятості осіб, які започатковують власну справу;
- надання можливості для віддаленої роботи як в приватному бізнесі, так і в державному секторі;
- реалізація програм щодо забезпечення тимчасової зайнятості шляхом організації оплачуваних громадських та сезонних робіт за місцем проживання;
- перепрофілювання системи державної допомоги з простої підтримки в систему стимулювання працевлаштування, зміни кваліфікації, відкриття власної справи тощо.

3. Стабілізація соціально-гуманітарної ситуації й недопущення загострення соціальної напруги в суспільстві:

- вдосконалення системи оплати праці на основі забезпечення тісного взаємозв'язку між продуктивністю праці та рівнем її оплати;
- реформування системи соціального захисту населення;
- розвиток інклюзивності ринків праці; надання особливої підтримки найбільш вразливим групам населення, що потребують, зокрема особам з особливими потребами, молоді, що не має досвіду роботи, самозайнятим, особам з тимчасовою непрацездатністю, внутрішньо переміщеним особам тощо;
- розробка державних програм щодо забезпечення його психологічної реабілітації населення та підтримки його ментального здоров'я;
- налагодження ефективних комунікацій між урядом та населенням, роз'яснення до яких змін і як варто готуватись в найближчому майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що сьогодні ринок праці України характеризується значною деформованістю, відсутністю паритету між попитом та пропозицією, падінням рівня доходів населення. За цих обставин державне регулювання ринку праці є важливою передумовою розширення можливостей зайнятості та підвищення рівня життя населення. Розробка та реалізація системних заходів щодо забезпечення продуктивної зайнятості населення, збереження існуючих та створення нових робочих місць, удосконалення правового регулювання соціально-трудова відносин, підвищення рівня та якості життя, створення умов для гідної праці в умовах дії воєнного стану набуває особливої актуальності. Адже офіційне працевлаштування населення дозволить зменшити навантаження на бюджет та спеціальні позабюджетні фонди, разом сприятиме збільшенню податкових надходжень.

Подальших досліджень вимагають питання забезпечення робочими місцями тимчасово переміщених осіб, розроблення механізмів стимулювання підприємницької активності в умовах воєнного стану.

Джерела та література

1. Андрейцева І. А. Ринок праці України: сучасні тенденції. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 28. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/472/454> (дата звернення 20.12.2022).
2. Наумова М. А. Теоретичні аспекти дослідження соціально-економічної нестабільності на ринку праці. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 6 (23). С. 200-207. URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/6_23_ukr/38.pdf (дата звернення: 26.12.2022).
3. Романов А. Асиметрії ринку праці та механізми їх регулювання в умовах досягнення цілей сталого розвитку. *Економічний аналіз*. 2019. Том 29. № 4. С. 58-66.
4. Тульчинський Р. В., Тульчинська С. О., Кириченко С. О. Макроекономічні зміни на ринку праці, викликані воєнними діями на теорії України. *ECONOMIC SYNERGY*. 2022. Вип. 3(5). С. 6-16.
5. Чорна Н., Чорний Р. Ринок праці України: сучасні виклики. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. №1. С. 64-73.
6. Про зайнятість населення. Закон України від 5 липня 2012 р. №5067-VI зі змінами та доповненнями. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 21.12.2022).
7. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в листопаді 2022 року. *Дія. Бізнес*. URL : <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku> (дата звернення: 22.12.2022).
8. Аналітична та статистична інформація. *Державна служба зайнятості*. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 26.12.2022).
9. Завдяки урядовій програмі релокації збережено понад 35 тисяч робочих місць – Тетяна Бережна. *Міністерство економіки України*. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a77ca772a826&title=Zavdiaki> (дата звернення: 21.12.2022).
10. Новини. *Міністерство економіки України*. URL : <https://me.gov.ua/News/List?lang=uk-UA&tag=News> (дата звернення: 30.12.2022).

References

1. Andreitseva, I. A. (2021) Rynok pratsi Ukrainy: suchasni tendentsii [Labor market of Ukraine: current trends]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 28. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/472/454>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-4> [in Ukrainian].
2. Naumova, M. A. (2020) Teoretychni aspekty doslidzhennia sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti na rynku pratsi [Theoretical aspects of researching socio-economic instability in the labor market]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*. 6 (23). 200-207. Retrieved from http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/6_23_ukr/38.pdf DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-6-36> [in Ukrainian].
3. Romanov, A. (2019) Asymetrii rynku pratsi ta mekhanizmy yikh rehuliuвання v umovakh dosiahnennia tsilei staloho rozvytku [Labor market asymmetries and mechanisms for regulating them in the context of achieving the sustainable development goals]. *Ekonomichnyi analiz*. 29 (4). 58-66. [in Ukrainian].
4. Tulchynskiy, R.V., Tulchynska, S.O., & Kyrychenko, S.O. (2022) Makroekonomichni zminy na rynku pratsi, vyklykani voiennymi diiamy na teorii Ukrainy [Macroeconomic changes in the labor market caused by military on the territory of Ukraine]. *ECONOMIC SYNERGY*. 3(5). 6-16. [in Ukrainian].
5. Chorna, N., & Chorniy, R. (2020) Rynok pratsi Ukrainy: suchasni vyklyky [The labor market in Ukraine: current challenges]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. 1. 64-73. [in Ukrainian].
6. Pro zainiatist naseleння: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 r. #5067-VI zi zminamy ta dopovnenniamy [On employment of the population: Law of Ukraine of July 5, 2012 № 5067-VI with amendments]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
7. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v lystopadi 2022 roku [The State and Needs of Business at War: Results of the November 2022 Survey]. *Diia. Biznes*. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku> [in Ukrainian].
8. Analychna ta statystychna informatsiia [Analytical and statistical information]. *Derzhavna sluzhba zainiatosti*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view> [in Ukrainian].
9. Zavdiaky uriadovii prohrami relokatsii zberezhenno ponad 35 tysiach robochykh mist – Tetiana Berezhna [Thanks to the government relocation program, more than 35,000 jobs have been saved - Tetiana Berezhna]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a7ca772a826&title=Zavdiaki> [in Ukrainian].
10. Novyny [News]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/List?lang=uk-UA&tag=News> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.12.2022 р.

УДК 364.2:365

Яна Пеліова,
PhD, доцент,
Економічний університет в Братиславі,
кафедра фінансів,
м. Братислава; ORCID ID: 0000-0002-0305-0906
e-mail: jana.peliova@euba.sk

Лідія Гур'янова,
доктор економічних наук, професор,
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
кафедра економічної кібернетики,
м. Харків; ORCID ID: 0000-0002-2009-1451
e-mail: guryanovalidiya@gmail.com

Надія Дубровіна,
PhD, кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та менеджменту в Братиславі,
кафедра фінансів,
м. Братислава; ORCID ID: 0000-0003-1346-9708
e-mail: nadija.dubrovina@vsemba.sk

Тетяна Несторенко,
кандидат економічних наук, доцент, професор AS
Бердянський державний педагогічний університет,
кафедра економіки, підприємництва і фінансів,
м. Запоріжжя; ORCID ID: 0000-0001-8294-6235
e-mail: tetyana.nestorenko@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-14-26>

ОЦІНКА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ УМОВ ЯКОСТІ ЖИТТЯ У СЛОВАЧЧИНІ

Важливим завданням соціальної політики у країнах ЄС є подолання бідності, зниження ризикових соціальних груп за рахунок ефективної соціальної, економічної, психологічної допомоги та підтримки, надання гідних умов проживання, тощо. Матеріальні та матеріально-побутові умови – одні з найважливіших при визначенні показників рівня життя населення. Погані матеріально-побутові умови, розшарування населення за рівнем доходів та якістю життя, відсутність адекватної соціальної допомоги сім'ям з низькими рівнями доходів, сім'ям з кількома дітьми, родинам, де є на утриманні діти-інваліди, призводить до різних соціальних конфліктів та загострення соціальної напруги у суспільстві

У роботі було проведено аналіз на прикладі окремих двох показників матеріальних та побутових умов життя населення Словаччини в цілому за період 2005-2020 рр. Використано окремі моделі часових рядів для надання прогнозних значень на період 2022-2023 рр.

Побудовані моделі дозволять проводити більш обґрунтований аналіз ефективності соціальних програм покращення матеріально-побутових умов населення Словаччини та визначати цільові групи населення, які потребують більшої підтримки та соціальної допомоги.

Ключові слова: якість життя, матеріальні та побутові умови, показники, моделі, прогнозування.

Jana Peliova,
PhD, Associate Professor,
University of Economics in Bratislava,
Department of Finance,
Bratislava

Lidiya Guryanova,
Doctor of Economics, Professor
S. Kuznets Kharkiv National University of Economics,

Department of Economic Cybernetics,
Kharkiv

Nadiya Dubrovina,
PhD, PhD in Economics, Associate Professor,
Bratislava University of Economics and Management,
Department of Finance,
Bratislava

Tetyana Nestorenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor AS
Berdyansk State Pedagogical University,
Department of Economics, Entrepreneurship and Finance,
Zaporizhzhia

ASSESSMENT OF MATERIAL AND LIVING CONDITIONS OF THE QUALITY OF LIFE IN SLOVAKIA

An important task of social policy in the EU countries is to overcome poverty, reduce risk social groups due to effective social, economic, psychological help and support, providing decent living conditions, etc. Material and living conditions are one of the most important factors in determining the indicators of the population's standard of living. Poor material and living conditions, stratification of the population by income level and quality of life, lack of adequate social assistance to families with low-income levels, families with several children, families with dependent children with disabilities, leads to various social conflicts and aggravation of social tension in society.

In the work, an analysis was carried out on the example of two separate indicators of the material and living conditions of the whole population of Slovakia for the period of 2005-2020. Selected time series models were used to provide forecast values for the period of 2022-2023.

The developed models will allow to provide more reasonable analysis of the effectiveness of social programs and to improve the material and living conditions of the population of Slovakia, to identify target groups of the population that need more support and social assistance.

Keywords: quality of life, material and household conditions, indicators, models, forecasting.

Матеріальні та матеріально-побутові умови – одні з найважливіших при визначенні показників рівня життя населення. Погані матеріально-побутові умови, розшарування населення за рівнем доходів та якістю життя, відсутність адекватної соціальної допомоги сім'ям з низькими рівнями доходів, сім'ям з кількома дітьми, родинам, де є на утриманні діти-інваліди, призводить до різних соціальних конфліктів та загострення соціальної напруги у суспільстві [1-7].

Одним з важливих завдань соціальної політики у країнах ЄС є програми, націлені на подолання бідності, зниження ризикових соціальних груп за рахунок ефективної соціальної, економічної, психологічної допомоги та підтримки, надання рівних умов та стипендій щодо середньої та вищої освіти, гідних умов проживання, рівного доступу до медичної допомоги, тощо [8].

Для впровадження програм щодо підвищення та вирівнювання умов життя в різних країнах ЄС регулярно проводяться різні моніторингові та соціальні дослідження, які публікуються на різних сайтах та у Eurostat [9-12].

Слід зазначити, що показники якості життя почали збиратися та аналізуватися не так давно. Якість життя є однією з відносно нових сфер статистичного аналізу та теоретичні положення базуються на рекомендаціях щодо статистики цих показників, які наведені у Звіті Стігліца-Сена-Фітуоссі у 2009 [13].

Важливим є також визначення факторів щодо покращення якості життя за умови обмеженості у суспільства ресурсів [14]. Також варто відзначити, що оцінка якості життя населення набула своєї актуальності в умовах турбулентності – зокрема, під час пандеміє Covid-19 [15].

Рівень якості життя може оцінюватися для різних соціальних груп населення (наприклад, студентів) [16, 17], який суттєво впливає на їх можливість отримувати вищу освіту не тільки в своїй країні, але й за кордоном.

Існує кілька визначень якості життя, а також кілька теоретичних концепцій її вимірювання [5, 18]. Якість життя, на думку Джонстона та ін., - це стан соціально-благополуччя індивіда чи групи, яке можна сприйняти або ідентифікувати за «спостережуваними» показниками [19]. Є досить велика кількість якісних моделей життя, і багато з них дуже різні за структурою та концепцією [3, 4, 20]. Філософи, соціологи, соціальні антрополози, психологи, медичні дослідники сфери охорони здоров'я, екологи, економісти, містобудівники, географи та екологи мають власний погляд на оцінку якості життя.

Експертна група Всесвітньої організації охорони здоров'я визначила якість життя як індивідуальне сприйняття життєвої ситуації людини в контексті культурно-ціннісної системи, в якій вона живе і по відношенню до його цілей, очікувань, стандартів та інтерес [20, 21].

Наприклад, показники якості життя, створені та поширені Словацьким статистичним управлінням, базуються на концепції, загальноприйнятій у Європейській статистичній системі [13, 20, 21]. До цієї концепції застосовуються такі вимоги:

- 1) джерелом даних для показників якості життя є насамперед вибіркові статистичні дослідження (наприклад, VZPS, EU SILC, EHIS, RÚ), які відповідають статистичним вимогам до якості, а саме надійності, своєчасності та порівнянності в межах ЄС;
- 2) запропоновані показники стосуються якості життя індивіда;
- 3) індикатори охоплюють як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти якості життя;
- 4) індикатори забезпечують вимірювання добробуту людей.

У 2013 році в опитування EU SILC був включений модуль, який є джерелом даних про суб'єктивне благополуччя жителів Словаччини, зокрема щодо задоволеності різними аспектами життя, загальної задоволеності, сенсу життя, довіри до політична та правова система, а й почуття [16].

Наприклад, опитування, яке проводилося у 2021 р. та складалося з розрахунку інтегрального індексу якості життя за допомогою однієї з методик та використання емпіричної формули середньозваженої величини. Так, згідно цим розрахункам, Швейцарія посіла перше місце, за нею йдуть Данія та Нідерланди. Ці країни мали індекс якості життя вищий за 180. Словаччина була на 30 місці у світі зі значенням індексу 147. Якщо розглядати лише країни Європи, то Словаччина посіла 22 місце й була попереду Італії, Греції та Литви [9].

Згідно з опитуванням Європейської комісії у 2019 р., жителі Братислави та Кошице задоволені життям у своїх містах. Це частина тенденції, за якою східноєвропейські міста наздоганяють північноєвропейські за рівнем якості життя. У містах проживає до 40 відсотків населення Європейського Союзу. До 90 відсотків європейців задоволені життям у місті, в якому вони живуть. Опитування Європейської комісії було опубліковано в рамках 18-го Європейського тижня регіонів і міст. Він заснований на інтерв'ю з понад 58 000 респондентами з 83 міст Європи. Одним із висновків є те, що якість життя у містах Східної Європи значно покращилася за останні п'ять років і наближається до міст Північної Європи, які традиційно лідирують у цьому опитуванні. Опитування охопило найбільші міста Словаччини Братиславу та Кошице, де 1400 респондентів оцінили якість життя в цих містах. З їхніх відповідей випливає, що понад 91 відсоток респондентів задоволені життям у Братиславі та 94 відсотки – у Кошице. Для порівняння, респонденти визначили Цюрих як стовідсотково придатне місце для життя, тоді як жителі Стамбула були найменш задоволені цим питанням (54 відсотки). Люди, які живуть у Копенгагені, були найбільш задоволені своїм містом (98 відсотків), тоді як жителі Белграда були найменш задоволені (63 відсотки) [10].

Слід зазначити, що більш ретельно питаннями дослідження різних аспектів якості життя у Словаччині займалися такі вчені, як В. Голкова, А. Веселкова, М. Хорняк, А. Роговська, А. Токарова, В. Іра, А. Міхалек, П. Подоляк та інші [1, 2, 18, 22].

Так у роботі [22] зазначається, що показники матеріального комфорту та соціального умов у Словаччині мають значні регіональні та місцеві відмінності. Словаччина суттєво просторово диференційована також з аспекту матеріального забезпечення та соціальних умов життя населення, при формуванні яких дуже значний вплив мали історичні та етнічно-демографічні фактори, традиції, культура, економічний та природний потенціал. В принципі територію Словаччини можна розділити на багатші західні та урбанізовані регіони (райони) з відносно вищим рівнем соціального

забезпечення (з точки зору зайнятості та освіти) і бідніші східні та південні регіони з високим рівнем безробіття та низькою освітою населення.

З точки зору показника «матеріальна забезпеченість мешканців» абсолютно найкраща ситуація в Братиславі, яка також характеризується найбільшою купівельною спроможністю та зайнятістю населення. Високий рівень якості життя в цьому вимірі досягають також райони Сенец, Тренчин, Лава, Трнава, П'єштяни, Пр'євідза, Банська Битриця, Зволен і Кошице.

На протилежній стороні спектру знаходяться райони, в якому такі показники, як індекс матеріального комфорту та соціальних умов життя населення, досягли дуже низьких значень в результаті багатьох проблем, особливо економічного характеру та розвитку. До цих районів включають, за винятком вищезгаданих Кошице та районів Попрад, Пряшів і Гуменне, всі інші східні словацькі округи, а також південні словацькі райони від Крупіни до після Ревуці. Абсолютно найгіршим з точки зору матеріальних умов та якості життя є становище жителів мікрорайонів Кежмарок і Сабінов, у яких ці показники досягли найнижчих значень індексу якості життя.

Обладнання квартир та житлових помешкань виражає, з одного боку, якісні особливості квартир, на з іншого боку, має на увазі право власності на нерухоме майно і споживчі товари тривалого користування, які спільно створюють можливості для досягнення певного рівня якості життя.

Просторовий розподіл значень індексу якості життя у цьому вимірі вказує на фундаментальні відмінності між західними та східними частини Словаччини (за винятком міста Кошице) і південної частини центральної Словаччини.

Найвигідніша ситуація з точки зору побутових умов є в Братиславі та в Кошице. Завдяки масштабному будівництву першокласних квартир в останні десятиліття, а також відносно високим доходам, рівень оснащення домогосподарств досягає високих значень.

Рівень оснащення квартир нижче середнього характерний для північного Загор'я, кількох районів південного Загор'я, частини центральної Словаччини та кілька районів східної Словаччини. Значення нижче середніх характеризують окремі райони півночі та північного сходу Словаччина, а також смуга районів від Златого Моравця до Ревуці та після неї.

У нашій роботі метою було: проведення аналізу на прикладі окремих двох показників матеріальних та побутових умов життя населення Словаччині в цілому за досить довгий інтервал часу; використання окремих моделей часових рядів для надання прогнозних значень.

У роботі було використано методи порівняльного та графічного аналізу, статистичного аналізу, аналізу часових рядів.

Слід визначити особливості показників матеріально-побутових умов, які застосовуються у методиці EU SILC.

Матеріально-побутові умови оцінюються на підставі трьох груп показників:

1. Дохід

- Середній еквівалент чистого доходу;
- Нерівність розподілу доходів;
- Рівень ризику бідності, закріплений у часі;
- Рівень ризику бідності за типом домогосподарства;
- Рівень стійкого ризику бідності

2. Матеріальні позбавлення та перешкоди

- Рівень серйозних матеріальних позбавлень;
- Здатність зводити кінці з кінцями

3. Побутові умови

- Якість життя – відсоток помешкань, де протікає дах, вологі стіни та інше.

Також слід визначити особливості деяких понять та спосіб розрахунку окремих показників.

Рівень серйозної матеріальної депривації (ступінь важких матеріальних нестатків) являє собою частку людей, які відчувають вимушену нестачу щонайменше чотирьох із дев'яти предметів моніторингу, які домогосподарство не може собі дозволити фінансово: а) несподівані витрати, б) поїхати у відпустку на один тиждень з дому один раз на рік, в) для сплати заборгованості по іпотечному кредиту або орендної плати, оплати комунальних послуг або погашення покупок у

розстрочку та інших кредитів, г) вживання їжі з м'ясом, куркою або рибою через день, д) підтримки належного тепла в квартирі, або не в змозі фінансово собі це дозволити, навіть якщо домогосподарство хоче: е) пральну машину, ж) кольоровий телевізор, з) телефон або і) машину.

Здатність зводити кінці з кінцями – частка мешканців домогосподарств, які мають великі труднощі зводити кінці з кінцями – труднощі зводити кінці з кінцями означає ступінь труднощів домогосподарства справлятися з оплатою звичайних необхідних витрат (харчування, квартплата, оплата електроенергії, газу тощо).

Дитина на утриманні визначається як особа, яка є членом домогосподарства та має вік до 15 років включно або від 16 до 24 років, економічно неактивна та проживає принаймні з одним із батьків.

Проведемо аналіз динаміки показників, що характеризували рівень матеріальних та матеріально-побутових умов якості життя населення Словаччини за період 2005-2020.

На рис. 1 наведено динаміку показників, що характеризують рівень якості життя у різних помешканнях, квартирах, приватних будинках. Ці показники вказують на частку респондентів, які зазначили серйозні проблеми у своїх мешканнях, як, наприклад, проблеми з протікаючим дахом, вологими стінами (підлогою), фундаментом або гнилими віконними рамами (підлогою), тощо.

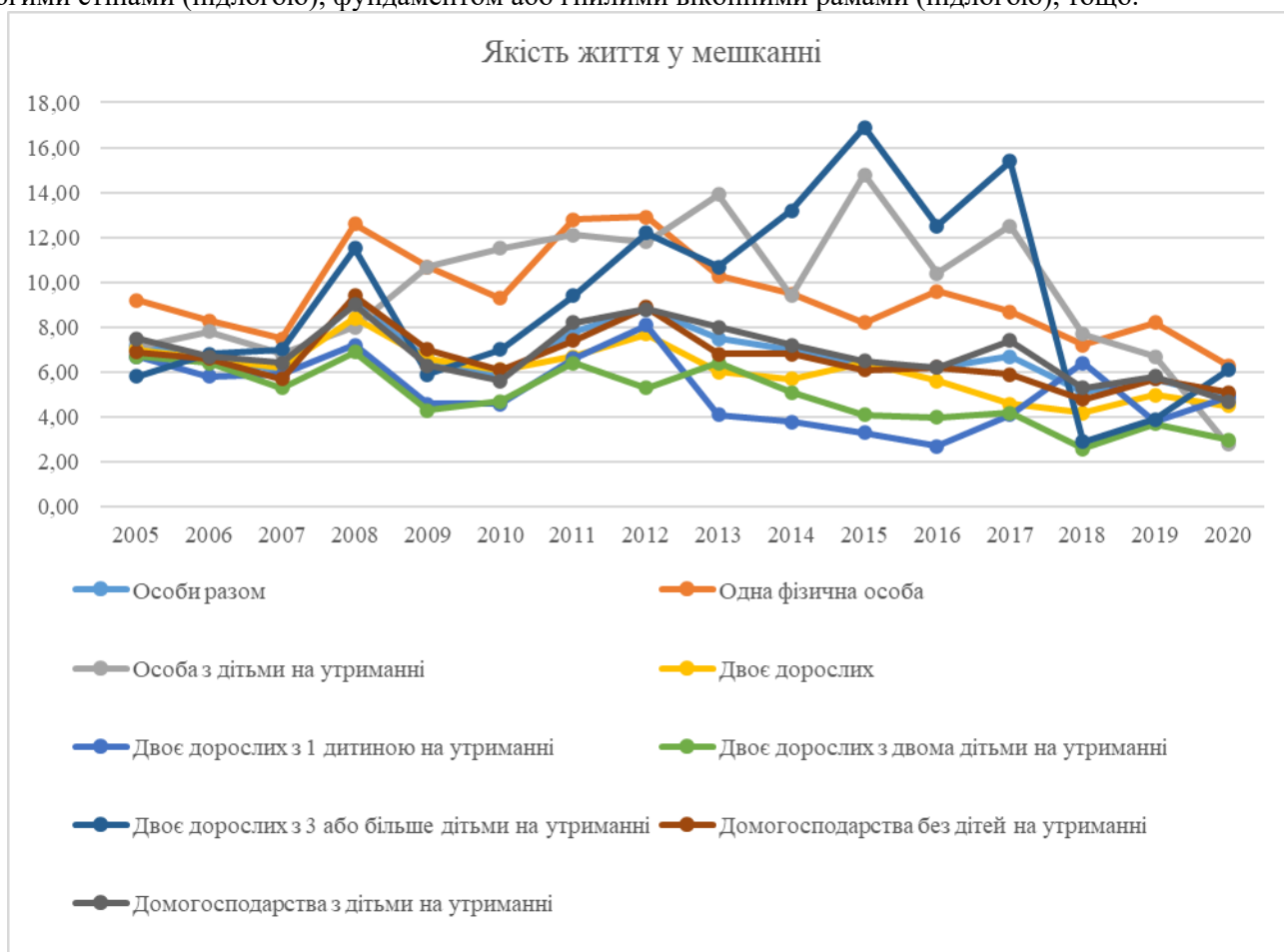

Рис. 1. Динаміка показників якості умов у різних мешканнях для різних типів домогосподарств Словаччини за період 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами на підставі даних Статистичного Управління Словаччини

Як видно з представлених графіків, що відображували динаміку показників якості умов у різних мешканнях для різних типів домогосподарств Словаччини за період 2005-2020 рр., зміна показників у часі була досить складною, відмічалися кращі та гірші часові періоди для окремих показників, коли менша та відповідно більша частка респондентів наголошувала про проблеми з житлом.

Втім слід зазначити, що станом на 2005 р. досить великої різниці між відповідями різних домогосподарств щодо стану умов у мешканнях не спостерігалось. Проте з 2008 р. по 2018 р. відбувалося значне розділення значень цих показників між різними типами домогосподарств. Найбільш несприятливою за період 2013-2017 рр. була ситуація для таких домогосподарств, як: «Особа з дітьми на утриманні» та «Двоє дорослих з 3 або більше дітьми на утриманні». Станом на 2020 р. ситуація у багатьох типах домогосподарств покращилася та суттєвої різниці між результатами опитування не спостерігалось.

Для більш ретельного аналізу тенденцій цих показників нами були розраховані коефіцієнти кореляції, які дозволяють оцінити взаємозв'язок між тенденціями окремих двох обраних показників. Результати розрахунку матриці коефіцієнтів парної кореляції представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції для окремих показників, що визначали якість якості умов у різних мешканнях для різних типів домогосподарств Словаччини за період 2005-2020 рр.

Показник	Умвне позначення змінних									
		V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
Особи разом	V1	1	0,89	0,39	0,83	0,51	0,78	0,45	0,96	0,98
Одна фізична особа	V2	0,89	1	0,48	0,75	0,43	0,61	0,33	0,9	0,83
Особа з дітьми на утриманні	V3	0,39	0,48	1	0,23	-0,24	0,19	0,66	0,28	0,44
Двоє дорослих	V4	0,83	0,75	0,23	1	0,54	0,78	0,23	0,9	0,74
Двоє дорослих з 1 дитиною на утриманні	V5	0,51	0,43	-0,24	0,54	1	0,44	-0,29	0,53	0,47
Двоє дорослих з двома дітьми на утриманні	V6	0,78	0,61	0,19	0,78	0,44	1	0,17	0,71	0,78
Двоє дорослих з 3 або більше дітьми на утриманні	V7	0,45	0,33	0,66	0,23	-0,29	0,17	1	0,35	0,5
Домогосподарства без дітей на утриманні	V8	0,96	0,9	0,28	0,9	0,53	0,71	0,35	1	0,87
Домогосподарства з дітьми на утриманні	V9	0,98	0,83	0,44	0,74	0,47	0,78	0,5	0,87	1

Джерело: побудовано авторами у пакеті Statistica

Як видно з представлених розрахунків, більшість коефіцієнтів парних кореляцій була позитивна та багато з значень парних кореляцій перевищували значення 0,5, а окремі значення більші, ніж 0,7. Це свідчить про те, що динаміка показників змінювалася в одному напрямку.

Таблиця 2

Результати проведеного статистичного аналізу для показників V1-V9

Стат. показники	Максимальне значення	Мінімальне значення	Середнє	Станд. квадр. відхилення	Коеф. варіації	Абсолютна різниця між 2020 р. та 2005 р.	Оцінка параметру a0 у лінійному тренді	Оцінка параметру a1 у лінійному тренді	Коефіцієнт кореляції для лінійного тренду
Змінна	Min	Max	Mean	Std.Dev.	Coef.of var.	Difference	Intercept	Slope	Correlation
V1	4,90	9,10	6,71	1,18	17,52	-2,30	7,75	-0,12	-0,49
V2	6,30	12,90	9,46	1,99	21,02	-2,90	10,82	-0,16	-0,38
V3	2,80	14,80	9,63	3,15	32,71	-4,30	9,88	-0,03	-0,04
V4	4,20	8,40	6,08	1,14	18,83	-2,50	7,64	-0,18	-0,76
V5	2,70	8,10	5,16	1,55	29,97	-1,80	6,51	-0,16	-0,49
V6	2,60	6,90	4,94	1,34	27,14	-3,70	6,85	-0,22	-0,80
V7	2,90	16,90	9,20	4,14	44,95	0,30	8,42	0,09	0,11
V8	4,80	9,40	6,59	1,22	18,53	-1,80	7,71	-0,13	-0,51
V9	4,70	9,00	6,85	1,24	18,15	-2,80	7,85	-0,12	-0,45

Джерело: побудовано авторами у пакеті Excel

Далі нами було проведено статистичний аналіз часових рядів, що характеризували якість якості умов у різних мешканнях для різних типів домогосподарств Словаччини за період 2005-2020 рр. Результати розрахунків приведені у табл. 2.

Як видно з розрахунків, приведених у табл.2, протягом періоду 2005-2020 рр. спостерігалось зменшення показників частки респондентів, які наголошували погані умови якості життя у помешканнях майже для всіх типів домогосподарств за виключенням типу домогосподарства «Двоє дорослих з 3 або більше дітьми на утриманні». Достатньо високий за абсолютною величиною коефіцієнт кореляції спостерігається для показників якості життя у помешканнях для таких домогосподарств, як: «Двоє дорослих» та «Двоє дорослих з двома дітьми на утриманні». Отже, для моделювання динаміки вказаного показника для цих типів домогосподарств можна застосувати моделі лінійного тренду і визначити прогностичні значення на найближчий часовий період.

Останні показники мають більш складний характер зміни показників, тому доцільно використовувати інші типи моделей часових рядів або моделі для випадкових процесів, наприклад, для змінних V3 та V7.

Нами було проведено моделювання тенденції для змінної V1, яка характеризує якість умов мешкання для домогосподарств взагалі.

У якості класу моделей часових рядів було обрано моделі експоненціального згладжування. При цьому ми використовували різні типи моделей експоненціального згладжування, як з урахуванням тренду, так і без нього. Невідомі параметри в моделях згладжування визначались за допомогою автоматичної процедури мінімізації середньої абсолютної похибки.

Результати обчислення характеристик різних моделей експоненційного згладжування приведені у табл. 3.

Таблиця 3

Характеристики моделей експоненційного згладжування

Пояснення	Тип моделі	Модель експоненційного згладжування без урахування тренду з параметрами $S_0=6,713$ та $\text{Alpha}=0,00$	Модель експоненційного згладжування без урахування тренду з параметрами $S_0=6,713$ та $\text{Alpha}=0,340$	Модель експоненційного згладжування з урахуванням експоненційного тренду з параметрами $S_0=7,520$ $\text{Alpha}=1,00$ $\text{Gamma}=0,00$	Модель експоненційного згладжування з урахуванням лінійного тренду з параметрами $S_0=7,277$ $\text{Alpha}=0,223$ $\text{Gamma}=0,00$
		Exponential smoothing: $S_0=6,713$ No trend, no season; $\text{Alpha}=0,00$	Exponential smoothing: $S_0=6,713$ No trend, no season; $\text{Alpha}=0,340$	Exp. smoothing: $S_0=7,520$ $T_0=0,9167$ Expon.trend, no season; $\text{Alpha}=1,00$ $\text{Gamma}=0,00$	Exp. smoothing: $S_0=7,277$ $T_0=-0,153$ Lin.trend, no season; $\text{Alpha}=0,223$ $\text{Gamma}=0,00$
Середня похибка	Mean error	0	-0,198	0,409	0,181
Середня абсолютна похибка	Mean absolute error	0,891	0,934	0,914	0,786
Сума квадратів похибок	Sums of squares	20,758	20,392	28,196	18,576
Середня квадратична похибка	Mean square	1,297	1,275	1,762	1,161
Середня відсоткова похибка	Mean percentage error	-2,83	-5,444	4,303	0,427
Середня абсолютна відсоткова похибка	Mean abs. perc. error	13,489	14,046	12,699	11,136

Джерело: побудовано авторами, розрахунки проведено у пакеті Statistica

Як видно з приведених характеристик моделей експоненційного згладжування, найкращі результати за критерієм найменшої середньої абсолютної відсоткової похибки спостерігається для четвертої моделі, де це значення найменше.

Результати розрахунків згладжених даних та похибок для цієї моделі приведені на рис. 2.

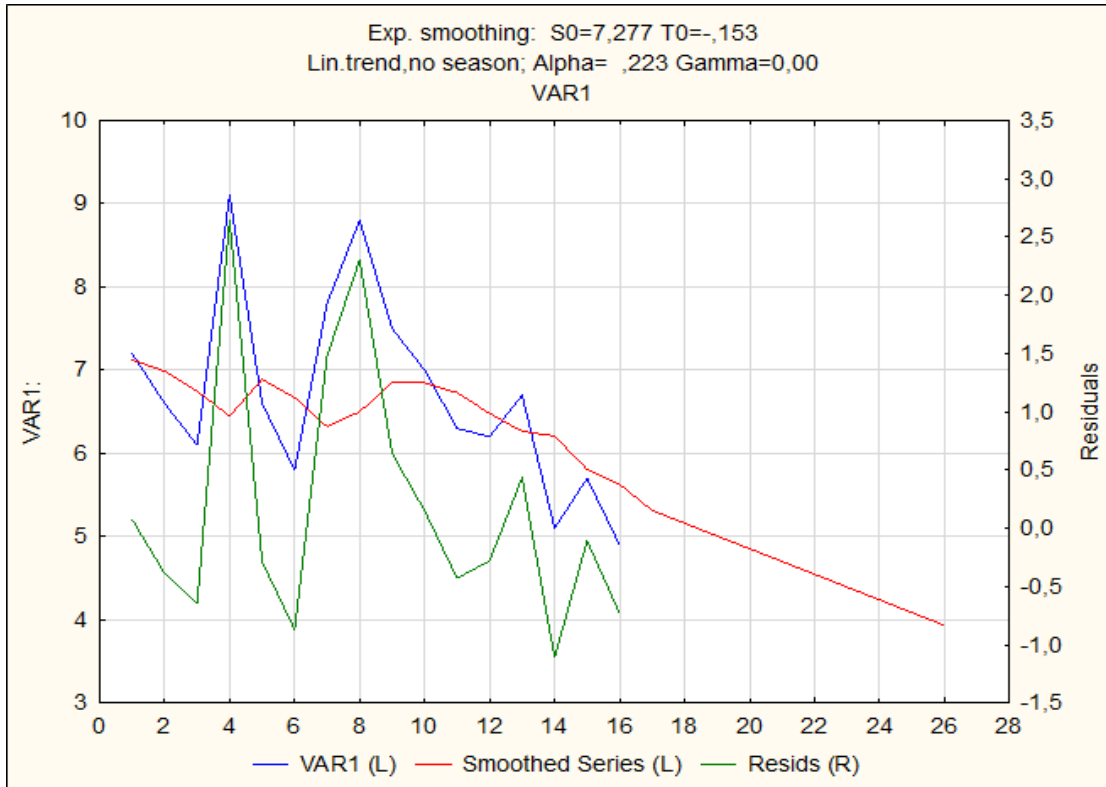

Рис. 2. Модель експоненційного згладжування для показника «Якість життя у мешканні» для всіх домогосподарств з урахуванням лінійного тренду з параметрами $S0=7,277$; $Alpha=0,223$; $Gamma=0,00$

Джерело: побудовано авторами у пакеті Statistica

У табл. 4 приведені результати прогнозів цього показника за різними типами моделей.

Таблиця 4

Результати прогнозування показника «Якість життя у мешканні» для всіх домогосподарств на період 2022-2023 рр.

Моделі	Модель експоненційного згладжування без урахування тренду з параметрами $S0=6,713$ та $Alpha=0,00$	Модель експоненційного згладжування без урахування тренду з параметрами $S0=6,713$ та $Alpha=0,340$	Модель експоненційного згладжування з урахуванням експоненційного тренду з параметрами $S0=7,520$ $Alpha=1,00$ $Gamma=0,00$	Модель експоненційного згладжування з урахуванням лінійного тренду з параметрами $S0=7,277$ $Alpha=0,223$ $Gamma=0,00$
Роки	Песимістичний сценарій	Нейтральний сценарій (варіант 1)	Оптимістичний сценарій	Нейтральний сценарій (варіант 2)
2022	6,71	5,63	4,12	5,16
2023	6,71	5,63	3,77	5,01

Джерело: побудовано авторами, розрахунки проведено у пакеті Statistica

Отже, за результатами проведених розрахунків у табл. 4 видно, що оптимістичний сценарій прогнозу дає найкращі можливі показники якості мешкання населення, тобто частка респондентів, що рапортують про погані житлові умови (проблеми з протікаючим дахом, вологими стінами (підлогою), фундаментом або гнилими віконними рамами (підлогою), тощо) знизиться до 4%. Навпаки, за результатами песимістичного сценарію частка респондентів, що рапортують про погані житлові умови (проблеми з дахом, що протікає, вологими стінами/підлогою), фундаментом або гнилими віконними рамами (підлогою), тощо) може становити 6,7%.

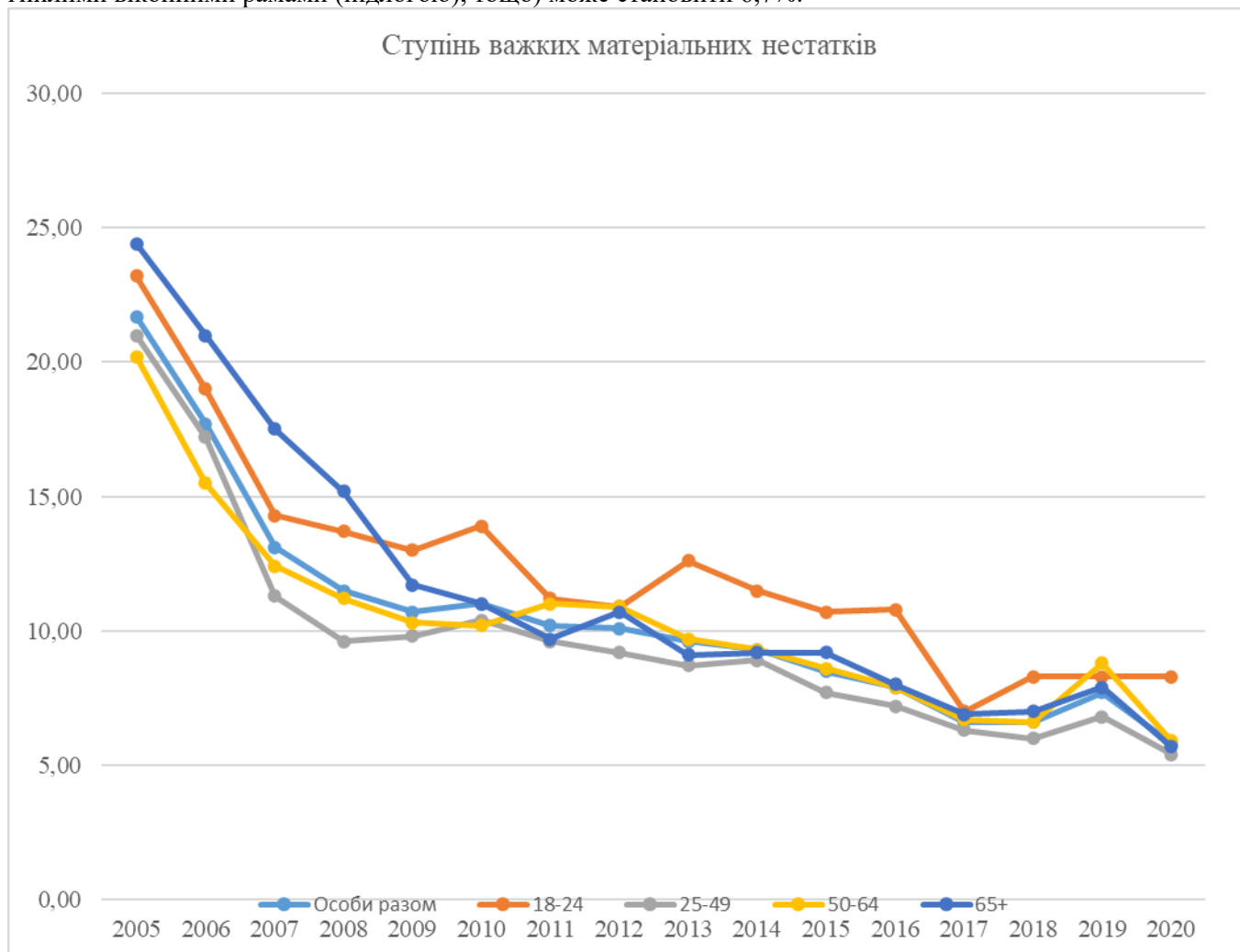

Рис. 3. Динаміка показників ступеня важких матеріальних нестатків для різних вікових груп населення Словаччини за період 2005-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами на підставі даних Статистичного Управління Словаччини

Далі проведемо аналіз показників матеріальної депривації, тобто ступеня важких матеріальних нестатків. Динаміка цих показників для різних вікових груп приведена на рис. 3.

З приведеного на рис. 3 графіку видно, що найбільш матеріальні проблеми турбували наймолодших та найстарших, що пояснюється меншими доходами, ніж в останніх групах. Також видно, що показники знижуються за тенденцією експоненціального тренду, отже для аналізу динаміки й прогнозування показників на найближчий часовий період є доцільним розрахувати параметри для цього типу моделей часового ряду.

Для більш ретельного аналізу тенденцій цих показників нами були розраховані коефіцієнти кореляції, які дозволяють оцінити взаємозв'язок між тенденціями окремих двох обраних показників. Результати розрахунку матриці коефіцієнтів парної кореляції представлено у табл. 5.

Як видно з представлених розрахунків, всі коефіцієнти парних кореляцій була позитивні й наближалися до 1. Це свідчить про високий ступень корельованості показників та що динаміка показників змінювалася в одному напрямку.

Таблиця 5

Коефіцієнти кореляції для окремих показників, що визначали ступень важких матеріальних нестатків для різних вікових груп населення Словаччини за період 2005-2020 рр.

Вікові групи	Умовне позначення змінної	Z1	Z2	Z3	Z4	Z5
Особи разом	Z1	1	0,98	0,99	0,99	0,98
18-24	Z2	0,98	1	0,97	0,95	0,95
25-49	Z3	0,99	0,97	1	0,98	0,95
50-64	Z4	0,99	0,95	0,98	1	0,95
65+	Z5	0,98	0,95	0,95	0,95	1

Джерело: побудовано авторами у пакеті Statistica

Далі були проведені обчислення характеристик різних моделей експоненційного тренду, результати яких приведені у табл. 6.

Таблиця 6

Характеристики моделей експоненційного тренду

	Оцінки параметрів	Середні квадратичні відхилення	Значення за критерієм Стьюдента	Значення р	Нижня границя довірчого інтервалу	Верхня границя довірчого інтервалу	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації
	Estimate	Standard	t-value	p-value	Lo. Conf	Up. Conf	R	R ²
Параметри	Модель експоненційного тренду для показника Z1							
a0	2,970102	0,063011	47,13626	0,000000	2,834957	3,105248	0,92	0,85
a1	-0,081690	0,009457	-8,63764	0,000001	-0,101975	-0,061406		
Параметри	Модель експоненційного тренду для показника Z2							
a0	3,029785	0,060564	50,02624	0,000000	2,899889	3,159682	0,91	0,82
a1	-0,067181	0,008460	-7,94148	0,000001	-0,085325	-0,049038		
Параметри	Модель експоненційного тренду для показника Z3							
a0	2,912148	0,078003	37,33397	0,000000	2,744849	3,079447	0,89	0,8
a1	-0,085141	0,011911	-7,14829	0,000005	-0,110687	-0,059595		
Параметри	Модель експоненційного тренду для показника Z4							
a0	2,860741	0,065252	43,84131	0,000000	2,720789	3,000693	0,9	0,8
a1	-0,068007	0,009151	-7,43145	0,000003	-0,087634	-0,048379		
Параметри	Модель експоненційного тренду для показника Z5							
a0	3,184866	0,054792	58,1260	0,000000	3,067348	3,302384	0,95	0,91
a1	-0,100858	0,009050	-11,1450	0,000000	-0,120267	-0,081448		

Джерело: побудовано авторами, розрахунки проведено у пакеті Statistica

Як видно з даних таблиці 6, всі оцінки параметрів є статистично значимими при рівні $p < 0,01$ та значення коефіцієнтів кореляції та детермінації дуже високі. Отже, зазначені моделі можуть бути застосовані для прогнозів на найближчий період.

Результати прогнозів показників ступеня важких матеріальних нестатків для різних вікових груп населення Словаччини за період 2022-2023 рр. приведені у табл. 7.

Результати прогнозування показника «Ступень важких матеріальних нестатків» для різних вікових груп населення Словаччини для на період 2022-2023 рр.

Моделі	Модель експоненційного тренду для показника Z1	Модель експоненційного тренду для показника Z2	Модель експоненційного тренду для показника Z3	Модель експоненційного тренду для показника Z4	Модель експоненційного тренду для показника Z5
2022	4,48	6,18	3,97	5,14	3,93
2023	4,13	5,77	3,65	4,8	3,56

Джерело: побудовано авторами, розрахунки проведено у пакеті Statistica

Отже за результатами отриманих прогнозів найбільші значення ступеня важких матеріальних нестатків буде спостерігатися у віковій групі 18-24 рр. та 50-64 рр.

Таким чином, побудовані моделі дозволять проводити більш обґрунтований аналіз ефективності соціальних програм покращення матеріально-побутових умов населення Словаччини за період 2005-2020 рр. та визначати цільові групи населення, які потребують більшої підтримки та соціальної допомоги. Побудовані прогнозні значення на період 2022-2023 рр. дозволять також визначити очікувані показники за результатами тенденцій, які склалися протягом достатньо довгого періоду, та порівняти їх з планованими значеннями.

Також слід зазначити, що подібні дослідження слід проводити на регіональному та місцевому рівнях, що дозволить більш ефективно виявляти цільові групи населення та ті показники, які потребують негайного покращення у тих чи інших регіонах або місцевостях. За допомогою програм моніторингу цих показників на регіональному та локальному рівнях можливе більш суттєве вирівнювання показників та зменшення просторових особливостей у диференціації якості життя населення Словаччини, що сприятиме меншій соціальній напрузі у суспільстві та покращення соціальної та демографічної ситуації у проблемних регіонах чи місцевостях.

Подяка

Лідія Гур'янова та Тетяна Несторенко дякують Національній стипендіальній програмі Словацької Республіки за підтримку дослідження.

Джерела і література

- Holková V., Veselková A. Theoretical and Practical Aspects of Forming Quality of Life in terms of Consumption. *Economic Review*. Issue 48., 3/2019. p.237-254.
- Hornák M., Rochovská A. Vybrané aspekty kvality života vo vnútorných perifériách Slovenska. *Geographia Cassoviensis*, 2007, s. 55-60.
- Marans R. W. Understanding Environmental Quality Through Quality of Life Studies: the 2001 DAS and its use of Subjective and Objective Indicators. *Landscape and Urban Planning*, 2003, no.65, s. 73-83.
- Massam B. H. Quality of Life: Public Planning and Private Living. *Progress in Planning*, 2002, no.58, s. 141-227.
- Mederly P., Nováček J., Topercer J. How to Measure Progress Towards Sustainability – The Sustainable Development Index. *Future Research Quarterly*, 2002, no.18, s. 5-24.
- Pacione M. Urban Environmental Quality and Human Well-Being – Social Geographical Perspective. *Landscape and Urban Planning*, 2003, no.65, s.19-30.
- Potůček M. a kol. Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Praha : UK FSV CESES, 2002, 686 s.
- Kuznetsov I., Zubro T. A Welfare State as a Concept and a Reality. In Almanach : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM EU v Bratislave, 2021, roč. 16, č.2, s. 16-26.
- Kvalita života v jednotlivých krajinách za rok: Umiestnenie Slovenska ťa prekvapí. *Euractive*. 10.07.2021. URL: <https://hashtag.zoznam.sk/kvalita-zivota-slovensko/>
- Drapáková D., Gabrižová Z. Kvalita života v slovenských mestách: Bratislava a Košice. 27.10.2020. <https://cutt.ly/M2oH31W>
- Statistical Office of the Slovak Republic. URL: <https://slovak.statistics.sk/>
- DATAcube. <http://datacube.statistics.sk/>
- Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.O. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>.

14. Nestorenko T., Nestorenko O., Morkūnas M., Volkov A., Baležentis T., Štreimikienė D., Cai J. Optimization of Production Decisions Under Resource Constraints and Community Priorities. *Journal of Global Information Management*. 2020, Volume 30, Issue 12, p.1-24. DOI: 10.4018/JGIM.304066. URL: <https://cutt.ly/BJuAo7U>
15. Polishchuk O., Kulinich T., Martynovych N., Popova Yu. Digitalization and sustainable development: the new covid-19 challenge requires non-standard solutions. *Problems of Sustainable Development*. 17 (2), 2022. p. 69-79. DOI: 10.35784/pe.2022.2.08.
16. Nestorenko T. Economic Impact of International Students on the Host City: Case of University of Economics in Bratislava. *3rd Teaching & Education Conference, the International Institute of Social and Economic Sciences*, June 28 – July 1, 2016, in Barcelona, Barcelona, Spain. URL: <https://cutt.ly/gOyJbh0>
17. Nestorenko T., Dubrovina N., Péliová J. Local Economic Impact of Domestic and International Students: Case of University of Economics in Bratislava. *European Financial Systems 2016*. Proceedings of the 13th International Scientific Conference, Brno: Masaryk University, 2016, p.496-501. URL: <https://cutt.ly/2YcBkOy>
18. Tokárová A. K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonnej spoločnosti*. Prešov: FF PU, 2002, s. 11-29.
19. Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, D. M. (eds.): *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell, 1994.
20. Van Kamp I., Leidelmeijer K., Marsman G., de Hollander A. Urban Environmental Quality and Human Well-Being Towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts; a Literature Study. *Landscape and Urban Planning*, 2003, no.65, s. 5-18.
21. Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2003 (CD).
22. Ira, V., Michálek, A., Podolák, P. Quality of Life and its Regional Differentiation in the Slovak Republic. *Život. Prostr.*, 2005, vol. 39, no. 6, p. 290-294.

References

- Holková V., Veselková A. (2019). Theoretical and Practical Aspects of Forming Quality of Life in terms of Consumption. *Economic Review*. Issue 48, no.3, 237-254. [in English].
- Hornák, M., Rochovská, A. (2007). Vybrané aspekty kvality života vo vnútorných perifériách Slovenska. *Geographia Cassoviensis*, 55-60. [in Slovak].
- Marans, R. W. (2003). Understanding Environmental Quality Through Quality of Life Studies: the 2001 DAS and its use of Subjective and Objective Indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, 73-83. [in English].
- Massam, B. H. (2002). Quality of Life: Public Planning and Private Living. *Progress in Planning*, 58, 141-227. [in English].
- Mederly, P., Nováček, J., Topercer, J. (2002). How to Measure Progress Towards Sustainability – The Sustainable Development Index. *Future Research Quarterly*, 18, 5-24. [in English].
- Pacione, M. (2003). Urban Environmental Quality and Human Well-Being – Social Geographical Perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 19-30. [in English].
- Potůček, M. a kol. (2002). Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Praha : UK FSV CESES, 686 s. [in Czech].
- Kuznetsov, I., Zubro, T. (2021). A Welfare State as a Concept and a Reality. In *Almanach : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM EU v Bratislave, roč. 16, č.2, 16-26. [in English].
- Kvalita života v jednotlivých krajinách za rok: Umiestnenie Slovenska ťa prekvapí. *Euractive*. 10.07.2021. <https://hashtag.zoznam.sk/kvalita-zivota-slovensko/> [in Slovak].
- Drapáková, D., Gabrižová, Z. (2020). Kvalita života v slovenských mestách: Bratislava a Košice. 27.10.2020. <https://cutt.ly/M2oH31W> [in Slovak].
- Statistical Office of the Slovak Republic. <https://slovak.statistics.sk/> [in Slovak].
- DATAcube. <http://datacube.statistics.sk/> [in Slovak].
- Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J.O. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>. [in English].
- Nestorenko, T., Nestorenko, O., Morkūnas, M., Volkov, A., Baležentis, T., Štreimikienė, D., Cai, J. (2022). Optimization of Production Decisions Under Resource Constraints and Community Priorities. *Journal of Global Information Management*. Volume 30, Issue 12, 1-24. DOI: 10.4018/JGIM.304066. <https://cutt.ly/BJuAo7U> [in English].
- Polishchuk, O., Kulinich, T., Martynovych, N., Popova, Yu. (2022). Digitalization and sustainable development: the new covid-19 challenge requires non-standard solutions. *Problems of Sustainable Development*. 17 (2), 69-79. DOI: 10.35784/pe.2022.2.08 [in English].

16. Nestorenko, T. (2016). Economic Impact of International Students on the Host City: Case of University of Economics in Bratislava. 3rd Teaching & Education Conference, the International Institute of Social and Economic Sciences, June 28 – July 1, 2016, in Barcelona, Barcelona, Spain. <https://cutt.ly/gQyJbh0>. [in English].
17. Nestorenko, T., Dubrovina, N., Péliová, J. (2016). Local Economic Impact of Domestic and International Students: Case of University of Economics in Bratislava. European Financial Systems 2016. Proceedings of the 13th International Scientific Conference, Brno: Masaryk University, 496-501. <https://cutt.ly/2YcBkOy>. [in English].
18. Tokárová, A. (2002). K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonnej spoločnosti. Prešov: FF PU, 11-29. [in Slovak].
19. Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, D. M. (eds.) (1994). The Dictionary of Human Geography. Oxford: Blackwell. [in English].
20. Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., de Hollander, A. (2003). Urban Environmental Quality and Human Well-Being Towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts; a Literature Study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 2003, 5-18. [in English].
21. Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001 (2003). Bratislava : Štatistický úrad SR, (CD). [in Slovak].
22. Ira, V., Michálek, A., Podolák, P. (2005). Quality of Life and its Regional Differentiation in the Slovak Republic. *Život. Prostr.*, Vol. 39, No. 6, 290-294. [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

УДК 332.1

Анна Керницька,
аспірант відділу проблем реального сектору економіки регіонів,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0001-6543-7914,
e-mail: a.kernytska7@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-27-35>

ОЦІНКА РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

В статті акцентовано увагу на тому, що драйвером соціально-економічного піднесення країни є активізація бізнес-процесів у промисловому секторі економіки регіонів. Зазначено, що існуюча індустріальна політика потребує удосконалення та формування таких напрямів розвитку, які враховуватимуть нові виклики глобального та національного характеру, в тому числі поширення цифровізації в усіх сферах суспільного життя. В цьому зв'язку актуалізовано необхідність здійснення оцінки сучасного рівня регіонального зосередження промисловості. Визначено особливості розвитку промислового сектору в економіці регіонів України на основі розрахунку коефіцієнта локалізації (концентрації) як співвідношення концентрації певного виду промислової діяльності (промисловості) в окремому регіоні до загальнонаціонального її значення. Виділено групи регіонів в залежності від отриманих значень коефіцієнта локалізації (концентрації): регіони з високим, середнім і низьким рівнем концентрації промислової діяльності (промисловості). Зроблено висновок, що сучасний рівень розвитку країни характеризується регіональними диспропорціями у виробництві валової доданої вартості видів промислової діяльності та промисловості у цілому. Зазначено, що удосконалення механізму управління бізнес-процесами у промисловому секторі економіки регіонів потребує взаємовигідного партнерства між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості.

Ключові слова: промисловий сектор, валова додана вартість, коефіцієнт локалізації, концентрація виробництва, регіон.

Kernytska Anna
Postgraduate,
Department of problems of the regions' economy real sector
The National Academy of Sciences of Ukraine
State Institution "Institute of regional research named after M.I. Dolishniy of NAS of Ukraine"

EVALUATION OF THE LEVEL OF INDUSTRY CONCENTRATION IN REGIONS OF UKRAINE

The article focuses on the fact that the driver of the socio-economic upliftment of the country is the activation of business processes in the industrial sector of the regional economy. It was noted that the existing industrial policy needs improvement and the formation of such directions of development that will consider new challenges of a global and national nature, including the spread of digitalization in all spheres of social life. In this connection, the need to assess the current level of regional concentration of industry has been updated. The peculiarities of the development of the industrial sector in the economy of the regions of Ukraine are determined based on the calculation of the localization (concentration) coefficient as the ratio of the concentration of a specific type of industrial activity (industry) in a separate region to its national value. Groups of regions are distinguished depending on the obtained values of the localization (concentration) coefficient: regions with a high, medium, and low concentration of industrial activity (industry). It was determined that during 2014-2020, the dynamics of changes in the share of gross added value of the industry in the structure of gross added value of the economy of Ukraine had a general downward trend due to a decrease in the share of gross added value of all types of industrial activity. The role of the industrial sector in the production of gross added value of regional economies has been reduced. It was established that in the analyzed period, the number of regions with a high concentration of the industrial sector in the economy decreased by 1.3 times. More than half of all regions of the country had a level of industrial sector concentration lower than the national average. It was recorded that Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhya, Ivano-Frankivsk and Kharkiv regions maintained a consistently high level of concentration of the industrial sector. It was concluded that the current level of development of the country is characterized by regional disproportions in the production of gross added value of types of industrial activity and industry. It was noted that improving the business process management mechanism in the industrial sector

of the regional economy requires a mutually beneficial partnership between representatives of business, authorities, scientific and technical institutions, and the public.

Keywords: industrial sector, gross added value, localization coefficient, concentration of production, region.

Постановка проблеми. В умовах трансформації традиційної структури суспільно-економічних відносин з'являється потреба у виявленні чинників, що підвищують активність регіональних бізнес-процесів. Зростання ефективності регіональних бізнес-процесів дозволить поліпшити інвестиційну привабливість регіону, зміцнити його фінансову самостійність та створити підґрунтя для соціально-економічного піднесення не тільки в регіонах, а й в країні у цілому.

Одним із чинників активізації та модернізації бізнес-процесів в регіонах є випереджаючий розвиток промисловості та удосконалення механізму управління бізнес-процесами у цьому секторі регіональних економік. Сьогодні у світі процесам індустріалізації відводиться роль авангарда, що обумовлено їх спроможністю справляти найбільший мультиплікативний ефект на економіку країн з різним рівнем економічного розвитку.

В нашій країні відсутність належної уваги до проблем функціонування промислового сектору призвела до його відставання у використанні новітніх управлінських та виробничих технологій, погіршення технологічної структури, обмеженості фінансово-інвестиційних ресурсів для здійснення інновацій, низької продуктивності праці, високої залежності від імпорту. В цьому зв'язку відновлення та модернізація промислового сектора є можливою на основі розроблення та втілення такої індустріальної політики, яка відповідатиме новим викликам глобального та національного характеру, що, передусім, потребує оцінки сучасного стану рівня регіонального зосередження промислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан, проблеми та тенденції розвитку промислового сектору економіки України та її регіонів є постійним предметом досліджень вітчизняних економістів. Зокрема, в інститутах Національної академії наук регулярно проводяться та публікуються результати наукових пошуків та практичні рекомендації до їх реалізації. Так, науковцями Інституту економіки промисловості сформульовано особливості модернізації економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління [1] та надано пропозиції щодо становлення промисловості на засадах смарт-спеціалізації [2]. Вченими Інституту економіки та прогнозування підготовлено науково-аналітичну доповідь стосовно загальних напрямків розвитку промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки [3]. Напрацювання дослідників Інституту регіональних досліджень пов'язані із пошуком шляхів забезпечення конкурентоспроможності промислового сектору економіки регіонів та розробкою методики оцінювання ефективності його функціонування [4].

Відаючи належне існуючим науковим доробкам, слід зазначити, що продовження досліджень в цьому напрямку обумовлено цифровізацією всіх сфер суспільного життя. Це актуалізує потребу у визначенні регіональної локалізації промислового виробництва як драйвера соціально-економічного розвитку економік регіонів та країни у цілому.

Мета статті полягає у визначенні сучасних особливостей розвитку промислового сектору в економіці регіонів України на основі розрахунку коефіцієнту локалізації (концентрації) та групування регіонів в залежності від отриманих значень на регіони з високим, середнім і низьким рівнем концентрації промислової діяльності.

Основні результати досліджень. Розподіл регіонів України за рівнем концентрації виробництва доданої вартості промислового сектору у 2014–2020 рр. можна отримати на основі розрахунку коефіцієнта локалізації (концентрації, K_L), який показує, у скільки разів концентрація певного виду економічної діяльності (галузі) в даному регіоні більше або менше, ніж в цілому по країні. Загальноприйнятою базою для розрахунку коефіцієнта локалізації (концентрації) є показники обсягу виробленої продукції (товарів, послуг), кількості зайнятих працівників та вартості основних виробничих фондів [5, с. 109; 6, с. 46–47]. При цьому, якщо по першим двом показникам Державним комітетом статистики здійснюється регулярний моніторинг у регіональному розрізі, то по третьому показнику він припинений у 2016 р. [7]. З огляду на це, вважаємо, що комплексним показником, який враховуватиме всі три аспекти одночасно, є показник валової доданої вартості. Адже, як

зазначають вітчизняні вчені, додана вартість виробництва, з одного боку, розкриває результативність виробництва, а з іншого – рівень мотивації працівників до продуктивної роботи, ступінь оснащення виробництва, забезпеченість його необхідною технікою, устаткуванням, прогресивними технологіями [8, с. 12].

Відтак, на першому етапі визначимо коефіцієнт локалізації (концентрації) i -го виду промислової діяльності в r -му регіоні (K_{Lir}) за формулою 1:

$$K_{Lir} = \frac{GVA_{ir}}{GVA_r} \div \frac{GVA_i}{GVA} \quad (1)$$

де GVA_{ir} – валова додана вартість i -го виду промислової діяльності в r -му регіоні;

GVA_r – валова додана вартість в r -му регіоні;

GVA_i – валова додана вартість i -го виду i -ий вид промислової діяльності в країні;

GVA – валова додана вартість в країні.

На другому етапі, залежно від значення коефіцієнта локалізації у 2014-2020 рр., виокремимо три групи регіонів:

- регіони з високим рівнем концентрації ($K_L > 1,0$) промисловості (певного виду промислової діяльності);

- регіони з середнім рівнем концентрації ($K_L = 1,0$) промисловості (певного виду промислової діяльності);

- регіони з низьким (нижчим за середній) рівнем концентрації ($K_L < 1$) промисловості (певного виду промислової діяльності).

Так, останніми роками в нашій країні відбулось істотне зменшення частки промислового сектору у виробництві ВДВ. Зокрема, впродовж 2014-2020 рр. вона скоротилась на 4,79% або у 1,23 рази. При цьому найбільше значення питомої ваги промисловості в структурі економіки становило 25,71% в 2014 р., а найменше – 20,92% в 2020 р. Динаміка зміни частки ВДВ промислового сектору у структурі ВДВ економіки України у 2014-2020 рр. є нерівномірною із загальною спадною тенденцією, що обумовлено зменшенням частки ВДВ всіх видів промислової діяльності. Лише у 2016-2017 рр. спостерігалось незначне зростання питомої ваги промисловості у ВДВ економіки країни (на 0,05 п.п.) завдяки збільшенню частки добувної промисловості та розроблення кар'єрів за цей період на 0,52 п.п., яке іще тривало до 2018 р., а також в результаті збільшення частки переробної промисловості у 2017 р. відносно її рівня 2014-2015 рр. на 0,16-0,18 п.п. (рис. 1).

Рис. 1. Частка ВДВ промислового сектору у структурі ВДВ економіки України у 2014-2020 рр. (%)

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

Зменшення ролі промислового сектору у виробництві ВДВ економіки у 2014-2020 рр. є притаманним для переважної більшості регіонів України (рис. 2).

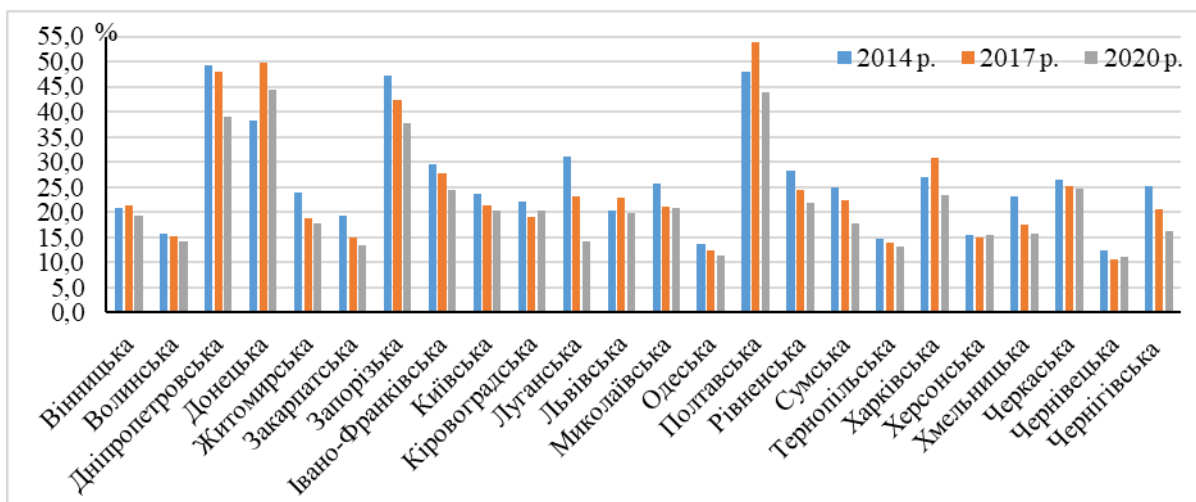

Рис. 2. Частка промисловості в структурі ВДВ економіки регіонів у 2014-2020 рр. (%)

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

Так, протягом 2014-2020 рр. стрімке зменшення частки даного виду економічної діяльності відбулось у Луганській (у 2,2 рази), Чернігівській (у 1,6 разів), Хмельницькій (у 1,5 разів), Сумській та Закарпатській (відповідно, у 1,4 рази) областях. За аналізований період лише в економіці Донецької обл. спостерігається збільшення частки ВДВ промисловості у загальному обсязі виробленої в регіоні ВДВ (у 1,2 рази). Слід також зазначити, що у 2014-2017 рр. мало місце деяке збільшення питомої ваги промисловості у виробництві доданої вартості в структурі економіки Вінницької (на 0,57 п.п.), Львівської (2,59 п.п.), Полтавської (5,95 п.п.) та Харківській (4,02 п.п.) областях, а у 2017-2020 рр. – в Кіровоградській (1,22 п.п.), Херсонській (0,3 п.п.) та Чернівецькій 0,46 п.п.) областях.

Серед регіонів найбільше середнє значення частки промисловості у структурі виробництва доданої вартості регіону було зафіксовано в Полтавській (48,25%), Донецькій (46,53%), Дніпропетровській (45,83%) та Запорізькій (42,01%) областях. Промисловий сектор забезпечує майже третину виробництва доданої вартості в економіці Харківської (28,83%), Івано-Франківської (28,24%), Луганської (26,0%), Черкаської (25,51%) та Рівненська (25,2%) областей. Найменше ВДВ вироблено промисловістю Чернівецької (11,39%) Одеської (12,81%), Херсонської (14,9%) та Тернопільської (14,1%) областей. Отже, в структурі економіки України не виявлено регіонів, економіка яких характеризувалась явним переважанням промислового сектору, лише у 2018 р. в Донецькій обл. та у 2016-2017 рр. в Полтавській обл. частка ВДВ промисловості становила понад 50%.

У галузевій структурі промисловості регіонів та країни у цілому провідне місце займає переробна промисловість. Так, динаміка зміни частки переробної промисловості у структурі економіки країни свідчить про нерівномірний розвиток галузі. Зокрема, у 2014-2016 рр. мало місце збільшення частки з 14,0% до 14,4%, а далі, протягом 2016-2020 рр. спостерігалось її поступове зменшення до рівня у 11,8%. В цілому частка виробництва доданої вартості переробної промисловості у загальній доданій вартості країни зменшилась на 2,3 п.п., або в 1,19 рази.

Досліджуючи регіональний рівень, слід зазначити, що тенденція до зменшення частки переробної промисловості у структурі економіки регіонів у 2014-2020 рр. є характерною для 18 областей, що становить 75%. На відміну у 2014-2017 рр. таких регіонів було менше половини – 10 або 41,7%. Суттєве зменшення частки даного виду економічної діяльності мало місце у 2017-2020 рр. – 20 регіонів або 83,3% (рис. 3).

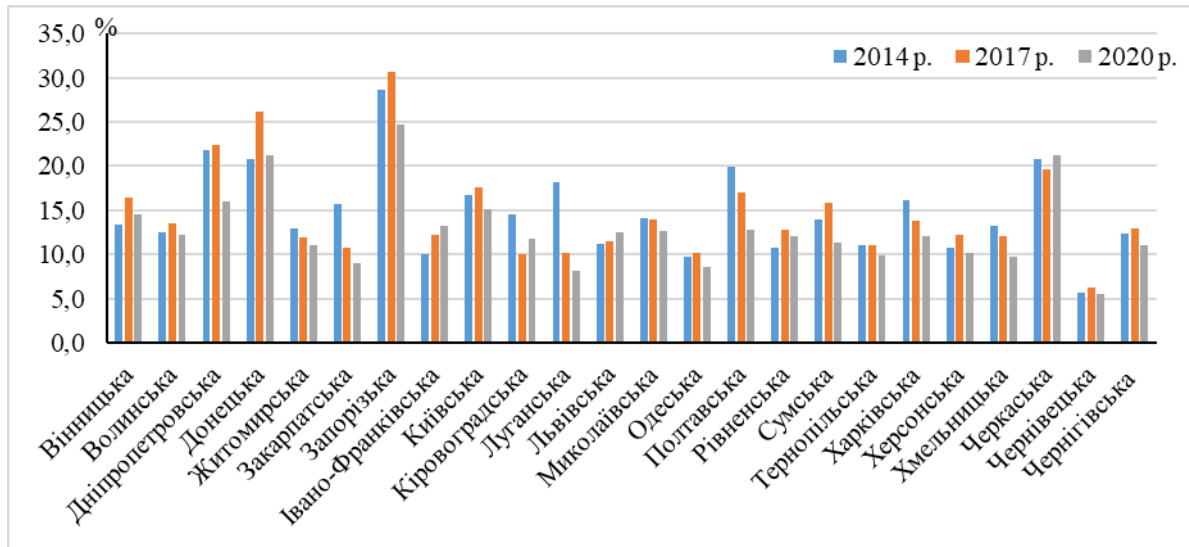

Рис. 3. Частка переробної промисловості у структурі економіки регіонів у 2014-2020 рр.

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

До регіонів з найбільшим зниженням питомої ваги переробної промисловості у структурі економік у 2014-2020 рр. можна віднести Луганську (10%), Полтавську (7,1%), Закарпатську (6,7%) та Дніпропетровську (5,7%) області. Збільшення питомої ваги за цей період спостерігалось лише в економіці Івано-Франківської (3,2%), Рівненської (1,4%), Львівської (1,3%), Вінницької (1,2%), Черкаської (0,5%) та Донецької (0,4%) областей.

Регіонами-лідерами у виробництві валової доданої вартості переробної промисловості протягом 2014-2020 рр. є Запорізька, Донецька, Черкаська, а також Дніпропетровська області, хоча рівень присутності цієї галузі промисловості у структурі регіональної економіки ледве досягає 30%. Регіоном, де переробна промисловість слабо розвинена, є Чернівецька область, – 5-6% у ВДВ регіону.

Вагоме місце у промисловому виробництві країни та регіонів займає добувна промисловість і розроблення кар'єрів. Так, упродовж 2014-2020 рр. питома вага виробництва доданої вартості добувної промисловості у загальному обсязі доданої вартості країни становила від 5,3% (2020 р.) до 7,1% (2018 р.). При цьому за аналізований період динаміка зміни частки даного виду економічної діяльності була неоднозначною. Зокрема, протягом 2014-2018 рр. частка добувної промисловості у структурі економіки збільшилась на 1,4 п.п., а у наступні 2018-2020 рр. – скоротилась на 1,8 п.п., тобто в цілому протягом 2014-2020 рр. спостерігається тенденція до зниження питомої ваги добувної промисловості в структурі економіки країни.

Аналіз динаміки досліджуваного показника у регіональному розрізі показує, що якщо у 2014-2017 рр. більшість регіонів (14) мали збільшення частки добувної промисловості, при цьому найбільше зростання показника зафіксовано у Полтавській (10,4 п.п.), Харківській (8,7 п.п) та Донецькій (7,5 п.п.) обл., то протягом 2017-2020 рр. переважала спадна тенденція – вже у 16 регіонів відбулося зменшення частки добувної промисловості у структурі економік. Істотне зниження показника спостерігалось у Харківській (6,7 п.п), Полтавській (5,6 п.п.) та Львівській (3,9 п.п.) областях. В результаті у 2020 р. в порівнянні з 2014 р. половина регіонів мали зниження частки добувної промисловості у структурі власних економік, як відбулось різними темпами.

Лідерами у виробництві доданої вартості добувної промисловості і розроблення кар'єрів є Полтавська (25-35%), Дніпропетровська (20-23%) та Донецька (10-18%) області. Найменше даний вид економічної діяльності розвинутий у Волинській, Київській, Одеській, Черкаській, Чернівецькій, Херсонській, Хмельницькій та Тернопільській областях, де частка добувної промисловості у структурі економіки коливалась в межах 0,01-0,5% (рис. 4).

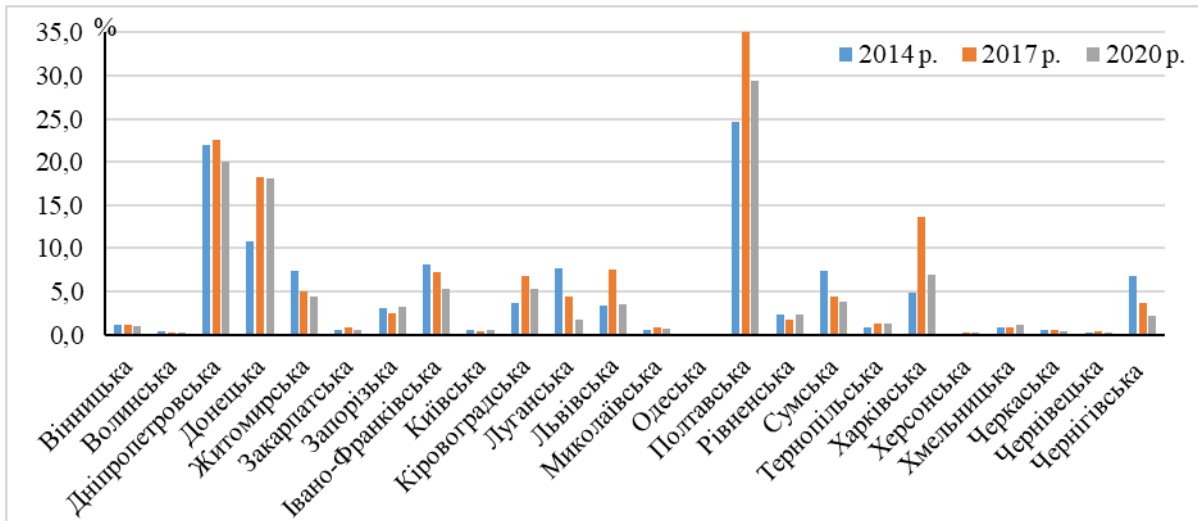

Рис. 4. Частка добувної промисловості і розроблення кар'єрів у структурі економіки регіонів у 2014-2020 рр. (%)

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

Структурною складовою промисловості країни та регіонів є постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Динаміка зміни частки даного виду економічної діяльності у виробництві валової доданої вартості країни свідчить про негативну тенденцію, оскільки протягом 2014-2020 рр. має місце зниження значення на 1,9 п.п., або в 1,6 рази. При цьому найбільша питома вага даної галузі промисловості у структурі економіки становила 5,3% у 2014 р., а найменша – 3,4% у 2017 р. та 2020 р., що обумовлено спадом виробництва промислової продукції.

В регіональному розрізі подібна ситуація спостерігалась в економіках більшості областей. Зокрема, у 2014-2020 рр. в 2,0-2,5 рази скоротилась частка постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря в структурі економіки Полтавської, Рівненської та Чернігівської обл. Лише у Закарпатській та Херсонській обл. відбулось збільшення частки на 0,6-1,0 п.п. У 2017-2020 рр. кількість регіонів, де мало місце збільшення питомої ваги зазначеного виду промислової діяльності, зросла до 16. Проте, вказане збільшення виявилось недостатнім для покращення загальної ситуації в країні щодо виробництва доданої вартості постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря.

Впродовж 2014-2020 рр. максимальні середні значення частки постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря були в структурі економік Запорізької (6,3%), Рівненської (5,91%) та Івано-Франківської (5,01%) областей. Мінімальні значення зафіксовано в економіці Волинської (0,93%), Полтавської (0,97%) та Тернопільської (1,0%) областей (рис. 5).

Іще однією підгалуззю промисловості є водопостачання; каналізація, поводження з відходами. Питома вага даного виду промислової діяльності в країні упродовж 2014-2020 рр. становила близько 1%. Зокрема, у 2014-2018 рр. спостерігалось поступове зниження питомої ваги даного виду промислової діяльності з 0,61% до 0,38% та незначне її збільшення у наступних 2019-2020 рр. до 0,45%.

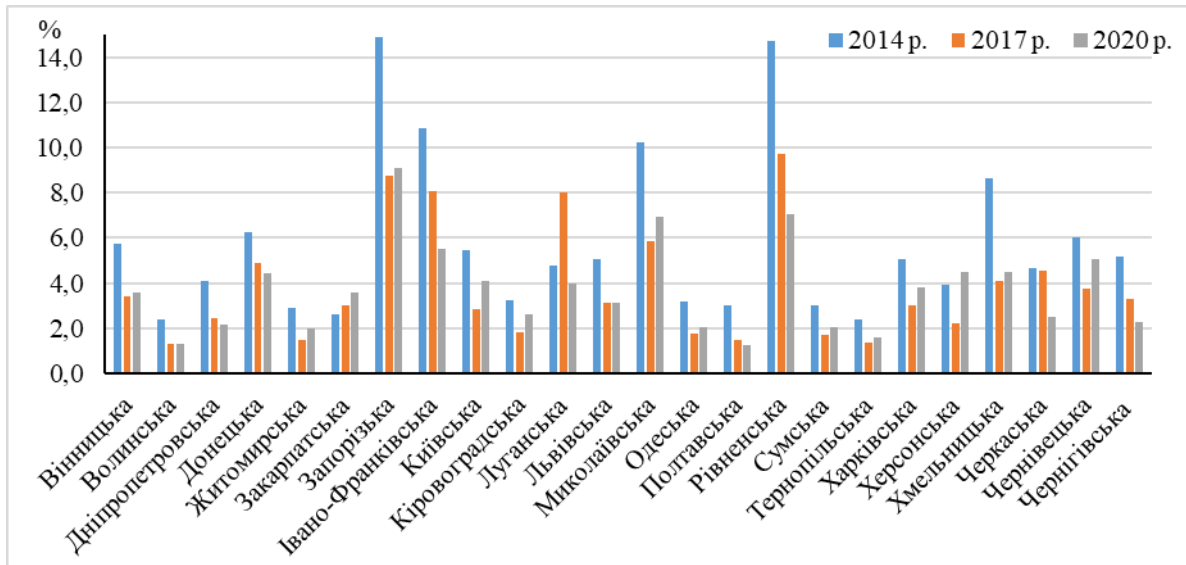

Рис. 5. Частка постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у структурі економіки регіонів у 2014-2020 рр.

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

В регіональному розрізі тенденція в цілому зберіглась. Зокрема, у 2014-2017 рр. лише три регіони мали незначне збільшення питомої ваги зазначеного виду діяльності – це Донецька (на 0,05 п.п.), Луганська (на 0,03 п.п.) та Львівська (на 0,15 п.п.) області. У 2020-2017 рр. – навпаки, лише три регіони мали невелике зменшення частки водопостачання; каналізація, поводження з відходами у ВДВ відповідних регіонів, серед них: Київська (на 0,03 п.п.), Луганська (на 0,04 п.п.) та Львівська (на 0,21 п.п.) області. В цілому за аналізований період Донецька (на 0,16 п.п.) та Тернопільська (на 0,01 п.п.) області мали зростання частки, що забезпечило покращення загальної ситуації в країні стосовно виробництва доданої вартості водопостачання; каналізація, поводження з відходами (рис. 6).

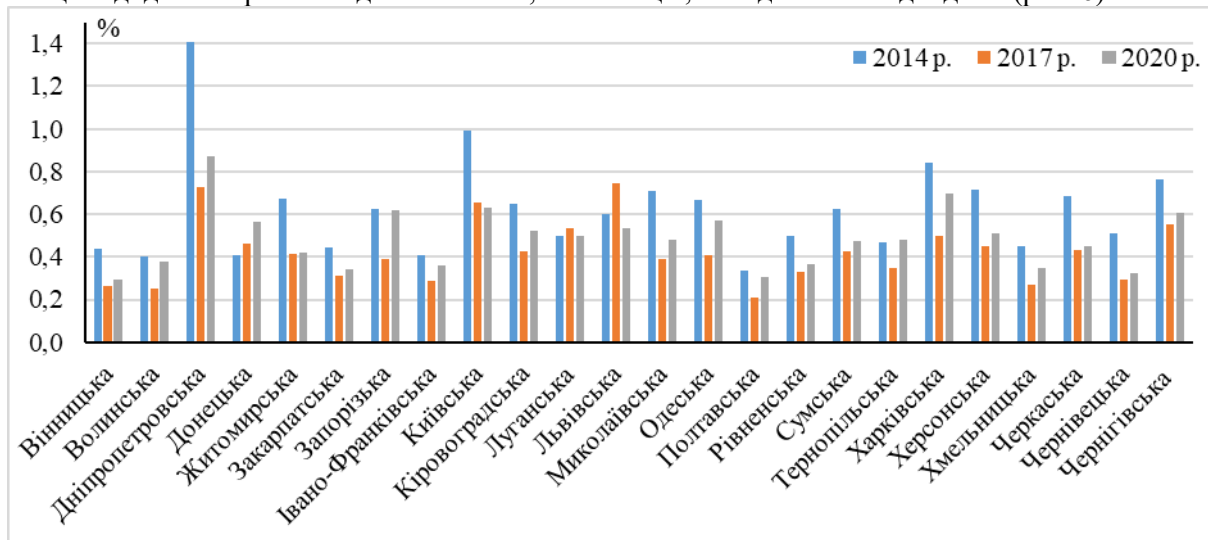

Рис. 6. Частка водопостачання; каналізації, поводження з відходами у структурі економіки регіонів у 2014-2020 рр.

Джерело: Розраховано та побудовано автором на основі [7].

Впродовж 2014-2020 рр. максимальні середні значення частки ВДВ водопостачання; каналізація, поводження з відходами були в структурі економік Дніпропетровської (0,94%), Київської (0,75%), Львівської (0,64%), Харківської (0,62%) та Чернігівської (0,62%) областей. Мінімальні значення зафіксовано в економіці Вінницької (0,32%), Волинської (0,33%), Полтавської (0,28%) та Хмельницької (0,34%) областей.

Отже, за даними, наведеними у табл. 1 можна зробити висновки щодо розподілу регіонів України за рівнем концентрації виробництва доданої вартості промисловості у 2014-2020 рр.

Таблиця 1

Розподіл регіонів України за рівнем концентрації виробництва доданої вартості промисловості у 2014-2020 рр.

2014 р.		2017 р.		2020 р.	
Дніпропетровська	1,9	Полтавська	2,2	Донецька	2,1
Полтавська	1,9	Донецька	2,0	Полтавська	2,1
Запорізька	1,8	Дніпропетровська	1,9	Дніпропетровська	1,9
Донецька	1,5	Запорізька	1,7	Запорізька	1,8
Луганська	1,2	Харківська	1,2	Черкаська	1,2
Івано-Франківська	1,2	Івано-Франківська	1,1	Івано-Франківська	1,2
Рівненська	1,1	Черкаська	1,0	Харківська	1,1
Харківська	1,1	Рівненська	1,0	Рівненська	1,0
Черкаська	1,0	Луганська	0,9	Миколаївська	1,0
Миколаївська	1,0	Львівська	0,9	Київська	1,0
Чернігівська	1,0	Сумська	0,9	Кіровоградська	1,0
Сумська	1,0	Київська	0,9	Львівська	0,9
Житомирська	0,9	Вінницька	0,9	Вінницька	0,9
Київська	0,9	Миколаївська	0,8	Житомирська	0,9
Хмельницька	0,9	Чернігівська	0,8	Сумська	0,9
Кіровоградська	0,9	Кіровоградська	0,8	Чернігівська	0,8
Вінницька	0,8	Житомирська	0,8	Хмельницька	0,8
Львівська	0,8	Хмельницька	0,7	Херсонська	0,7
Закарпатська	0,8	Волинська	0,6	Луганська	0,7
Волинська	0,6	Закарпатська	0,6	Волинська	0,7
Херсонська	0,6	Херсонська	0,6	Закарпатська	0,6
Тернопільська	0,6	Тернопільська	0,6	Тернопільська	0,6
Одеська	0,5	Одеська	0,5	Одеська	0,5
Чернівецька	0,5	Чернівецька	0,4	Чернівецька	0,5

	- Високий рівень концентрації ($K_L > 1,0$)
	- Середній рівень концентрації ($K_L = 1,0$)
	- Низький рівень концентрації ($K_L < 1,0$)

Джерело: Розраховано та побудовано автором

Так, що кількість регіонів, в структурі економіки яких частка промисловості була більше, ніж середнє її значення по країні ($K_L > 1,0$), коливалась від 9-10 (2014-2015 рр.) до 6-7 (2019-2020 рр.), тобто спостерігалось її зменшення з 41,67% до 25,0%. Відповідно, кількість регіонів з низьким рівнем концентрації промисловості збільшилась з 12 (2014 р.) до 16 (2017-2018 рр.), що у відносному виразі становить від 50,0% до 66,67%. При цьому в якості позитивних тенденцій можна відмітити збільшення у 2019-2020 рр. в порівнянні з 2017-2018 рр. кількості регіонів із середнім рівнем концентрації промисловості ($K_L = 1,0$). Водночас менше половини всіх регіонів країни мають рівень концентрації промислового сектору вище, ніж середній по країні. Слід також відзначити, що протягом 2014-2020 рр. стабільно високий, відносно національного, рівень концентрації промислового сектору утримували Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська та Харківська області.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що сучасний рівень розвитку країни та регіонів характеризується територіальними диспропорціями у виробництві валової доданої вартості всіх видів промислової діяльності та промисловості у цілому. Відтак механізм управління бізнес-процесами у промисловому секторі економіки регіонів потребує

удосконалення, що представляється можливим на основі взаємовигідного партнерства між представниками бізнесу, влади, науково-технічних установ та громадськості.

Джерела та література

1. Амоша О. І., Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. та ін. *Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління*: монографія. Київ: Інститут економіки промисловості НАН України, 2018. 300 с.
2. *Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення*: монографія / за ред. В.П. Вишневецького. Київ: Інститут економіки промисловості НАН України, 2019. 464 с.
3. *Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки* : науково-аналітична доповідь / за ред. Л. В. Дейнеко. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018. 158 с.
4. Ішук С. О., Созанський Л. Й. Методичний підхід до комплексного оцінювання функціонування промислового сектору економіки на мезорівні. *Регіональна економіка*. 2022. № 1. С. 62-71.
5. Заблоцький Б. Ф. *Регіональна економіка* : навч. посіб. Львів : Новий світ-2000, 2008. 456 с.
6. *Регіональна економіка* : навч. посіб. (2-ге вид. змін. і доп.); наук. ред. О. Я. Олійник. Київ: Видавець Фурса С. Я., 2008. 444 с.
7. Державний комітет статистики: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Брюховецька Н.Ю., Черних О.В. *Особливості формування доданої вартості продукції на промислових підприємствах*: науково-довідна записка. Київ-Краматорськ: Інститут економіки промисловості НАН України, 2017. 34 с.

References

1. Amosha, O. I., Kharazishvili, Yu. M., Liashenko, V. I. et. all. (2018). *Modernizatsiia ekonomiky promyslovykh rehioniv Ukrainy v umovakh detsentralizatsii upravlinnia [Modernization of the economy of industrial regions of Ukraine in conditions of decentralization of management]*. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Vyshnevskoho, V. P. (Eds.). (2019). *Smart-promyslovist: napriamy stanovlennia, problemy i rishennia [Smart industry: directions of development, problems and solutions]*. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
3. Deineko, L. V. (Eds.). (2018). *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy]*. Kyiv: State University "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
4. Ishchuk, S. O., & Sozanskyi, L. Y. (2022). *Metodychnyi pidkhid do kompleksnoho otsiniuvannia funktsionuvannia promyslovoho sektoru ekonomiky na mezorivni [A methodical approach to the comprehensive evaluation of the functioning of the industrial sector of the economy at the meso level]*. *Rehionalna ekonomika*, 1, 62-71 [in Ukrainian].
5. Zablotskyi, B. F. (2008). *Rehionalna ekonomika [Regional economy]*. Lviv : New world-2000 [in Ukrainian].
6. Oliinyk, O. Ya. (2008). *Rehionalna ekonomika [Regional economy]*. (2-nd ed., red.). Kyiv: Fursa Publishing House [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi komitet statystyky [State Statistics Service of Ukraine]: website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Briukhovetska, N. Iu., & Chernykh, O. V. (2017). *Osoblyvosti formuvannia dodanoi vartosti produktsii na promyslovykh pidpriemstvakh [Peculiarities of the formation of the added value of products at industrial enterprises]*. Kyiv-Kramatorsk: Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2022 р.

РОЗДІЛ І. Економіка

УДК 658.153"364"

Бегун Світлана,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, підприємництва та маркетингу,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-1689-4048
e-mail: Begun.Svitlana@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-36-42>

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто основні підходи щодо визначення поняття фінансовий стан. Досліджено традиційні методи аналізу фінансового стану як важливої складової у процесі управління підприємством, їхні переваги та недоліки. Узагальнено основні критерії, які застосовуються для характеристики фінансового стану. Розглянуто показники майнового стану, фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності, рентабельності, які використовуються для оцінки фінансового стану підприємств, що стикаються з новими викликами сьогодення. У статті відображено особливості трактування та відповідності нормативам показників фінансової стійкості, фінансових результатів, рентабельності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: фінансовий стан, майновий стан, ліквідність, фінансова стійкість, рентабельність, воєнний стан

Begun Svitlana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics, Entrepreneurship and Marketing,
Lutsk

FEATURES OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE IN MARTIAL LAW

Introduction. An important characteristic of the production and financial activities of enterprises is the financial condition, the formation of which is influenced by both production and financial and economic activities. The financial condition of the enterprise directly affects its ability to compete in the market environment, its ability to cooperate with business partners. Therefore, the financial condition of the enterprise is an important characteristic of both internal and external environment.

The purpose of the article is to substantiate the theoretical aspects of financial analysis for diagnosing and formulating recommendations for strengthening the financial condition of the enterprise in modern conditions.

Results. The concept of financial condition is complex and complex, characterizing various spheres of enterprise activity. In the scientific environment there are different approaches to its definition, its main criteria are financial stability, solvency, profitability, optimal distribution of profits, etc. Assessment of the financial condition of the enterprise, as an important component in the process of enterprise management, should be carried out on an ongoing basis using traditional methods of analysis: vertical, horizontal and coefficient, which have advantages and disadvantages. The main method is the coefficient method, which includes a set of indicators in five areas of analysis - property status, financial stability, liquidity, business activity, financial results and profitability. All these indicators have peculiarities of interpretation and compliance with the standards under martial law.

Conclusions. The hostilities during 2022 put many enterprises on the brink of existence, the need to find answers to new challenges and quickly solve them, primarily related to the preservation of personnel and ensuring their safety, the preservation of property and facilities, the establishment of new logistics routes and transportation of products, the search for new customers or orders, etc.

Key words: financial condition, property status, liquidity, financial stability, profitability, martial law

Постановка проблеми та її значення. За умов систематичних потрясінь та викликів, що виникають перед країною та економікою, суб'єкту господарювання стає дедалі складніше ефективно провадити свою діяльність, зберігаючи стійкість у ринковому середовищі. Сьогодні в умовах воєнного стану не тільки ризики збитковості та банкрутства є цілком реальними загрозами для функціонуючої підприємницької структури. Мова йде не лише про можливе скорочення чи призупинення діяльності, але й повну втрату майна та всіх ресурсів [1]. Менше з тим, дані опитувань [2; 3] свідчать, що вітчизняний бізнес, попри всі форс-мажорні виклики 2022 р., прикладає зусилля до адаптації до сучасних умов та знаходить можливість продовжувати працювати. Так, питома вага підприємств, котрі мали проблеми з логістикою та транспортуванням, зменшилась з 50% до 43%, які стикнулися з відсутністю клієнтів або замовлень – з 36% до 22%. Такі реалії неабияк спонукають суб'єктів підприємницької діяльності до пошуку дієвих заходів, які допоможуть фактично охарактеризувати фінансовий стан підприємства та надати інформаційну основу для управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних та методологічних аспектів аналізу фінансового стану вітчизняного підприємства здійснили такі науковці-економісти, як Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. [1], Готра В. [4], Денисенко М. [5], Ковтуненко Ю. [6], Куцай Н. [7], Чепка В., Свідерська І., Гавриленко Ю. [8], Яцух О., Захарова Н. [9], Непочатенко О., Мельничук Н. [10] та ін. Разом з тим, незважаючи на значні наукові напрацювання, ряд важливих проблем організації та методики фінансового аналізу підприємств вимагають подальших досліджень, глибокого вивчення і формування нових підходів та напрямів удосконалення в сучасних умовах.

Мета і завдання статті. полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів фінансового аналізу для діагностування та формування рекомендацій щодо зміцнення фінансового стану підприємства.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Господарювання в сучасних складних умовах воєнного стану підвищує значення аналізу фінансового стану як необхідної складової процесу управління підприємством. Практичною реалізацією даного напрямку фінансового аналізу є, перш за все, виявлення можливостей підвищення ефективності функціонування підприємства, визначення перспектив його подальшого розвитку.

Трактування терміну «фінансовий стан підприємства» має важливе науково-практичне значення, оскільки вірне його тлумачення призводить до підвищення ефективності оцінювання реального стану підприємства, з врахуванням факторів впливу на нього. Таким чином, обґрунтоване пояснення змісту поняття є першим кроком до успішного проведення дослідження фінансового стану певного підприємства [11, с. 262].

Кожен з зазначених вище науковців проводив значне дослідження змісту цієї дефініції, розкривав різні підходи до його формулювання. Всі вони зазначають, що на цей час загального визначення фінансового стану, яке б влаштовувало всіх – підприємців, стейкхолдерів, науковців, органів державної влади, не існує. Але, на нашу думку, найкращий спосіб щодо вирішення цієї проблеми запропоновано Яцух О.О., Захаровою Н.Ю., які систематизували визначення дефініції фінансовий стан різними науковцями та в діючих нормативно-правових документах, виділивши п'ять підходів.

- як збалансоване співвідношення оборотних і необоротних активів і джерел їх фінансування, а також ефективність їх використання на певний момент часу;

- як комплексне поняття з цілим рядом характеристик складових фінансових відносин підприємства;

- як економічна категорія, що характеризує стан і кругообіг капіталу підприємства та його спроможність до розвитку;

- як систему показників, що характеризують здатність підприємства реалізувати свою діяльність

- як спроможність підприємства вести господарську діяльність [9, с. 174].

Чепка В., Свідерська І., Гавриленко Ю. [8] також виділили ці підходи, але останній з них деталізували поділивши на два: як показник конкурентоспроможності підприємства та спроможність підприємства фінансувати діяльність і розраховуватися за своїми зобов'язаннями [8, с. 99].

Об'єднання всіх основних підходів дозволяє отримати найбільш повне визначення терміну фінансовий стан підприємства. Безсумнівно, фінансовий стан підприємства є містким поняттям та характеризує різні сфери діяльності підприємства. Для його характеристики передбачено ряд критеріїв (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії характеристики фінансового стану підприємства

Критерій	Зміст критерію
Фінансова стійкість підприємства	становище його фінансових ресурсів, їхній розподіл і використання, який забезпечує розвиток підприємства на основі збільшення прибутку та капіталу при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах припустимого ризику
Платоспроможність	спроможність підприємства погашати свої зобов'язання
Кредитоспроможність	здатність отримати кредити та вчасно їх погасити за рахунок власних коштів та інших фінансових ресурсів
Прибутковість	спроможність підприємства внаслідок свого функціонування генерувати позитивний результат, тобто перевищення отриманого доходу над понесеними витратами
Оптимальний розподіл прибутку	розподіл прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і обов'язкових відрахувань
Раціональне розміщення коштів в основні й оборотні засоби (власні і позикові)	уникнення відволікання грошей у запаси невикористовуваного підприємством устаткування, наднормативні запаси товарно-матеріальних цінностей, витрат виробництва у дебіторську заборгованість, інші позапланові й непродуктивні витрати
Достатність власних фінансових ресурсів	наявність власних фінансових ресурсів не нижче мінімального необхідного рівня для функціонування виробничого процесу і процесу реалізації продукції

Джерело: Розроблено автором на основі даних [10, с.339- 340].

Аналіз фінансового стану в переважній більшості відбувається на основі аналізу фінансової звітності відповідно до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Для отримання найбільш повних даних щодо фінансового стану підприємства необхідно регулярно його оцінювати з використанням різних методів. Найвідомішими та загально визнаними інструментами аналізу фінансового стану підприємства є вертикальний, горизонтальний та коефіцієнтний методи.

Вертикальний аналіз призначений для розрахунку структури активів та пасивів підприємства, та вплив окремих факторів на фінансовий результат.

Горизонтальний аналіз передбачає розрахунок абсолютних та відносних (темтів зростання) відхилень по статтям балансу й оцінку таких змін.

Для повної оцінки фінансового стану підприємства лише методів горизонтального та вертикального аналізу недостатньо. Тому необхідно їх доповнювати коефіцієнтним методом. Коефіцієнтний метод передбачає обчислення сукупності відносних показників, які відображають вплив внутрішнього та зовнішнього середовища на фінансовий стан підприємства. Розраховують їх на основі даних фінансової звітності, які дозволяють обчислити понад 200 відносних аналітичних показників [9, с. 175], але на практиці обмежуються використанням не більше 80 коефіцієнтів. Кожен з цих методів мають свої переваги та недоліки (Таблиця 2).

Окрім вищенаведених методів застосовують також в оцінці фінансового стану порівняльний фінансовий аналіз, який здійснюється шляхом співставлення фактичних з плановими, нормативними показниками. Для визначення впливу окремих чинників на величину узагальнюючих показників використовують факторний фінансовий аналіз [9, с. 175].

Аналіз фінансового стану підприємства традиційно в умовах звичайної діяльності, відбувається за допомогою аналізу:

- 1) майнового стану;
- 2) фінансової стійкості;
- 3) ліквідності та платоспроможності;

- 4) ділової активності;
5) фінансових результатів та рентабельності [1; 4-10].

Таблиця 2

Переваги та недоліки методів вертикального, горизонтального аналізу та коефіцієнтного методу

Методи аналізу	Переваги	Недоліки
Вертикальний аналіз	- дозволяє отримати найбільш загальне уявлення про якісні зміни, які відбувались у структурі коштів і їх джерел; - доповнює та може використовуватись з іншими методиками.	- ускладнення інтерпретації дослідження структури активів та пасивів підприємства через відсутність нормативних даних, оскільки раціональний склад капіталу залежить від галузі функціонування підприємства; - обмежене врахування інфляції.
Горизонтальний аналіз	- можливість отримання найбільш загального уявлення про якісні зміни у динаміці структури коштів та їх джерел; - доповнює та може використовуватись з іншими методиками.	- за відсутності додаткових даних неможливо однозначно інтерпретувати розглянуті зміни (абсолютні та відносні); - горизонтальний аналіз негативних числових даних не наочний, тому може викликати труднощі при інтерпретації.
Коефіцієнтний метод	- простота обрахунку показників; - використання коефіцієнтів у просторово-часовому аспекті; - логіка відбору показників, правильність їх інтерпретації.	- трудомісткість; - відсутність нормативних значень певних коефіцієнтів; - окремі методики базуються на даних застарілих форм звітності; - множинність пропонованих наборів коефіцієнтів.

Джерело: Розроблено автором на основі даних [12, с.15-16; 13, с. 365].

Як зазначається в [1], ці напрями аналізу будуть залишатися незмінними і в умовах війни, але трактування результатів мають зазнати певних змін, оскільки стан підприємств зазнав кардинальних змін, коли 31% підприємств отримали ушкодження, третина з яких є невивірними [3], а головним завданням залишається безпека та збереження життя співробітників.

Найчастіше для аналізу цих п'яти напрямів аналізу застосовують відповідні групи показників.

Основні показники майнового стану підприємства – сума господарських коштів, що перебуває у розпорядженні підприємства, коефіцієнти: зносу, оновлення, вибуття та реальної вартості основних засобів. Ці показники вказують на стан та ефективність формування майна підприємства, в основному виробничих активів, та дозволяють оцінити послідовність політики в управлінні основними засобами. Аналіз майнового стану, коли 31% підприємств отримали ушкодження, третина з яких є невивірними [3], має проводитись з врахуванням цих чинників.

Аналіз фінансової стійкості здійснюється за даними балансу підприємств, характеризує структуру джерел фінансування ресурсів, ступінь фінансової стійкості та незалежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування діяльності. У ході аналізу, перш за все, визначається тип фінансової стійкості підприємства на основі трикомпонентного показника, який ґрунтується на порівнянні забезпеченості запасів і витрат джерелами їх формування. В результаті цього порівняння робиться висновок щодо типу – абсолютна фінансова стійкість, нормальний стійкий фінансовий стан, нестійкий фінансовий стан, кризовий фінансовий стан [10, с. 367]. Серед відносних показників фінансової стійкості найчастіше розраховують коефіцієнти: фінансової автономії, концентрації позикового капіталу, співвідношення власних і залучених коштів, забезпеченості власними оборотними засобами, фінансової стійкості, маневреності власного капіталу [7, с. 94; 9, с. 177; 10, с. 368]. Як зазначається в [1], в умовах війни підприємства стикнулись з проблемами залучення коштів, що змусило деякі підприємства перейти на самофінансування, відмову від товарних кредитів, що в свою чергу призводить до зростання значень показників цієї групи вище за нормативи. Одним з варіантів виправлення ситуації є отримання пільгових кредитів. Так, за даними Мінфіну за час

військових дій за державною програмою «5-7-9» бізнесу в Україні надано понад 57 млрд грн безвідсоткових (на час війни) кредитів [14]. Кабміном прийнято рішення від 14.10.2022 р., згідно з яким на відновлення частково або повністю зруйнованих внаслідок бойових дій виробничих потужностей мікро-, малий та середній бізнес отримає фінансову підтримку від держави [15].

Аналіз ліквідності починається з аналізу ліквідності балансу підприємства, суть якого полягає в групуванні статей активу (за ступеню зростання їх ліквідності) і пасиву балансу (за зменшенням термінів їх погашення) на чотири групи. Сукупність показників ліквідності та платоспроможності дозволяють проаналізувати спроможність підприємства відповідати за своїми поточними зобов'язаннями [5, с. 55]. Найчастіше розраховують такі коефіцієнти: покриття (загальної ліквідності), швидкої (проміжної) ліквідності, абсолютної ліквідності, співвідношення поточної дебіторської та кредиторської заборгованості. Під час війни підприємства зіткнулися з проблемами ліквідності – нестача грошових коштів призвела до невідповідності нормативним значенням. Адаптація підприємств до сучасних реалій призвела до часткового відновлення діяльності, але змусило принципово змінювати політику щодо управління ліквідністю [1].

Аналіз ділової активності дозволяє дослідити ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів підприємства. Оцінка полягає в дослідженні рівнів та динаміки показників оборотності і здійснюється шляхом розрахунку відносних коефіцієнтів оборотності: активів, оборотних активів, запасів, дебіторської та кредиторської заборгованості та обернених показників, що характеризують тривалість їхнього одного обороту. В сучасних умовах, коли багато підприємств зменшило обсяги продажів в наслідок проблем з логістикою, транспортуванням або зі скороченням чи відсутністю клієнтів або замовлень, все це призвело до уповільнення оборотності. Пришвидщення ділової активності, в першу чергу, залежить від спроможності підприємства налагодити нові шляхи збуту, ефективності використання наявних ресурсів, розширення асортименту продукції тощо [1].

В умовах воєнного стану аналіз фінансових результатів набуває значно більшої актуальності, оскільки наявність прибутку надає можливість підприємствам сплачувати податок на прибуток, який розглядається як одне із ключових надходжень до Держбюджету України [16; 17]. Але більш важливими є показники рентабельності, адже вони дозволяють визначити ефективність авансування коштів у підприємство та безпосередню раціональність їхнього використання. До цієї групи показників відносяться коефіцієнти рентабельності (прибутковості): активів, власного капіталу, сукупного капіталу, продукції; валова, операційна та чиста рентабельність продажу та інші види рентабельності [10; 16; 17]. Коефіцієнти рентабельності в складних умовах, з якими стикнулись підприємства у 2022 р., є одними з найголовніших показників на які є необхідність орієнтуватися при здійсненні діяльності за умови збереження штату співробітників та платоспроможності. Також, допустимим є і праця на межі беззбитковості для підприємств, що витрачають свої прибутки на підтримку армії [1].

Варто зазначити, що проблеми зі стабільністю фінансового стану вітчизняні підприємства мали й раніше, ще до початку війни у 2014 р. Основними причинами, що приводили до цього були: зменшення доходів населення, інфляція, збільшення собівартості продукції, високі ставки оподаткування, неефективне управління, недостатньо кваліфіковані кадри, неефективна фінансова стратегія та маркетинг, велика частка позикового капіталу, зростання дебіторської заборгованості тощо [4, с. 221]. Повномасштабні військові дії у 2022 р. посилили та значно загострили ці процеси.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відповідно до проведеного аналізу можна стверджувати, що результати всіх видів діяльності підприємства взаємопов'язані між собою та у кінцевому результаті відображаються у його фінансовому стані. Існує безліч підходів до визначення фінансового стану, найбільш повну характеристику якого можливо отримати шляхом поєднання різноманітних поглядів. Саме фінансовий стан має комплексний характер, відбиває ефективність господарської та фінансової діяльності підприємства, відображає рейтинг підприємства у ринковому середовищі, де воно функціонує, його потенційні можливості, дає змогу ідентифікувати резерви покращення наявної ситуації [8, с. 97]. Оцінка фінансового стану зазвичай і в складних умовах війни відбувається за допомогою аналізу показників майнового стану, фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності, рентабельності, які мають враховувати особливості становища та умов діяльності підприємства.

Джерела та література

1. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022, № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>
2. АСС. Ведення бізнесу під час війни в Україні. URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-ostannoho-opytuvannia-palaty-87-kompaniy-chleniv-hotovi-aktivno-doluchatysia-do-vidbudovy-ekonomiky-ukrainy-pislia-viyny/>
3. АСС. Ведення бізнесу під час війни в Україні. URL: <https://chamber.ua/ua/news/94-kompaniy-chleniv-palaty-vvazhaiut-shcho-mozhlyvyu-zymovyy-blekaut-ne-zavadyt-ukraini-vyhraty-viynu-95-perekonani-shcho-rosiia-povynna-vyplachuvat-reparatsii-ukraini-rezultaty-ostannoho-opytuvanni/>
4. Готра В. В., Ріпич В. В., Дячок А. В. Діагностика фінансового стану підприємства та шляхи його покращення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 219-223.
5. Денисенко М. П., Зазимко О. В. Основні аспекти оцінки фінансового стану підприємств. *Агросвіт*. 2015, № 10. С. 52-58. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/10_2015/10.pdf
6. Ковтуненко Ю. В. Методичні основи аналізу фінансового стану промислового підприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016., № 8/2. С. 40-41.
7. Куцай Н. С., Демчук В. О. Сутність, задачі та етапи управління фінансовим станом підприємства. *Modern Economics*. 2021. № 25. С. 92-97. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-14](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-14)
8. Чепка В., Свідерська І., Гавриленко Ю. Фінансовий стан підприємства: теоретичні основи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020, № 19-20. С. 96-102.
9. Яцух О. О., Захарова Н. Ю. Фінансовий стан підприємства та методика його оцінки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018, № 3. С. 173–180.
10. Непочатенко О. О., Мельничук Н. Ю. Фінанси підприємств : підручник. Київ : ЦУЛ, 2013. 504 с.
11. Бегун С. І. Поняття фінансового стану підприємства. *Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки*: матеріали XIX Міжн.наук.-практ. конф., 29-30 травня 2014 р., Луцьк. 2014. С. 262-263.
12. Кальна Т. А. Прийоми фінансового аналізу: переваги та недоліки. *Економічний аналіз*. 2014, Т. 15(2). С. 13-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_15%282%29_4
13. Сорока Й. Й. Зарубіжний досвід оцінювання фінансового стану підприємств в сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 363-367. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_2_63/
14. Слущкий Б. У Мінфіні розповіли, що відбувається з кредитуванням бізнесу під час війни. Уніан – вебсайт. URL: <https://www.unian.ua/war/v-rossii-nachali-soobshchat-o-pervyh-pogibshih-v-ukraine-iz-chisla-nedavno-mobilizovanyh-12007674.html> (дата звернення: 22.12.2022).
15. Присяжна Л. Держава надаватиме пільгові кредити бізнесу, який через війну втратив свої виробничі потужності. URL: https://biz.ligazakon.net/news/214681_derzhava-nadavatime-plgov-krediti-bznesu-yakiy-cherez-vynu-vtrativ-svo-virobnich-potuzhnost (дата звернення: 22.12.2022). –Назва з екрана.
16. Бегун С. І. Факторний аналіз фінансових результатів діяльності підприємства: статистична оцінка. *Економічний часопис СХУ імені Лесі Українки*. 2020, № 3 (23). С. 168-176. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-03-168-176>
17. Стащук О., Жигар Н. Формування та використання прибутку суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. *Економічний часопис ВНУ імені Лесі Українки*. 2022, № 3 (31), С. 12-17. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-03-12-17>

References

1. Kostenko, Yu. & Korolenko, O. & Huz, M. (2022)/ Analiz finansovoi stiikosti pidpriemstva v umovakh voiennoho stanu. [Analysis of financial stability of the enterprise under martial law]. *Ekononika ta suspilstvo - Economy and society*, № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77> [in Ukrainian].
2. ASS. Vedennia biznesu pid chas viiny v Ukraini.(2022). [ACC. Doing business during the war in Ukraine]. Available at: <https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-ostannoho-opytuvannia-palaty-87-kompaniy-chleniv-hotovi-aktivno-doluchatysia-do-vidbudovy-ekonomiky-ukrainy-pislia-viyny/> [in Ukrainian].
3. ASS. Vedennia biznesu pid chas viiny v Ukraini. (2022). [ACC. Doing business during the war in Ukraine]. Available at: <https://chamber.ua/ua/news/94-kompaniy-chleniv-palaty-vvazhaiut-shcho-mozhlyvyu-zymovyy-blekaut-ne-zavadyt-ukraini-vyhraty-viynu-95-perekonani-shcho-rosiia-povynna-vyplachuvat-reparatsii-ukraini-rezultaty-ostannoho-opytuvanni/> [in Ukrainian].
4. Hotra, V. V. & Ripych, V. V. & Diachok, A. V. (2017). Diahnostyka finansovoho stanu pidpriemstva ta shliakhy yoho pokrashchennia. [Diagnostics of the financial condition of the enterprise and ways to improve it]. *Ekononika i suspilstvo - Economy and society*, № 8. pp. 219-223. [in Ukrainian].

5. Denysenko, M. P. & Zazymko, O. V. (2015). Osnovni aspekty otsinky finansovoho stanu pidpriemstv. [The main aspects of assessing the financial condition of enterprises]. *Ahrosvit – Agrosvit*, № 10. pp. 52-58. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/10_2015/10.pdf [in Ukrainian].
6. Kovtunenکو, Yu. V. (2016). Metodychni osnovy analizu finansovoho stanu promysloвого pidpriemstva. [Methodical bases of analysis of financial condition of industrial enterprise]. *Ekonomika. Finansy. Pravo. - Economics. Finance. Law*, № 8/2. pp. 40-41. [in Ukrainian].
7. Kutsai, N. S. & Demchuk, V. O. (2021). Sutnist, zadachi ta etapy upravlinnia finansovym stanom pidpriemstva. *Modern Economics*. № 25. pp. 92-97. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V25\(2021\)-14](https://doi.org/10.31521/modecon.V25(2021)-14). [in Ukrainian].
8. Chepka, V., & Sviderska, I., & Havrylenko, Yu. (2020). Finansovy stan pidpriemstva: teoretychni osnovy. [Financial condition of the enterprise: theoretical foundations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, № 19-20. pp. 96-102. [in Ukrainian].
9. Iatsukh, O. O., & Zakharova, N. Yu. (2018). Finansovy stan pidpriemstva ta metodyka yoho otsinky. [The financial condition of the enterprise and the methodology of its evaluation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Series: Economics and management*, № 3. pp. 173-180. [in Ukrainian].
10. Nepochatenko, O. O., & Melnychuk, N. Yu. (2013). Finansy pidpriemstv [Finance of enterprise]. Kyiv. Ukrainian.
11. Begun, S. I. (2014). Poniattia finansovoho stanu pidpriemstva. [The concept of financial condition of the enterprise]. *Ekonomichni ta sotsialni innovatsii yak faktor rozvytku ekonomiky: materialy KhIKh Mizhn.nauk.-prakt.konf., 29-30 travnia 2014 r. - Economic and social innovations as a factor of economic development: materials of XIX International scientific-practical conference, May 29-30, 2014, Lutsk*. pp. 262-263. [in Ukrainian].
12. Kalna, T. A. (2014). Priiomy finansovoho analizu: perevahy ta nedoliky. [Financial analysis techniques: advantages and disadvantages]. *Ekonomichniy analiz - Economic analysis*, Vol. 15(2). pp. 13-18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_15%282%29_4 [in Ukrainian].
13. Soroka, Y. Y. (2015). Zarubizhnyi dosvid otsiniuvannia finansovoho stanu pidpriemstv v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. [Foreign experience in assessing the financial condition of enterprises in modern economic conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, Vol. 2. pp. 363-367. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_2_63. [in Ukrainian].
14. Slutskiy, B. U. (2022). Minfini rozpovily, shcho vidbuvaetsia z kredyтуvanniam biznesu pid chas viiny. [The Ministry of Finance told what happens to business lending during the war]. Unian – vebsait - Unian - website. [Online]. Available at: <https://www.unian.ua/war/v-rossii-nachali-soobshchat-o-pervyh-pogibshih-v-ukraine-iz-chisla-nedavno-mobilizovanyh-12007674.html> (Accessed 22 December 2022). [in Ukrainian].
15. Prysiashna, L. (2022). Derzhava nadavatyme pilhovi kredyty biznesu, yakyi cherez viinu vtratyv svoi vyrobnychi potuzhnosti. [The state will provide preferential loans to businesses that have lost their production facilities due to the war]. Available at: https://biz.ligazakon.net/news/214681_derzhava-nadavatime-plgov-krediti-bznesu-yakiy-cherez-vynu-vtrativ-svo-virobnich-potuzhnost (Accessed 22 December 2022). – Name from the screen [in Ukrainian].
16. Begun, S. I. (2020). Faktorny analiz finansovykh rezultativ diialnosti pidpriemstva: statystychna otsinka. [Factor analysis of financial results of enterprise activity: statistical estimation]. *Ekonomichniy chasopys SNU imeni Lesi Ukrainky - Economic Journal of Lesya Ukrainka EENU*, № 3 (23). pp. 168-176. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-03-168-176> [in Ukrainian].
17. Stashchuk, O., & Zhihar, N. (2022). Formuvannia ta vykorystannia prybutku subiektiv hospodariuvannia v umovakh voiennoho stanu. [Formation and use of profit of economic entities under martial law]. *Ekonomichniy chasopys VNU imeni Lesi Ukrainky - Economic Journal of Lesya Ukrainka VNU*, № 3 (31), pp. 12-17. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-03-12-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022 р.

УДК 657-027.44]:33.72:005.35

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
кафедра агрономії,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2077-5308
e-mail: ams95@ukr.net

Кулинич Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк ORCID ID: 0000-0001-9024-2924
e-mail: kulmiros@gmail.com

Скорук Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк, ORCID ID: 0000-0002-9497-1945,
e-mail: Skoruklena@gmail.com

Філюк Дмитро,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проєктами,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-2678-3424,
e-mail: 0666763009@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-43-50>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Цифрові технології змінили суспільство і продовжують впливати практично на всі ділові функції та галузі. Органи влади та суб'єкти господарювання різних форм власності все частіше переходять на цифрові технології для отримання та використання даних для вирішення фінансових та інших цілей. Компанії розробляють стратегії щодо цифровізації їхньої діяльності, особливо це стосується такої ланки господарювання як облік. Ведення бухгалтерського обліку є складним, багатогранним процесом, включає безліч одноманітних операцій, багаторазове повторення однакових обчислювальних дій, а також підготовку різних документів і звітів. Застосування інформаційних технологій дозволяє замінити ручну працю на автоматизовану, при цьому використовуючи працю бухгалтерів більше, як аналітиків і контролерів.

Цифрові технології сприяють екологічним інноваціям, які сприяють сталому розвитку шляхом скорочення впливів на навколишнє середовище та оптимізацію використання ресурсів. Оскільки ці технології розвиваються та зближуються з біотехнологіями та нанотехнологіями, вони можуть генерувати експоненціальні інновації, які сприятимуть стійкому майбутньому.

Ключові слова. Цифровізація, облік, технології, екологічний облік, соціальна відповідальність, навколишнє середовище, суспільство.

Shvorak Anatoliy,
Doctor of Economics, Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of AnalyticaEconomics and Nature Management,
Lutsk

Myroslava Kulynych,
Candidate of Economic Sciences, Docent,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Accounting and Taxer Department,
Lutsk

Skoruk Olena,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Taxation,
Lutsk

Filiuk Dmytro,
PhD student,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department international economic relations and project management,
Lutsk

DIGITALIZATION OF ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

Digital technologies have changed society and continue to influence almost all business functions and industries. Governments and businesses across all forms of ownership are increasingly relying on digital technologies to capture and use data for financial and other purposes. Companies are developing strategies to digitize their business operations, especially in the accounting department. Accounting is a complex, multifaceted process that involves many single-entry operations, multiple repetition of the same computational actions, as well as preparation of various documents and reports. The use of information technology makes it possible to replace manual work with automated work, while using the work of accountants more as analysts and controllers.

The use of "cloud" technologies in accounting is quite effective. With the help of "cloud" technologies, all tasks of traditional accounting can be performed, namely, financial, management, and tax accounting, and tax accounting, as well as to prepare statistical reports, generate primary accounting documentation, and calculate taxes.

Digital technologies facilitate environmental innovations that contribute to sustainable development by reducing environmental impacts and optimizing resource utilization. As these technologies evolve and converge with biotechnology and natural science, they can generate extraordinary innovations that will contribute to a sustainable future.

Disclosure of environmental accounting information is key to reporting. In particular, the obligation to report to stakeholders (e.g., consumers, business partners, investors, employees) when using the resources of the current environment raises the status of the company to a higher level of mutual trust in society.

Keywords: digitalization, accounting, technology, environmental accounting, social responsibility, environment, society.

Постановка проблеми та її значення. В сучасному світі цифрові технології розвиваються неймовірно швидко. В умовах сьогодення вони використовуються для відстеження, оцінювання та вирішення проблем у кожній сфері суспільного життя та глибоко змінюють спосіб ведення бізнесу, його організацію, виробництво. Цифрові технології навіть змінили суспільство і продовжують впливати практично на всі ділові функції та галузі. Органи влади та суб'єкти господарювання різних форм власності все частіше переходять на цифрові технології для отримання та використання даних для вирішення фінансових та інших цілей [1]. Для того, щоб йти в ногу з часом та одночасно розширювати свій бізнес, компанії розробляють стратегії щодо цифровізації їхньої діяльності, особливо це стосується такої ланки господарювання як облік. Багато підприємств вже почали інвестувати в цифрову трансформацію, щоб залишатися конкурентоспроможними на ринку в умовах сталого виробництва та соціальної відповідальності бізнесу. Зростаюча кількість виробників отримують значні фінансові та екологічні переваги від стійкого ведення бізнесу. Стале виробництво – це створення виробленої продукції за допомогою економічно обґрунтованих процесів, які мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище при збереженні енергії та природних ресурсів. Екологічне виробництво також підвищує безпеку працівників, громади та продукції.

Прагнення до стійкості бізнесу та його соціальної відповідальності зумовлене рядом причин:

1. Підвищення ефективності роботи за рахунок зменшення витрат і відходів;
2. Охоплення нових клієнтів і збільшення конкурентних переваг;
3. Захист бренду і репутації та зміцнення довіри громадськості;

4. Планування успішного бізнесу у довгостроковій перспективі;
5. Швидка реакція на регуляторні обмеження та можливості [2].

Підвищити конкурентноспроможність компанії із незначним екологічним впливом можна за допомогою інтелектуальних виробничих моделей, оскільки суб'єкти використовують цифрові інструменти, щоб оцінити їхній вплив на зміну клімату та модифікувати свої виробничі процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифровізація або діджиталізація – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо [3]. Впровадження цифрових технологій в умовах стійкого ведення бізнесу висвітлюється в наукових працях таких дослідників як Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Биркович Т.І., Биркович В.І., Кабанець О.С., Коляденко С. В., Шевчук І. Б., Карчева Г.Т., Огородня Д. В., Опенька В. А., Нікітін Ю. О., Кульчицький О. І., Кулинич М. Б., Матвійчук І. О., Сафарова А. Т., Герасименко Т. О. та інші [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 18].

Мета і завдання статті. Оскільки цифровізація має значний вплив на бізнес, починаючи від способу залучення та утримання клієнтів до способу презентації бізнесу та управлінням ним, то дана тематика потребує поглибленого вивчення, що визначило мету і завдання статті.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Задоволеність споживачів є основним напрямком діяльності всіх підприємств, і цифрові послуги тут відіграють вирішальну роль. Клієнти шукають цінні та прості рішення своїх проблем, і вони хочуть цього швидко, за допомогою соціальних медіа, сайтів. Підприємства можуть збирати відгуки та вдосконалювати свої продукти та послуги, дані про клієнтів, їхні потреби для прийняття кращих ділових рішень [4]. Також, завдяки цифровим технологіям з'явилося більше інструментів, що полегшать ведення бізнесу, що може призвести до збільшення продуктивності та зниження витрат. Поява цифрових технологій відкрила нові шляхи передачі даних, традиційні паперові методи відійшли на другий план і стали громіздкими, а системи управління документами, та подання звітності виявились незамінними для підприємств. Зростання хмарних систем управління документами спростило використання цифрових документів для підприємств [5].

Беззаперечним є вплив цифровізації на введення обліку на підприємствах. Ведення бухгалтерського обліку є складним, багатогранним процесом, включає безліч одноманітних операцій, багаторазове повторення однакових обчислювальних дій, а також підготовку різних документів і звітів. Застосування інформаційних технологій дозволяє замінити ручну працю на автоматизовану, при цьому використовуючи працю бухгалтерів більше, як аналітиків і контролерів. Передумови розвитку цифрового обліку закладені в ряді нормативно-правових актів, зокрема в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг», яким регламентовано основи віртуалізації обліково-інформаційного забезпечення як необхідності розвитку національної системи обліку [6].

Одними з найпопулярніших цифрових технологій на сьогоднішній момент є хмарні технології. «Хмарні» технології або «хмарні» обчислення (cloud computing) – це технології обробки цифрових даних, за допомогою яких комп'ютерні ресурси надаються інтернет-користувачеві як онлайн-сервіс. Хмара – це нова технологія використання серверних ресурсів, що допомагає задіяти всю доступну потужність процесорів і об'єм оперативної пам'яті, розділяючи їх між різними незалежними завданнями [7].

На даний час виділяють три платформи «хмарних» технологій:

1. Програмне забезпечення як сервіс - Software as a service (SaaS). Тобто користувач може працювати з програмним забезпеченням віддалено через Інтернет, при цьому не потрібно придбання самого програмного продукту.

2. Платформа як сервіс - Platform as a service (PaaS). Дана платформа може включати в себе кілька віртуальних серверів, на яких встановлені спеціалізовані додатки, тобто користувачеві. Пропонують вибрати для використання одну з безлічі «хмарних» середовищ.

3. Інфраструктура як сервіс – Infrastructure as a service (IaaS). Даний сервіс передбачає передачу інфраструктури платформи в оренду споживачеві. Тобто виділяється віртуальний сервер з унікальною IP-адресою і частина системи зберігання даних, також користувачеві надається програмний інтерфейс для управління віртуальним сервером [6].

Заслужують на увагу чотири моделі системи надання послуг (в тому числі і бухгалтерських) в хмарі (таблиця 1).

Таблиця 1

Моделі системи надання послуг (в тому числі і бухгалтерських) в хмарі

Моделі системи надання послуг	Суть моделі
приватна хмара (Privatecloud)	суть моделі полягає в обслуговування окремої компанії, де управління здійснюється безпосередньо самою компанією
спільна хмара (Communitycloud)	управління здійснюється як самими організаціями, так і третьою, але при умові що є однакові параметри ІТ-інфраструктури в таких організаціях
публічна хмара (Publiccloud)	може використовуватися численними групами користувачів різних категорій, тобто ця модель є загальнодоступною. Розробка та обслуговування повністю покладене на стороннього постачальника відповідних послуг
гібридна хмара (Hybridcloud)	ця модель поєднує в собі всі попередні характеристики моделей, вона забезпечує конфіденційність інформації та мінімізацію витрат

Джерело: складено на основі [8]

Використання «хмарних» технологій в обліковій сфері є досить ефективним. За допомогою «хмарних» технологій можна вести всі завдання традиційного обліку, а саме вести в електронному вигляді фінансовий, управлінський, податковий облік і складати статистичну звітність, формувати первинну облікову документацію, здійснювати розрахунки податків. Особливо ведення обліку в «хмарі», дуже зручне для невеликих фірм і малого бізнесу [9].

Провадження «хмарного» обліку має свої переваги і недоліки (таблиця 2).

Таблиця 2

Переваги і недоліки «хмарного» обліку

Переваги	Недоліки
1. Гнучкість обліку, він дозволяє кожному, хто має доступ до вашого хмарного облікового запису, обробляти номери в реальному часі з будь-якого пристрою та в будь-якому місці, якщо є з'єднання з Інтернетом	1. Підключення до Інтернету, так як без підключення до даного провайдера, неможливо підключитися та увійти на платформу
2. Ціна, покупці платять не за придбання права на володіння програмним продуктом, а за його використання через Web-інтерфейс. Завдяки цьому покупець витрачає набагато менше коштів, ніж при покупці «класичного» варіанту програмного продукту	2. Безпека даних, платформу можуть зламати, а дані користувача стануть загальнодоступними
3. Обслуговування, користувачеві не треба піклуватися про встановлення, налаштування, адміністрування та оновлення версій програм	3. Збої, можуть виникнути помилки, збої в програмі, що не дозволить працювати користувачам
4. Необмежене сховище даних, та резервне зберігання даних клієнта	4. Навчання працівників, для старшого покоління буде дуже проблематично перейти на хмару, так як навчання займе тривалий час
5. Дистанційна робота, працівники можуть працювати з будь якої точки світу	

Джерело: складено на основі [10]

Цифрова трансформація виробничого сектору набуває форми нового управління, бізнесу та виробничої моделі, які сприяють інноваціям і впровадженню нових ринків і руйнують традиційні моделі. Поширення штучного інтелекту у виробничих процесах прискорює інновації та підвищує продуктивність, що позитивно впливає на економічне зростання. Крім того, все це сприяє

трансформації традиційних галузей промисловості. Зокрема, інтелектуальні виробничі моделі можуть підвищити конкурентоспроможність із меншим екологічним слідом, оскільки компанії використовують цифрові інструменти, щоб оцінити їхній вплив на зміну клімату та модифікувати свої виробничі процеси [10].

Цифрові комунікації використовуються і в моделях державного управління державними органами, щоб відповідати запитам громадян і покращення дій уряду. Прийняття цих технологій такими установами підвищить ефективність і результативність надання таких послуг, як охорона здоров'я, освіта і транспорт. Це також покращить участь громадян у демократичних процесах, підвищить прозорість в урядових операціях. Хоча цифровізація може зробити значний внесок у три виміри сталого розвитку (зростання, рівності та стійкості), його вплив залежатиме від ступеня прийняття і його систему управління. У нинішній ситуації економічна та соціальна криза, породжена пандемією COVID-19, розгортання війни та фізичні заходи дистанціювання спричинили багато змін, які обговорювалися, оскільки перевага була надана онлайн каналам, намагаючись підтримувати певний рівень активності. Пандемія створила більшу потребу зменшити цифровий розрив і продемонстрував важливість цих технологій, наприклад, у відстеженні контактів програми. Щоб продовжити відновлення, необхідно використовувати цифрові технології для побудови нового майбутнього економічного зростання. Цифрові технології сприяють екологічним інноваціям, які сприяють сталому розвитку шляхом скорочення впливів на навколишнє середовище та оптимізацію використання ресурсів.

Оскільки ці технології розвиваються та зближуються з біотехнологіями та нанотехнологіями, вони можуть генерувати експоненціальні інновації, які сприятимуть стійкому майбутньому [11]. Розвиток передових технологій, таких як 5G, Інтернет речей і штучний інтелект має допомогти скоротити глобальні викиди вуглецю до 15%, або майже на третину від 50% скорочення пропонується до 2030 року шляхом розробки рішень для енергетики, виробництва, сільського господарства та природних сектори видобутку ресурсів, будівництва, послуг, транспорту та управління рухом [12]. Це може компенсувати деякі негативні наслідки виробництва та використання цих технологій, які включають високе споживання енергії (1,4% від загального світового обсягу), масове утворення електронних відходів і видобуток природних ресурсів, такі як мідь і літій.

У зв'язку із цим виникає соціальна відповідальність – соціальне явище, яке полягає у добровільному та свідомому виконанні, використанні та дотриманні суб'єктом суспільних відносин, положень і соціальних норм, а також застосуванні заходів впливу, передбачених цими нормами, у разі порушення цих норм [13]. М. Фрідмен вважає, що відповідальність бізнесу перед суспільством безпосередньо пов'язана з дотриманням законодавства, а опосередковано – із забезпеченням зайнятості та інноваціями [14]. Не для всіх наших суб'єктів господарювання характерне відповідальне ведення бізнесу, це досягнуто завдяки запровадженню чорної бухгалтерії, систематичному недотриманню законодавства, більшість малого бізнесу поки що в тіні, але є й протилежні тенденції [15].

Посилення корпоративної соціальної відповідальності та заохочення соціальної активності підприємств є необхідною умовою розбудови соціальної згуртованості в країні. В Україні працює центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності, куди входять такі компанії як: Watsons Україна, Coca-Cola, Нова пошта, Lifecell, Nestle. Разом вони розробляють стратегію корпоративно-соціальної відповідальності на державному рівні. Можна виділити чотири моделі поведінки організації щодо соціальної відповідальності:

- протидії – заперечення необхідності застосування соціально відповідальних підходів до ведення бізнесу;
- оборони – оголошення боротьби із вимогами соціально відповідальної поведінки;
- пристосування – прийняття соціальної відповідальності під тиском обставин;
- сприйняття – пров'яз ініціативи для реалізації соціально відповідальної поведінки організації у ринковому середовищі її функціонування [16].

Для українських підприємств все більше прийнятним є перехід від моделі протидії до сприйняття соціальної відповідальності. Соціально відповідальне ведення бізнесу допомагає

привабити іноземних інвесторів, таким чином підприємці можуть заощаджувати до 40 % витрат на просування своїх товарів чи послуг. Загалом, за висновками агенції Conference Board, у соціально відповідального бізнесу дохід на інвестований капітал вищий на 9,8 %, дохід з активів – на 3,55 %, з продажів – на 2,79 %, а прибуток – на 63,5 % [17]. Ключовим принципом соціально відповідального бізнесу є звітування. Соціальна звітність має за мету поєднання інформації про фінанси, вплив оточуючого середовища на діяльність підприємства та соціальні засади в один чіткий формат. Досвід українських підприємств зі соціального звітування ґрунтується, в основному, на наданні нестандартизованих звітів, що не вимагають підтвердження їх достовірності.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є екологічний податок. Екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [1]. Всупереч вимогам Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» на цей час в Україні екологічний податок має виключно фіскальну спрямованість та не використовується державою як економічний захід із забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Кількісне управління природоохороною діяльністю є ефективним способом досягнення і підтримання надійного управління бізнесом.

Висновки і пропозиції. Працюючи в напрямку соціальної відповідальності, компанії чи інші суб'єкти господарювання можуть точно визначити та оцінити інвестиції та витрати пов'язані з діяльністю по збереженню навколишнього середовища, і відповідно підготувати та проаналізувати ці дані. З огляду на розуміння потенційної вигоди від цих інвестицій і витрат, компанія приймає рішення щодо покращення ефективності своєї діяльності, тому у підтримці раціонального прийняття рішень екологічний облік відіграє дуже важливу роль. Розкриття інформації з екологічного обліку є ключовим у формуванні звітності. Зокрема обов'язок складання звітності перед зацікавленими сторонами (наприклад споживачами, діловими партнерами, інвесторами, співробітниками) при використанні ресурсів навколишнього середовища, піднімають статус компанії на більш високий рівень взаємної довіри у суспільстві. Отже, екологічний облік допомагає компаніям та іншим організаціям підвищити довіру до себе та впевненість суспільства у збереженні навколишнього середовища. Природу та її вигоди слід визнавати як актив, який необхідно підтримувати, розумно використовувати, а його внесок (послуги) вимірювати та враховувати при прийнятті рішень. Поряд з низьким рівнем екологічної свідомості громадян, на сьогоднішній день, гострою проблемою залишається низький рівень екологічної відповідальності суб'єктів господарювання, особливо в аграрному секторі України. Тому ведення екологічного обліку в першу чергу пов'язане з наданням інформації керівникам в оцінці діяльності, контролю та звітності для прийнятті рішень на різних рівнях господарювання. Цей вид обліку базується на екологічних концепціях та на екологічних заходах і цінностях. Ведення обліку суттєво змінилося за останнє десятиліття і змінюватиметься у найближчі десятиліття. Цьому сприяє цифровізація. Розвиток «хмарних» технологій є стрімким, але попит на такі технології є доволі «обережний», оскільки підприємства не охоче довіряють «хмарі», через відсутність повної безпеки даних. Але технології не стоять на місці, а продовжують розвиватися, змінюючи і завдання, які повинні виконувати бухгалтері.

Джерела та література

1. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ, 2018. 252 с.
2. For a cleaner world | Fortum. Fortum. URL: <https://www.fortum.com/> (дата звернення: 18.12.2022)
3. Биркович Т.І., Биркович В.І., Кабанець О.С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1488>. DOI: [10.32702/2307-2156-2019.9.2](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.9.2) (дата звернення: 20.11.2022).
4. Соколова Г. Б. Деякі аспекти розвитку цифрової економіки в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 92-96.

5. Краус Н., Голобородько О., Краус К. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. No 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
6. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні та світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105–112.
7. Карчева Г.Т., Огородня Д. В., Опенька В. А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017.
8. Нікітін Ю. О., Кульчицький О. І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. № 4. Том 3.
9. Шевчук І. Б. Інформаційні технології в регіональній економіці: теорія і практика впровадження та використання : монографія. Львів : АТБ, 2018. 448 с.
10. Lewandowski I., Gaudet N., Lask J., Maier J., Tchouga B., Vargas R. *Carpintero Bioeconomy. Shaping the Transition to a Sustainable, Biobased Economy*. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-68152-8> (дата звернення: 15.11.2022)
11. European Bioeconomy Stakeholders. Manifesto. URL: https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/european_bioeconomy_stakeholders_manifesto.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
12. Definition of digitalization - gartner information technology glossary. Gartner. URL: <https://www.gartner.com/en/informationtechnology/glossary/digitalization> (date of (дата звернення: 20.11.2022).
13. Охріменко О., Іванова Т. Соціальна відповідальність. : Навч. посіб. Київ : Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т», 2018. 180 с.
14. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. University of Michigan. URL: <http://www.umich.edu/~thecore/doc/Friedman.pdf> (дата звернення: 20.11.2022).
15. На Волині у 2019 році зібрали понад вісім мільярдів гривень податків. Конкурент. 2019. URL: <https://konkurent.in.ua/publication/51093/> на - volini - u - 2019 - rotsi - zibrali - ponad - visim - milyardiv-griven-podatki (дата звернення: 20.11.2022).
16. Вигівська І. Організація бухгалтерського обліку діяльності факторингової компанії: ризик-орієнтований підхід. 2017. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26014> (дата звернення: 10.11.2022).
17. Social and environmental accounting in developing countries: contextual challenges and insights | Emerald Insight. Discover Journals, Books & Case Studies | Emerald Insight. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/AAAJ-03-2021-5172/full/html>. (дата звернення: 20.11.2022).
18. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/820-2017-%D1%80?lang=uk> (дата звернення: 19.11.2022).
19. Environmental Accounting | Basic Policy for Environment | Environmental Initiatives URL: <https://www.hulic.co.jp/en/sustainability/ecology/management/accounting.html> (дата звернення: 19.11.2022).
20. Кулинич М. Б., Матвійчук І. О., Сафарова А. Т., Герасименко Т. О. Діджиталізація обліку, аналізу та оподаткування в системі управління підприємством. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2021. Вип. 64. С.57-63. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-64-10>
21. SaveEcoBot відкрив двері у світ екологічних податків України. Ecobusiness Group. 2019. URL: saveecobot-vidkryv-dveri-u-svit-ekologichnyh-podatki-ukrayiny (дата звернення: 14.11.2022).

Referense

1. Liashenko V. I., Vyshnevckiy O. C. *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhyvict proryvnoho rozvytku [Digital Modernization of Ukraine's Economy as an Opportunity for Transition]: monohpafiia*. Kyiv, 2018. 252 с. [in Ukrainian].
2. For a cleaner world | Fortum. Fortum. URL: <https://www.fortum.com/> (data zvernennia: 18.12.2022). [in English].
3. Byrkovych T.I., Byrkovych V.I., Kabanets O.C. Mekhanizmy publichnoho upravlinnia u cfepi tsyfrovyykh tranfopmatsii [Mechanisms of public administration in the field of digital transformations]. *Derzhavne uppavlinnia: udockonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development* 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.2 (data zvepnennia: 20.11.2022). [in Ukrainian].
4. Cokolova H. B. Deiaki aspekty rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine]. *Ekonomichnyi vicnyk Donbasu - Economic Bulletin of Donbas* 2018. № 1. С. 92-96. [in Ukrainian].
5. Krauc N., Holoborodko O., Krauc K. Tsyfrova ekonomika: trendy ta percpektyvy avanhardnoho kharakteru rozvytku [Digital economy: trends and prospects of the avant-garde character of development]. *Efektivna ekonomika -*

Effective Economy. 2018. No 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (data zvepnennia: 20.11.2022). [in Ukrainian].

6. Koliadenko C. V. Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy ctanovlennia v Ukraini ta cviti [Digital economy: prerequisites and stages of development in Ukraine and the world]. *Ekonomika. Financy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economics. Finance. Manager: topical issues of science and practice* 2016. № 6. С. 105–112. [in Ukrainian].

7. Karcheva H.T., Ohorodnia D. V., Openka V. A. Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky [Digital economy and its impact on the development of the national and international economy]. *Financovyi proctir - Financial journal*. 2017. [in Ukrainian].

8. Nikitin Yu. O., Kulchytskyi O. I. Tsyfrova paradyhma yak ocnova vyznachen: tsyfrovyyi biznes, tsyfrove pidpriemctvo, tsyfrova transformatsiia [Digital Paradigm as the Basis of Definitions: Digital Business, Digital Enterprise, Digital Transformation.]. *Mapketynh i tsyfповi tekhnolohii - Marketing and digital technologies* 2019. № 4. Tom 3. [in Ukrainian].

9. Shevchuk I. B. *Informatsiini tekhnolohii v rehionalnii ekonomitsi: teoriia i praktyka vprovadzhenia ta vykoryctannia [Information technologies in the regional economy: theory and practice of implementation and use]: monohpafiia*. Lviv : ATB, 2018. 448 с. [in Ukrainian].

10. Lewandowski I., Gaudet N., Lask J., Maier J., Tchouga B., Vargas R. *Carpintero Bioeconomy. Shaping the Transition to a Sustainable, Biobased Economy*. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-68152-8> (data zvepnennia: 15.11.2022) [in English].

11. European Bioeconomy Stakeholders. Manifesto. URL: https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/european_bioeconomy_stakeholders_manifesto.pdf (data zvepnennia: 20.11.2022). [in English].

12. Definition of digitalization - gartner information technology glossary. Gartner. URL: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization> (date of (data zvepnennia: 20.11.2022). [in English].

13. Okhpimenko O., Ivanova t. *Socialna vidpovidalnist [Social Responsibility]* Kyiv 2018. 180 с. [in Ukrainian].

14. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. University of Michigan. URL: <http://www.umich.edu/~thecore/doc/Friedman.pdf> (data zvepnennia: 20.11.2022). [in English].

15. Na Volyni u 2019 roci zibraly ponad visim miliardiv hryven podatkov. Konkurent. 2019. URL: <https://konkurent.in.ua/publication/51093/na-volyni-u-2019-rotsi-zibrali-ponad-visim-milyardiv-hryven-podatkov> (data zvepnennia: 20.11.2022). [in Ukrainian].

16. Vyhivcka I. *Orhanizatsiia bukhhalterckoho obliku diialnocti faktorynhovoi kompanii: ryzyk-orientovanyi pidkhid [Organization of accounting for the activities of a factoring company: A risk-oriented approach.]* 2017. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26014> (data zvepnennia: 10.11.2022). [in Ukrainian].

17. Social and environmental accounting in developing countries: contextual challenges and insights | Emerald Insight. *Discover Journals, Books & Case Studies | Emerald Insight*. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/AAAJ-03-2021-5172/full/html>. (data zvepnennia: 20.11.2022). [in English].

18. Nacionalna ctratehiiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/820-2017-%D1%80?lang=uk> (data zvepnennia: 19.11.2022). [in Ukrainian].

19. Environmental Accounting | Basic Policy for Environment | Environmental Initiatives URL: <https://www.hulic.co.jp/en/sustainability/ecology/management/accounting.html> (data zvepnennia: 19.11.2022). [in English].

20. Kulynych M. B., Matviichuk I. O., Safarova A. T., Herasymenko T. O. Didzhytalizatsiia obliku, analizu ta opodatkovannia v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Digitalization of accounting, analysis and taxation in the enterprise management system.]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu - Bulletin of Lviv University of Trade and Economics* 2021. Vyp. 64. S.57-63. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-64-10> [in Ukrainian].

21. SaveEcoBot vidkryv dvepi u cvit ekolohichnykh podatkov Ukpainy. Ecobusiness Group. 2019. URL: saveecobot-vidkryv-dveri-u-svit-ekologichnykh-podatkov-ukrayiny (data zvepnennia: 14.11.2022). [in English].

Стаття надійшла до редакції 23.12.2022 р.

УДК 657.1:664.1

Садовська Ірина,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-7081-8524,
e-mail: Sadovska.Iryna@vnu.edu.ua

Нагірська Катерина,
кандидат економічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет,
кафедра обліку і аудиту,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-2792-8162
e-mail: katya_nagirska@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-51-61>

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ВИТРАТ НА ВИРОЩУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА : АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО СУДЖЕННЯ

Анотація. Сучасні реалії ведення агробізнесу потребують перегляду методики і організації обліку витрат на вирощування продукції рослинництва. Традиційні методики організації обліку, які були адаптовані до сталої системи оподаткування і єдиних підходів до набору статей витрат, рекомендованих методичними рекомендаціями для сільськогосподарської галузі, сьогодні можна розглядати як генезу. Особливі корективи в організацію обліку витрат вносяться умовами воєнного стану. Це стосується економічних суб'єктів агробізнесу, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, на звільнених від окупації територіях, на таких, що знаходяться поблизу бойових дій, і таких, які знаходяться на вільних і деокупованих територіях нашої країни. Особливі умови воєнного стану спричинили потребу у перерозподілі витрат щодо енергоносіїв, людських ресурсів, технічного забезпечення технологічних процесів, процесів страхування посівів, формування трансфертних цін та відображення в обліку інших специфічних витрат і втрат. Запропоновані в статті методи організації обліку стосуються уточнення положень облікової політики щодо переліку статей витрат, щодо розподілу загальновиборничих витрат, щодо закриття рахунків допоміжних виробництв і визначення повної собівартості продукції рослинництва для цілей управлінського обліку. Результати дослідження є актуальними для агробізнесу з огляду впливу організації обліку витрат продукції рослинництва на формування показників поточної діяльності, і показників, як результату від процесу реалізації даної продукції. Від обраної методики організації обліку витрат будуть залежати показники, які є базовими в процесі прийняття управлінських рішень.

Значний вплив на вибір методики обліку витрат здійснюється в аспекті професійного судження бухгалтера. Власний підхід щодо етапів розвитку методології обліку витрат базується саме на професійному судженні як пріоритетному в підготовці і обґрунтуванні інформаційного джерела для прийняття управлінських рішень. Від обліку витрат як бази розрахунку собівартості продукції до управління витратами з урахуванням парадигми сталого розвитку та інституційної економіки. Всі етапи посилювали роль професійного судження в підготовці облікової інформації та формуванні облікової політики. В публікації також розглядаються питання розвитку теорії професійного судження в контексті міждисциплінарного зв'язку, зокрема, економіки, менеджменту, психології.

Глобальні принципи управлінського обліку розроблені з метою уніфікації інтегрального мислення для посилення системи управління ефективністю. На наш погляд, стандартизація та уніфікація не є пріоритетними для методології управлінського обліку. Глобальні принципи можуть слугувати певними рекомендаціями для компаній, які прагнуть до розвитку. Це буде актуально для наших вітчизняних підприємств і організацій, які вже працюють над розробкою стратегій розбудови країни у післявоєнний період.

Ключові слова: організація обліку, глобальні принципи управлінського обліку, управлінський облік витрат, калькулювання собівартості, професійне судження, продукція рослинництва.

Sadovska Iryna,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,

Department of Accounting and Taxation,
Lutsk

Nahirska Kateryna
PhD (Economics), Associate Professor,
The Department of Accounting and Audit,
Lutsk National Technical University
Lutsk

ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE ACCOUNTING OF COSTS FOR GROWING CROP PRODUCTS: THE ASPECT OF PROFESSIONAL JUDGMENT

Abstract. Modern realities of conducting agribusiness require a review of the methodology and organization of accounting for the costs of growing plant products. Traditional methods of accounting organization, which were adapted to a stable taxation system and uniform approaches to a set of expenditure items recommended by methodical recommendations for the agricultural industry, can today be considered as a genesis. Special adjustments to the organization of cost accounting are made under the conditions of martial law. This applies to economic subjects of agribusiness located in temporarily occupied territories, in territories liberated from occupation, in those located near hostilities, and those located in the free territories of our country. The special conditions of the martial law caused the redistribution of costs related to energy carriers, human resources, technical support of technological processes, crop insurance processes, the formation of transfer prices and the reflection in accounting of other specific costs and losses. The methods of accounting organization proposed in the article relate to the clarification of the provisions of the accounting policy regarding the list of cost items, the distribution of general production costs, the closing of the accounts of auxiliary productions and the determination of the full cost of crop production for the purposes of management accounting. The results of the study are relevant for agribusiness in view of the influence of the organization of plant production cost accounting on the formation of indicators of current activity, and indicators as a result of the process of selling these products. Indicators that are basic in the process of making managerial decisions will depend on the chosen method of organization of cost accounting.

The accountant's professional judgment has a significant impact on the choice of cost accounting methodology. Our own approach to the stages of development of the cost accounting methodology is based precisely on professional judgment as a priority in the preparation and justification of the information source for making management decisions. From cost accounting as a basis for calculating the cost of production to cost management taking into account the paradigm of sustainable development and institutional economics. All stages strengthened the role of professional judgment in the preparation of accounting information and the formation of accounting policy. The publication also considers the development of the theory of professional judgment in the context of interdisciplinary communication, in particular, economics, management, psychology.

The global principles of management accounting are designed to unify integral thinking to strengthen the performance management system. In our opinion, standardization and unification are not priorities for management accounting methodology. Global principles can serve as certain recommendations for companies seeking development. This will be relevant for our domestic enterprises and organizations, which are already working on the development of strategies for the development of the country in the post-war period.

Key words: organization of accounting, global principles of management accounting, management cost accounting, cost calculation, professional judgment, crop production.

Постановка проблеми та її значення. Проблема організації управлінського обліку витрат продукції рослинництва не є новою. Проте, стрімкі зміни економічного середовища і його прагнення до сталого розвитку, сприяють пошуку обліковою наукою інноваційних методів, інструментів та науково-практичних підходів щодо вирішення питання інформаційного забезпечення менеджменту в умовах невизначеності, світових криз та нестійкого мислення в прийнятті управлінських рішень. Традиційні методики організації обліку, які були адаптовані до сталої системи оподаткування і єдиних підходів до набору статей витрат, рекомендованих методичними рекомендаціями для сільськогосподарської галузі, сьогодні можна розглядати як генезу. Особливі корективи в організацію обліку витрат вносяться умовами воєнного стану. Це стосується економічних суб'єктів агробізнесу, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, на звільнених від окупації

територіях, на таких, що знаходяться поблизу бойових дій, і таких, які знаходяться на вільних і деокупованих територіях нашої країни. Особливі умови воєнного стану спричинили потребу у перерозподілі витрат щодо енергоносіїв, людських ресурсів, технічного забезпечення технологічних процесів, процесів страхування посівів, формування трансфертних цін та відображення в обліку інших специфічних витрат і втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінський облік витрат започаткований давно. Нам не відомі буквально його витoki. Спираючись на офіційні джерела, можемо констатувати зародження його елементів ще з часів Луки Пачолі.

В цей період (1521 р.) Г. Грамматеус (відомий як Heinrich Schreiber) в книзі «Коротка книга з мистецтва і знання всіх випадків комерційної практики» [24] здійснює спробу обґрунтування та застосування на практиці розподілу витрат на виробничі та невиробничі.

Сьогодні наука досить насичена публікаціями з досліджень обліку витрат, і продукції рослинництва, зокрема. Інтерес до таких досліджень спровокувала світова тенденція до запровадження технологій органічного виробництва, що забезпечує людство від споживання не якісних продуктів харчування. Нові технології вирощування продукції рослинництва є зазвичай досить витратними, і тому, пошук альтернативних шляхів оптимізації витрат при збереженні відповідної якості продукції стає темою наукових досліджень і практичних апробувань. Щодо найбільш вдалих і значимих публікацій з огляду теорії і практики обліку витрат на вирощування продукції рослинництва, важливо відзначити, що актуальний вклад в розвиток методології витрат зробили такі вчені: Безверхий К.В. [1], Брик М.М. [2], Дерій В.А. [5], Жук В.М. [6], Кірейцев Г.Г. [7], Коцупатрий М.М. [8], Охріменко І. В. [15], Проданчук М.А. [16], Сук П.Л. [18; 19], Томілова Н. О. [20], Цап В. Д. [21] та інші. Проте, наукові надбання зазначених вчених мають тенденцію до вирішення певних окреслених завдань і формування напрямів для продовження досліджень. В умовах сьогодення наука про витрати і про облік витрат набула міждисциплінарного значення.

Так, американські вчені зазначали, що те, до чого прагнув управлінський облік, містилося в споріднених науках, таких як: економіка, математика, статистика, психологія, технологія, інженерія тощо. Вчені висловили думку про те, що управлінський облік повинен був запозичувати дещо від кожної з них [22]. Цей перелік можна доповнити іншими економічними науками: економічна кібернетика, фінанси, маркетинг, право. Отже, цим підкреслюється міждисциплінарний зв'язок між різними науками, що сприяє їх взаємному збагаченню і розвитку в умовах інституційних змін і впливів на бізнес-середовище.

Оцінка нормативного забезпечення обліку витрат на вирощування і калькулювання собівартості продукції рослинництва врегульована низкою нормативно-правових актів [9 - 13]. Слід зауважити, що застосування вказаних нормативно-правових актів потребує детального опрацювання з огляду індивідуальних особливостей організації виробничого процесу і технологій (обробітку ґрунту, посівного матеріалу, механізмів для посіву і обробітку, методів та інструментів агротехніки і агрохімії тощо).

Отже, в контексті міждисциплінарних комунікацій і викликів сучасності, що спричинені воєнним станом в Україні, а також з урахування глобальних принципів управлінського обліку, будуть сформовані мета публікації і висловлені власні бачення щодо вирішення проблем організації обліку витрат на вирощування продукції рослинництва.

Мета і завдання статті. З урахуванням описаних вище проблем, автори поставили за мету провести дослідження теоретичного надбання і сучасних практик щодо організації обліку витрат на вирощування продукції рослинництва в контексті професійного судження бухгалтера, на основі чого запропонувати власні підходи щодо удосконалення в умовах інституційних впливів і невизначеності, в аспекті глобальних принципів управлінського обліку.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Коротко розглянувши етапи розвитку теорії обліку витрат, можна констатувати очевидний процес перевтілення методів та інструментів обліку в унісон потреб домінуючого владного менеджменту. В історичному ракурсі перш початково облік витрат виконував функцію контролю за збереженням фізичного майна, для розрахунків за виконані роботи, для оцінки власності і повноти нарахування та сплати податків.

З часом виникла потреба у калькулюванні собівартості продукції з метою встановлення ціни і максимізації прибутку. Французькі вчені надавали пріоритетність калькулюванню серед інших методів бухгалтерського обліку. Тому теорії калькулювання історично беруть початок з французької бухгалтерської школи. Калькулювання є складним процесом з огляду на різноманіття інструментарію в обліку витрат. Проте, найбільш химерною є методологія класифікації витрат за різними ознаками і їх розподілу на об'єкти калькулювання. Різноманіття методів розподілу непрямих витрат науковці обґрунтовують технологічними особливостями галузей, що дійсно має деякий сенс. З іншої сторони, на даному етапі максимізації прибутку, технологічні особливості стають інструментом маніпулювання і причиною перекручування показників у фінансових звітах.

З переміщенням акценту на менеджера як центральної фігури управління економічними суб'єктами, удосконалюється методологія обліку витрат, набуваючи пріоритетності в організації облікового процесу та формуванні облікової політики. В часі це відбувається паралельно з формуванням інституту аудиту для незалежної перевірки фінансових звітів, та із створенням у 1973 році Міжнародної федерації бухгалтерів. Дослідник в галузі обліку витрат того часу неоднозначно висловлювались щодо калькулювання, яке на їх думку втратило будь-який сенс. Оскільки ціну формує попит і пропозиція, а не величина витрат на виробництво певного продукту (роботи чи послуги). Дискусії щодо цього питання тривають дотепер. Проте, мінімізація витрат з урахуванням стандартів якості (ISO 9000 та інших) і принципів сталого розвитку, є і буде актуальною в будь-яких економічних системах. Отже, калькулювання є актуальним. Але безупинно удосконалюються методи калькулювання. Витрати розширюють свою номенклатуру. Наприклад, розвиток транснаціональних компаній сприяє появі і зростанню частки трансакційних витрат, про які заявив у 1933 році Рональд Коуз, і які світова економічна спільнота сприйняла лише у 80-х роках минулого століття. Важливо зауважити факт захисту дисертацій з тематики трансакційних витрат в Україні. Дослідження базувалися на прикладі сільськогосподарської галузі.

Офіційний поділ бухгалтерського обліку на підвиди управлінського і фінансового окреслив два чітких підходи до обліку витрат: 1) для фінансового обліку витрати поділяються на операційні та витрати періоду; 2) для управлінського обліку витрати є предметною областю і розглядаються в частині управління витратами для цілей ефективного менеджменту. Саме на цьому етапі виокремлюється роль професійного судження бухгалтера. Від професійної підготовки бухгалтера, його етичних поглядів і менталітету залежить якість підготовленого інформаційного ресурсу, як продукту, який виготовлений в обліковому процесі, аналогічно процесу виробництва. Питання щодо інформаційного ресурсу як облікового продукту доведені у докторській дисертації професора Проданчука М.А. (2013 р.) [16].

Традиційна система бухгалтерського обліку в умовах воєнного стану не спроможна задовільнити інформаційні потреби менеджменту через ускладнені інформаційні потоки. Саме тому, суб'єкти господарювання аграрного сектору економіки є найбільш вразливими з точки зору їх конкурентоздатності. Заслужують на увагу Методичні рекомендації з фіксування прямої шкоди, завданої сільськогосподарським підприємствам внаслідок збройної агресії російської федерації, затверджені Вченою Радою ННЦ «Інститут аграрної економіки» [9], в яких розроблений порядок обліку в умовах воєнного стану.

Рекомендований порядок базується на алгоритмі фіксації завданої прямої матеріальної шкоди на відповідних державних ресурсах. Серед таких: проєкт «Росія заплатить», розроблений KSE Institute спільно з Офісом Президента України та Міністерством економіки України (<https://damaged.in.ua/>); ресурс для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, створений Офісом Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами (<https://warcrimes.gov.ua/>); спеціальний чат-бот Tribunal.ua (<https://bit.ly/3hPpezs>); ресурс «Опора» (<https://russiancrime.org/>); об'єднаний майданчик для збору доказів воєнних злочинів (<https://dokaz.gov.ua/>); єдиний національний портал збору фактів порушення прав людини (<https://cutt.ly/YFvIjdE>) та ін. [9, с. 4-5].

Відповідно до п. 1.4 Методичних рекомендацій [9, с. 5], знищеним (зруйнованим, вкладеним) майном вважається майно, яке втрачене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, та відновлення якого, зокрема шляхом

повернення, ремонту чи реконструкції, не є можливим або є економічно недоцільним; пошкодженим майном вважається майно, яке пошкоджено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, та може бути відновлене, зокрема шляхом ремонту чи реконструкції.

У практиці суб'єктів аграрного бізнесу спостерігається низький рівень організації управлінського обліку операцій, пов'язаних із земельними ділянками, власними чи орендованими. Наукового обґрунтування і практичного апробування потребують питання розподілу між сільськогосподарськими галузями і видами продукції витрат на придбання чи поліпшення земель сільськогосподарського призначення. Вирішення цієї проблеми в обліково-аналітичній системі аграрних підприємств дозволить формувати об'єктивну інформацію для ефективного управління земельними ресурсами аграрних формувань.

Організація управлінського обліку трудових ресурсів, задіяних на постійних і сезонних роботах в аграрному секторі економіки також потребує нових підходів на етапі планування, фактичного оформлення трудових відносин і вибору системи оподаткування. Враховуючи різноманітні системи документального забезпечення трудових витрат, акцент рекомендуємо робити не лише на кількісних, а й на якісних показниках. Враховуючи галузеву специфіку, фахівці аграрного бізнесу повинні володіти знаннями і розуміннями нормативно-правової бази з обліку оплати праці і пов'язаних розрахунків, котрі не завжди відносяться до однієї галузі, а тому їх здатність до навчання й самоосвіти, вміння оперативного і якісного оцінювання завдань та їх виконання, підвищить рівень професійного судження у прийнятті управлінських рішень.

Питання удосконалення обліку витрат досить детально розглянуті у монографії Організація управлінського обліку і контролю вирощування зернових культур [14]. Запропоновано нові підходи до оцінки сільськогосподарської продукції, що поєднує досвід минулого та вимоги Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи». Розроблено спеціальні документи для узагальнення і розподілу загальновиробничих витрат, обчислення собівартості продукції, списання калькуляційних різниць, що дозволило сформувати цілісну систему документування операцій від обробки ґрунту до реалізації зерна і супутньої продукції.

Враховуючи сучасний рівень розвитку автоматизації облікових процесів, авторами монографії розроблено алгоритм відображення в обліку операцій з вирощування зернових культур для налаштування відповідної конфігурації в бухгалтерській програмі, що пришвидшать процес обробки і введення даних та прийняття управлінських рішень.

Процес обліку витрат і калькулювання продукції рослинництва умовно поділяється на два етапи (рис. 1).

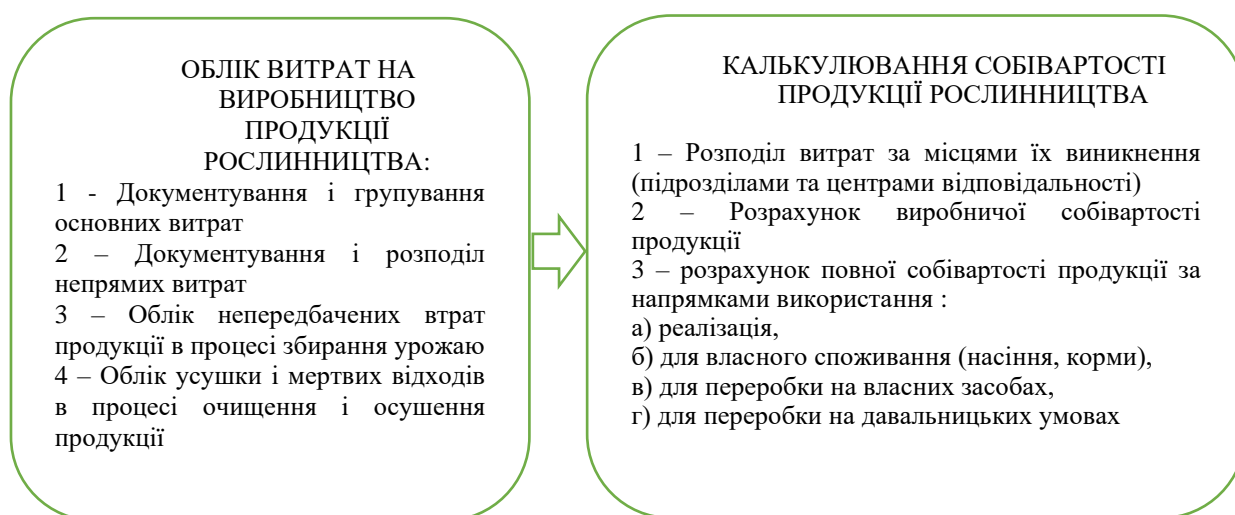

Рис. 1.1. Послідовність етапів обліку витрат і калькулювання продукції рослинництва

Загально визнаними і такими, що мають практичне застосування сільськогосподарськими підприємствами, є такі види собівартості, як планова і фактична, рідше – нормативна. Крім видів собівартості існують форми собівартості, а саме: повна собівартість, яка характеризує рівень усіх витрат на виробництво (змінних і постійних), і неповна – характеризує лише змінні витрати.

Такий вид собівартості, як планова, визначається на основі даних минулого року (планових витрат і обсягу виробництва) та служить для відображення планових витрат і виявлення причин їх відхилень від фактичних витрат. Протягом звітного періоду вироблена продукція обліковується за плановою собівартістю. Після визначення фактичної собівартості і відображення на рахунках бухгалтерського обліку калькуляційної різниці (між плановою та фактичною собівартістю) продукція оцінюється за фактичною собівартістю.

На сьогодні не існує затверджених форм таких документів, а тому всі калькуляційні розрахунки в сільському господарстві проводяться кожним підприємством у довільній формі (виробничих звітах, книгах обліку витрат, звичайних аркушах).

Для узагальненого відображення розрахунку фактичної собівартості продукції пропонуємо форму Калькуляційної картки-розрахунку виробничої собівартості продукції, яка є окремим листом Журналів калькуляції собівартості продукції рослинництва (14, с. 213-214), в якій систематизована інформація про склад виробничих витрат (за статтями), обсяги виробництва продукції, кореспондуючі рахунки, розрахунок виробничої собівартості калькуляційної одиниці продукції; калькуляційна різниця. Картку-розрахунок слід заповнювати на основі даних Виробничих звітів та інших бухгалтерських документів. Картка є індивідуальним документом для кожного виду продукції та має обліково-аналітичне значення і єдиною інформаційну базу для потреб планування.

При визначенні фактичної собівартості сільськогосподарської продукції проводиться закриття рахунків та списання калькуляційних різниць на відповідні рахунки пропорційно до обсягу використаної (спожитої) продукції. На суму перевищення фактичної собівартості над плановою (виробничою) проводять додатковий запис. Якщо фактична собівартість нижча за планову, то калькуляційну різницю списують методом «червоного сторно» і навпаки. Після списання калькуляційних різниць на субрахунках до рахунку 23 «Виробництво» можуть залишатися лише витрати у незавершеному виробництві.

Списання калькуляційних різниць пропонуємо відображати у Відомості списання калькуляційної різниці між фактичною та плановою (розрахунково-фактичною) собівартістю продукції рослинництва (тваринництва), в якій наводиться фактична і планова (розрахунково-фактична) собівартість кожного виду продукції, калькуляційна різниця та рахунки, на які вона списується в рівних пропорціях до маси використаної (спожитої) продукції рослинництва.

Сучасні реалії довели потребу перегляду існуючих підходів до розуміння ролі облікової науки у посиленні довіри суспільства до інформаційного ресурсу про стан і перспективи розвитку світової економіки. Глобалізація економічного простору породила глобальні принципи управлінського обліку.

Міжнародною федерацією бухгалтерів (МФБ) визначені концепції управлінського обліку через його завдання і функції. Загалом, концепції визначають принципи управлінського обліку. Концепції по змісту є комплексним представленням мети, функцій, якісних характеристик і принципів управлінського обліку. Дві найбільші і найавторитетніші світові Організації у сфері управлінського обліку CIMA (Chartered Institute of Management Accountants) та фінансового обліку AICPA (American Institute of CPAs), спільними діями за участі керівників компаній, фінансових директорів, науковців, регуляторів та інших фахівців у 20 країнах на 5 континентах, презентувати світовій спільноті статус привілейованого міжнародного спеціаліста у сфері управлінського обліку з метою підвищення престижу і широкого визнання управлінського обліку як фаху. Відповідно, у 2015 році, презентовано напрацьований документ, який визначає принципи управлінського обліку на глобальному рівні [3].

Управлінський облік вперше за історію свого існування набув стандартизованих підходів. Нам відомо, що до цього часу ведення цього виду обліку базувалося на використанні досвіду і кращих практик провідних компаній світу. Глобальні принципи управлінського обліку є своєрідними стандартами управлінського обліку і призначені для системи управління ефективністю. Глобальні принципи управлінського обліку мають рекомендаційний характер, проте, цільове їх застосування свідчить про орієнтацію компаній на сталий розвиток. Інституціональний аспект управлінського обліку, який має характерні ознаки неформального прийняття правил життєдіяльності та співіснування людини і природи у світовому середовищі, все впевненіше привертає до себе увагу [7].

Визначення поняття управлінського обліку у виданні «Глобальні принципи управлінського обліку» [3] трактується як «пошук, аналіз, передача і використання фінансової і нефінансової інформації, що пов'язана з прийняттям рішень, з метою створення і збереження вартості для організації». Отже, створення і збереження вартості для організації. На наш погляд, суттєвим і таким що варте уваги, є поняття сталої цінності організації. Цінність, як філософське поняття, не має обмеження у параметрах і проявляється залежно від обставин і ситуації, що склалася. Про пріоритетність цінності над вартістю неодноразово заявлялося вітчизняними науковцями (проф. Кірейцевим Г.Г. [7], Жуком В.М. [6]). Гармонійний розвиток економіки може базуватися на пріоритетності цінності. Особливо це стало очевидним в умовах воєнного часу, коли за короткий проміжок відбулася переоцінка цінностей на ментальному рівні, на рівні неформальних інституцій. Критична маса неформальних правил є джерелом до їх формалізованого окреслення.

Глобальні принципи управлінського обліку розроблені з метою уніфікації інтегрального мислення для посилення системи управління ефективністю. На наш погляд, стандартизація та уніфікація не є пріоритетними для методології управлінського обліку. Глобальні принципи можуть слугувати певними рекомендаціями для компаній, які прагнуть до розвитку. Це буде актуально для наших вітчизняних підприємств і організацій, які вже працюють над розробкою стратегій розбудови країни у після воєнний період.

Кожен з чотирьох глобальних принципів характеризується конкретною ціллю. Перший принцип – вплив, розглядають як комунікацію, що породжує інформацію, яка має вплив. Цінною є не будь-яка інформація, а лише така, яка має найбільш суттєвий рівень впливу на прийняття ефективних рішень. Очевидно, що не можна стандартизувати перелік такої інформації. Тільки певна ситуація, певні інституціональні чинники поставлять чіткі запитання щодо набору показників і їх параметрів. Диктувати умови щодо якісних характеристик інформації будуть формальні і неформальні інститути впливу на прийняття рішень. Досвід показує, що здебільшого управлінський персонал, який приймає рішення, попадає під вплив обліково-аналітичного персоналу. Рівень професійної підготовки обліково-аналітичного персоналу компанії є запорукою високого рівня ефективності прийняття рішень.

Другий принцип – релевантність, вимагає актуальності інформації, яку представляє обліково-аналітичний персонал для прийняття рішень. Очевидним є розуміння актуальності і її інституційна залежність від формальних і неформальних факторів. З огляду сучасних реалій, якими і умови воєнного стану, актуалізація інформації дещо змінилася, а в окремих випадках зміна актуальності пооглядається в протилежному напрямку в порівнянні з довоєнним часом.

Аналізується вплив на вартість. Управлінський облік ув'язує стратегію організації з її бізнес-моделлю, яка забезпечує розуміння варіантів для прийняття рішень. Цей Принцип допомагає організаціям опрацьовувати різні сценарії з метою розуміння їхнього впливу на створення та збереження вартості [3, с. 5]. З нашої точки зору, акцент потрібно зосереджувати на технології, які є базовими в організації облікового процесу і формуванні облікової політики. Також рекомендуємо уточнення : аналізується вплив на цінність.

Четвертий принцип – довіра, стосується поведінкових норм фахівців з управлінського обліку. Розумне керування вибудовує довіру, яка реалізується через : підзвітність і надійність, сталий розвиток, професійну доброспорядність і етику. На наш погляд, принцип довіри трактується як

посилення ролі обліку у формуванні у суспільстві стереотипів довіри до бізнесу. Неформальні інститути довіри суспільства до бізнесу. Таку довіру не можна нав'язати суспільству законами. Таку довіру можна здобути шляхом прикладів доброчесності, етики, високої моралі та професіоналізму, які повинні бути притаманні персоналу управлінського обліку.

Ефективний управлінський облік має забезпечити тривалий успіх організації та ґрунтується на компетентних кадрах, чітких принципах, належному управлінню результатом і міцній практиці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Організація управлінського обліку витрат на вирощування продукції рослинництва є актуальним питанням з огляду ймовірності багато варіативності професійних суджень. Типи, інструменти та методики обліку управлінського витрат залежать від впливу інституційних чинників і цілей бізнесу. Якщо бізнес спрямований на сталий розвиток і дотримується обраної траєкторії, рекомендовані традиційні методи та інструменти працюють ефективно і сприяють постійному розвитку. У випадку не дотримання принципів сталого розвитку з причини спрямування цілей на максимізацію прибутків і часткове нівелювання екологічної і соціальної складової, інструменти і методики на практиці є модифікованими і не завжди вписуються у чинне правове поле. Крім того, як показує статистика, ефективність соціальної і екологічної політики таких суб'єктів господарювання не є високою, більше того, такі суб'єкти не є корисними для суспільства.

Важливим документом для внутрішнього використання і регулювання питань управлінського обліку витрат на вирощування продукції рослинництва є облікова політика, яка може бути представлена у вигляді наказу, розпорядження чи положення, затвердженого керівником підприємства. В цьому документі регламентуються правила і підходи професійного судження щодо організації обліку. Індивідуальність таких підходів обумовлена професійними компетенціями і рівнем особистої відповідальності посадових осіб, які безпосередньо є відповідальними за обліковий процес на підприємстві.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в пошуках наукових підходів і оцінки кращих практик щодо удосконалення організації управлінського обліку витрат на вирощування продукції рослинництва. Потребує досконалого дослідження рівень впливу професійного судження на процеси формування положень облікової політики в аспекті дотримання принципів сталого розвитку економіки і принципів глобального управлінського обліку.

Джерела та література:

1. Безверхий К.В., Ковач С.І. Облік та оцінка біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Випуск 1 (21). С. 229–239. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/3838/Bezverhiy.pdf?sequence=1> (дата звернення 20.10.2022 р.)
2. Брик М.М. Облік і аналіз формування біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Тернопіль. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2019. 195 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/35374/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f.pdf> (дата звернення 20.10.2022 р.)
3. Глобальні принципи управлінського обліку. Американський інститут сертифікованих публічних бухгалтерів; Інститут привілейованих управлінських бухгалтерів. URL : <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/ukranian-full-gmaps-document.pdf> (дата звернення 03.10.2022 р.)
4. Горбач Т. О. Теоретичні основи дослідження якості облікової інформації в бухгалтерській (фінансовій звітності): *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2017. №6. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/horbach.pdf>.
5. Дерій В. А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю : монографія. Тернопіль: ТНЕУ. Економічна думка. 2009. 272 с.
6. Жук В. М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку: інституціональний аспект: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2018. 408 с. URL : https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/monograf_2018/Zhuk_monografy_2018.pdf (дата звернення 23.09.2022 р.)

7. Кірейцев Г. Г. Вплив зовнішніх чинників на результативність економічних реформ. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2010. Вип. 7(2). С. 50-58. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2010_7\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2010_7(2)_7) (дата звернення 20.10.2022 р.)
8. Коцупатрий М. М., Марчук У. О. Внутрішньогосподарський контроль в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств: монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. 268 с.
9. Методичні рекомендації з фіксування прямої шкоди, завданої сільськогосподарським підприємствам внаслідок збройної агресії російської федерації. Затверджено Вченою Радою ННЦ «Інститут аграрної економіки», протокол № 4 від 15.04.22 р., Вченою Радою Інституту обліку і фінансів, протокол № 3 від 14.04.22 р. URL : https://drive.google.com/file/d/1AZEClerAE6wNn5ke-CMo9EQzz_kIQcaf/view (дата звернення 12.10.2022 р.)
10. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства: наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text>.
11. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств : наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01> (дата звернення 20.10.2022 р.)
12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (дата звернення 20.10.2022 р.)
13. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Сільське господарство». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_027 (дата звернення 20.10.2022 р.)
14. Організація управлінського обліку і контролю вирощування зернових культур: Монографія. За ред. Садовської І.Б. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ ЛНТУ, 2009. 314 с.
15. Охрімченко І. В. Витрати та собівартість в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Ін-т аграрної економіки Української академії аграрних наук. Київ, 2009. 29 с.
16. Проданчук М.А. Облікова інформація та її якісні характеристики відповідно до облікових стандартів. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2018. URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/February2020/ybOZQMIRWBAuPz2dwybX.pdf>
17. Садовська І.Б., Бляхарчук М.О. Облікова політика в управлінні підприємством: методика і практика: Монографія. 2018. 300 с.
18. Сук П. Л. Облік витрат на виробництво продукції рослинництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Київ. 2001. 19 с.
19. Сук П. Л. Облік виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції в умовах ринку : методологія і практика. Монографія. Київ : Національний аграрний університет. 2007. 330 с.
20. Томілова Н. О. Внутрішньогосподарський облік виробництва продукції кормових культур : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2012. 19 с.
21. Цап В. Д. Витрати і собівартість продукції в сільськогосподарських підприємствах України та їх формування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2016. 24 с.
22. Growningshield G.R. and Batista G.L. The Accounting revolution Management Accounting. 1996. P. 36.
23. Semenushena N, Khorunzhak N, Sadovska I. Evaluation of the adaptability of scientific theories for the development of accounting institute *Intelektine Ekonomika*. 2020. Vilnius. Том 14. P 113-129. URL: <https://www3.mruni.eu/ojs/intellectual-economics/article/view/5713>
24. Schreiber, Heinrich. Behend vnnd khunstlich Rechnung nach der Regel vnd welhisch practic mit sambt zueberaitung. Nürnberg. 1521. URL : <https://daten.digitaler-sammlungen.de/~db/ausgaben/zweiseitenansicht.html?ip=193.174.98.30&id=00018235&seite=7> (дата звернення 20.09.2022).
25. Zhuk Valerii, Zamula Iryna, Liudvenko Dmytro, Popko Yevheniya. Development of non-financial reporting of agricultural enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. №6. P. 76-89. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/record/308587/>

References

1. Bezverkhyi K.V., Kovach S.I. Oblik ta otsinka biolohichnykh aktyviv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Accounting and evaluation of biological assets in agricultural enterprises] *Finansy, oblik i audit - Finance, accounting and audit* 2013. Vypusk 1 (21). S. 229-239. URL:

<https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/3838/Bezverhiy.pdf?sequence=1> (дата звернення 20.10.2022 р.) [in Ukrainian].

2. Bryk M.M. *Oblik i analiz formuvannia biolohichnykh aktiviv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh* [Accounting and analysis of the formation of biological assets in agricultural enterprises] : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09 – bukhholderskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). 2019. 195 s. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/35374/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f.pdf> (дата звернення 20.10.2022 р.)

3. Hlobalni pryntsyru upravlinskoho obliku. Amerykanskyi instytut sertyfikovanykh publichnykh bukhhalteriv; Instytut pryvileiovanykh upravlinskykh bukhhalteriv. [Global principles of management accounting. American Institute of Certified Public Accountants; Institute of Chartered Management Accountants] URL : <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/ukrainian-full-gmaps-document.pdf> (дата звернення 03.10.2022 р.) [in Ukrainian].

4. Horbach T.O. *Teoretychni osnovy doslidzhennia yakosti oblikovoi informatsii v bukhholderskii (finansovii zvitnosti)* [Theoretical bases of research of quality of accounting information in accounting (financial reporting):] : *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics» - Electronic scientific professional edition in economic sciences «Modern Economics»*. 2017. №6. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/horbach.pdf>. [in Ukrainian].

5. Derii V. A. *Vytraty i dokhody pidpriemstv u systemi obliku ta kontroliu* [Expenses and incomes of enterprises in the system of accounting and control]: monohrafiia. Ternopil: TNEU. Ekonomichna dumka. 2009. 272 s.

6. Zhuk V. M. *Rozvytok teorii bukhholderskoho obliku: instytutsionalnyi aspekt* [Development of accounting theory: institutional aspect]: monohrafiia. K.: NNTs «IAE», 2018. 408 s. URL : https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/monograf_2018/Zhuk_monografy_2018.pdf (дата звернення 23.09.2022 р.) [in Ukrainian].

7. Kireitsev H. H. *Vplyv zovnishnykh chynnykiv na rezultatyvnist ekonomichnykh reform* [Influence of external factors on the effectiveness of economic reforms] *Ekonomichni nauky. Seriya : Oblik i finansy - Economic Sciences. Series: Accounting and Finance*. 2010. Vyp. 7(2). S. 50-58. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2010_7\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2010_7(2)_7) (дата звернення 20.10.2022 р.) [in Ukrainian].

8. Kotsupatryi M. M., Marchuk U. O. *Vnutrishnohospodarskyi kontrol v upravlinni diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv* [Internal economic control in the management of agricultural enterprises]: monohrafiia. Vinnytsia : PP «TD «Edelveis i K», 2014. 268 s.

9. *Metodychni rekomendatsii z fiksuвання priamoї shkody, zavdanoi silskohospodarskym pidpriemstvam vnaslidok zbroinoї ahresii rosiiskoi federatsii* [Guidelines for recording direct damage caused to agricultural enterprises as a result of the armed aggression of the Russian Federation] URL : https://drive.google.com/file/d/1AZECIerAE6wNn5ke-CMo9EQzz_kIQcaf/view (дата звернення 12.10.2022 р.) [in Ukrainian].

10. *Metodychni rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpriemstva* [Methodological recommendations on the accounting policy of the enterprise] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text>. [in Ukrainian].

11. *Metodychni rekomendatsii z planuvannia, obliku i kalkuliuvannia sobivartosti produktsii (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpriemstv* : [Methodical Recommendations on Planning, Accounting and Calculation of the Cost of Production (Works, Services) of Agricultural Enterprises] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01> (дата звернення 20.10.2022 р.) [in Ukrainian].

12. *Mizhnarodnyi standart bukhholderskoho obliku 8 «Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylyky»*. [International Accounting Standard 8 "Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors"] URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (дата звернення 20.10.2022 р.) [in Ukrainian].

13. *Mizhnarodnyi standart bukhholderskoho obliku 41 «Silske hospodarstvo»*. [International Accounting Standard 41 "Agriculture"] URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_027 (дата звернення 20.10.2022 р.) [in Ukrainian].

14. *Orhanizatsiia upravlinskoho obliku i kontroliu vyroshchuvannia zernovykh kultur* [Organization of management accounting and control of grain crops cultivation]: Monohrafiia. Za red. Sadovskoi I.B. Lutsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil LNTU, 2009. 314 s. [in Ukrainian].

15. Okhrimenko I. V. *Vytraty ta sobivartist v rehuliuванні ekonomichnykh vidnosyn silskohospodarskykh pidpriemstv* [Costs and prime cost in the regulation of economic relations of agricultural enterprises] Kyiv, 2009. 29 s. [in Ukrainian].

16. Prodanчук M.A. *Oblikova informatsiia ta yii yakisni kharakterystyky vidpovidno do oblikovykh standartiv* [Accounting information and its qualitative characteristics in accordance with accounting standards.] *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt. Accounting, analysis and audit*. 2018. URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/February2020/ybOZQMIRWBAuPz2dwybX.pdf> [in Ukrainian].

17. Sadovska I.B., Bliakharchuk M.O. *Oblikova polityka v upravlinni pidpriemstvom: metodyka i praktyka [Accounting policy in enterprise management: methods and practice]*: Monohrafiia. 2018. 300 s. [in Ukrainian].
18. Suk P. L. *Oblik vytrat na vyrobnytstvo produktsii roslynnytstva [Accounting of costs for the production of crop production]* : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ek. nauk : spets. 08.06.04 «Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt». Kyiv. 2001. 19 s. [in Ukrainian].
19. Suk P. L. *Oblik vyrobnytstva i realizatsii silskohospodarskoi produktsii v umovakh rynku : metodolohiia i praktyka. [Accounting for the production and sale of agricultural products in market conditions: methodology and practice]* Monohrafiia. Kyiv : Natsionalnyi ahrarnyi universytet. 2007. 330 s. [in Ukrainian].
20. Tomilova N. O. *Vnutrishnohospodarskyi oblik vyrobnytstva produktsii kormovykh kultur [On-farm accounting of fodder crops production]*: avtoref. dys. ... kand. ekon. Nauk : 08.00.09. Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv. 2012. 19 s. [in Ukrainian].
21. Tsap V. D. *Vytraty i sobivartist produktsii v silskohospodarskykh pidpriemstvakh Ukrainy ta yikh formuvannia [Costs and prime cost of production in agricultural enterprises of Ukraine and their formation]* : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04. Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv. 2016. 24 s. [in Ukrainian].
22. Growningshield G.R. and Batista G.L. *The Accounting revolution Management Accounting*. 1996. P. 36. [in English].
23. Semenushena N, Khorunzhak N, Sadovska I. Evaluation of the adaptability of scientific theories for the development of accounting institute *Intelektine Ekonomika*. 2020. Vilnius. Tom 14. P 113-129. URL: <https://www3.mruni.eu/ojs/intellectual-economics/article/view/5713> [in English].
24. Schreiber, Heinrich. *Behend vnnd khunstlich Rechnung nach der Regel vnd welhisch practic mit sambt zueberaitung*. Nürnberg. 1521. URL : <https://daten.digital-sammlungen.de/~db/ausgaben/zweiseitenansicht.html?fip=193.174.98.30&id=00018235&seite=7> (дата звернення 20.09.2022) [in German].
25. Zhuk Valerii, Zamula Iryna, Liudvenko Dmytro, Popko Yevheniya. Development of non-financial reporting of agricultural enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. №6. R. 76-89. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/record/308587/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022 р.

РОЗДІЛ III
Фінанси, банківська справа та
страхування

УДК: 336.531.2

Проць Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-9483-8987,
e-mail: Nataliya.Vyshnevska@i.ua

Демчук Наталія,
здобувач вищої освіти,
факультет економіки та управління,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-8844-2123
e-mail: natademchuk014@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-62-70>

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ
БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті розглядаються особливості формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Досліджено трактування поняття «місцеві бюджети» вітчизняними вченими. Розглянуто нормативно-правові документи, які регулюють бюджетний процес під час воєнного стану. Досліджено зміни у податковому законодавстві внаслідок війни. Проаналізовано доходи та видатки місцевих бюджетів протягом 9-ти місяців 2022 р. Відображено частку місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету за період 2017 р. - 9 місяців 2022 рр. та виявлено її зростання. Проаналізовано структуру доходів місцевих бюджетів протягом 9-ти місяців 2022 р. в результаті чого з'ясовано, що лівову частку займає податок на доходи фізичних осіб. Враховуючи рекомендації проекту Державного бюджету на 2023 р. щодо збільшення ресурсної бази місцевих бюджетів, запропоновано заходи щодо покращення формування та виконання місцевих бюджетів, а саме створити в бюджетах фонди відновлення та збільшити резервний фонд на відбудову територій, які постраждали в ході війни, забезпечити нові робочі місця для потенційних платників податків; забезпечити працевлаштування внутрішньо-переміщених осіб та ін.

Ключові слова: місцеві бюджети, доходи, видатки, місцеві податки та збори, органи місцевого самоврядування, бюджетний процес, воєнний стан.

Prots Nataliia,
Associate Professor, Ph.D. in Economics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance,
Lutsk

Demchuk Nataliia,
Higher education applicant,
Faculty of Economics and Management
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

ACTUAL PROBLEMS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF LOCAL BUDGETS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The relevance of this article lies in the fact that central authorities are adopting a number of operational and rapid changes in legislation, as a result of which local self-government bodies have faced difficult challenges associated with unforeseen events. And now there is a need for rational formation, distribution and use of funds from local budgets for the primary needs and consequences of the war.

The purpose of this article is to study the peculiarities of the formation and implementation of local budgets under martial law based on the analysis of changes in legislation related to the distribution of local finances during the war in Ukraine.

Consideration of the peculiarities of the formation and execution of local budgets during the war period was carried out on the basis of methods of analysis and synthesis. On the basis of the abstract-logical method, a generalization was made and the main measures to improve the formation and execution of local budgets were proposed. To assess the level of filling of local budgets and their expenditures in war and pre-war times, the economic-statistical method and the comparison method were used. The graphic method makes it possible to visually present the data on the basis of which the analysis of income and expenditure of local budgets is carried out. The revenues and expenditures of local budgets for the period January-September 2022 were analyzed. The growth of the share of local budgets in the revenues of the consolidated budget for the period of 2017-9 months of 2022 was revealed. The structure of local budgets' revenues during the 9 months of 2022 was analyzed, as a result of which it was found that the largest specific weight is occupied by personal income tax. Measures were proposed to improve the formation and implementation of local budgets, namely, to create recovery funds in the budgets and to increase the reserve fund for the reconstruction of territories that suffered during the war, to provide new jobs for potential taxpayers; ensure employment of internally displaced persons, etc.

The results of the analysis of the formation and use of funds of local budgets during 9 months of 2022 during martial law testify to the effectiveness of the measures applied by local self-government bodies. The practical value of this article lies in the fact that, based on the analysis, measures are proposed to improve the formation and use of funds from local budgets under martial law.

Key words: local budgets, revenues, expenditures, local taxes and fees, local self-government bodies, budget process, martial law.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними проблемами. Соціально-економічний розвиток територій, в першу чергу, залежить від ефективного формування та використання коштів місцевих бюджетів. В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування (ОМС) зіткнулися з важкими викликами, пов'язаними з непередбачуваними подіями. Адже тепер існує необхідність раціонального формування, розподілу та використання коштів місцевих бюджетів на потреби та наслідки війни, які потрібно вирішити в першу чергу. Відповідно для забезпечення ефективного здійснення бюджетного процесу та надання життєво-необхідних потреб населенню громад центральні органи влади приймають ряд оперативних та швидких змін у законодавстві, тому й дослідження особливостей формування та виконання місцевих бюджетів в умовах дії воєнного стану є актуальним на сьогодні, адже забезпечення належного й безперервного надання суспільних послуг жителям громад є дуже важливим як у мирні часи, так і в умовах дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування та використання коштів місцевих бюджетів в Україні розглядаються в працях багатьох науковців, зокрема, О. Д. Василика [1], Н.І. Власюк [2], О. П. Кириленко [3], В. І. Кравченка [4], К. В. Павлюк [1] та інші. У своїх працях вчені розглядають особливості формування, розподілу та використання коштів бюджетів на місцевому рівні в контексті реформи децентралізації, досліджують управління фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування в мирний час.

В умовах воєнного стану ОМС мають оперативно реагувати та приймати відповідні рішення щодо забезпечення безпеки мешканців територіальних громад (ТГ), функціонування бюджетної сфери та комунальних підприємств. Тому застосування нових підходів до формування та

використання коштів місцевих бюджетів зумовлюють необхідність проведення наукових досліджень щодо управління бюджетним процесом на місцевому рівні під час воєнного стану.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження особливостей формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану на основі аналізу змін у законодавстві, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів на місцевому рівні та виявлення пріоритетів щодо формування та виконання місцевих бюджетів у повоєнний період.

Викладення основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Місцеві бюджети є засобом акумулювання та перерозподілу доходів, які є необхідні для забезпечення впливу ОМС на соціально-економічний розвиток територій. Зважаючи на це, доцільно дослідити сутність дефініції «місцеві бюджети», оскільки серед науковців можна простежити різні підходи до трактування даного поняття (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи вітчизняних науковців до трактування поняття «місцеві бюджети»

Автор	Трактування поняття
Василик О. Д., Павлюк К. В.	«Фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи самоврядування» [1].
Власюк Н.І.	«Сукупність економічних відносин, що виникають у зв'язку з утворенням і використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства» [2].
Кириленко О. П.	«Сукупність економічних відносин, які служать інструментом розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу країни, забезпечуючи тим самим створення фінансової бази місцевих органів влади з метою задоволення економічних та соціальних потреб суспільства» [3].
Кравченко В. І.	«По-перше, це правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів; по-друге, це план (кошторис) доходів і видатків відповідного місцевого органу влади чи самоврядування; по-третє, це економічна категорія, оскільки бюджет є закономірним атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці, наділеної відповідним правовим статусом» [4].

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 3; 4]

Дослідивши трактування науковцями поняття «місцеві бюджети», можемо узагальнити, що це сукупність економічних відносин, які пов'язані зі створенням і використанням фондів грошових коштів ОМС для забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

В умовах воєнного стану формування та виконання бюджетів ОМС має певні особливості. Адже належне функціонування фінансової системи держави та економіки загалом під час війни передбачає прийняття органами влади миттєвих та дієвих рішень стосовно внесення змін до відповідних законів та здійснення ОМС розподілу коштів бюджетів згідно з їх пріоритетністю і відповідно мати у власному розпорядженні достатню кількість ресурсів для цього.

Таким чином, центральні органи виконавчої влади ухвалили 11 березня 2022 р. Постанову «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» № 252 [11], у якій можна простежити зміни, які відбулися стосовно бюджетного процесу в країні, а саме наступне:

- дозволено передавати кошти до загального фонду зі спеціального на підставі рішення ОМС, місцевої державної адміністрації, військово-цивільної адміністрації або військової адміністрації, якщо вона утворилася на певній території;
- зміни до місцевого бюджету вносяться ОМС, місцевими державними адміністраціями, військово-цивільними адміністраціями або військовими адміністраціями на підставі подання фінансових органів на місці без ухвалення відповідного рішення місцевою радою;

- ОМС, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації або військові адміністрації наділені правом прийняття рішень про перерахування коштів з місцевого бюджету до державного бюджету;

- ОМС мають право використовувати залишки освітньої субвенції на територіальну оборону та задоволення потреб населення, зокрема, на евакуацію та переміщення населення із небезпечних територій, де тривають бойові дії та на фінансування інших заходів, які спрямовані на допомогу та підтримку населення під час воєнного стану;

- передача коштів між місцевими бюджетами може реалізовуватись без укладення договору;

- дозволено перевищення обсягу резервного фонду бюджету більше, ніж 1 % обсягу видатків загального фонду бюджету відповідної ТГ;

- проекти місцевих бюджетів затверджуються рішеннями ОМС, розпорядженнями місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій чи військових адміністрацій [11].

Місцеві бюджети є засобом акумулювання та перерозподілу доходів, необхідних для забезпечення впливу ОМС на соціально-економічний розвиток територій. Основу доходів місцевих бюджетів складають податкові надходження. Як відомо, в умовах війни встановили нові особливості оподаткування й таким чином, 15 березня 2022 р. був прийнятий Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [16], який передбачає суттєву податкову реформу на період воєнного стану, що ми можемо простежити у таблиці 2.

Таблиця 2

Зміни у податковому законодавстві під час воєнного стану

Назва податку	Зміни в оподаткуванні
Єдиний податок	- запроваджено добровільну сплату даного податку платниками 1-2 груп; - дозволено застосовувати спрощену систему оподаткування 3 групи: зі ставкою 2% суб'єктами господарювання з доходом за рік, що не перевищує 10 млрд грн та з відсутністю обмеження щодо кількості працівників.
Податок на майно	- плата за землю не нараховується й не сплачується плата за землю (земельний податок й орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки, які розташовані на територіях, на яких велися чи ведуться бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях; - за 2022 та 2023 рр. загальне мінімальне податкове зобов'язання за аналогічні земельні ділянки не нараховується та не сплачується.

Джерело: складено автором на основі [14; 16]

Також варто зазначити, що відбулися зміни по сплаті єдиного соціального внеску (ЄСВ). Так, особи, які провадять незалежну професійну діяльність мають право за себе не обчислювати, не нараховувати і не сплачувати ЄСВ. Платникам єдиного податку також дозволено не сплачувати ЄСВ за найманих працівників, яких було мобілізовано на військову службу. Проте варто врахувати, що фізичним особам-підприємцям та особам, які провадять незалежну професійну діяльність та не сплачуватимуть ЄСВ за цей період, страховий стаж для призначення пенсії нараховуватися не буде. Зокрема, вони не будуть мати статусу застрахованих осіб та вони не зможуть користуватися соціальним страхуванням з приводу тимчасової втрати працездатності.

Усі ці зміни у податковому законодавстві, які є необхідними для підтримки населення під час війни, суттєво впливають на виконання бюджетів різних рівнів і на сферу публічних фінансів України загалом. Варто зазначити, що за 9 місяців 2022 р. суттєво зросла частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету, що ми можемо простежити на рис. 1.

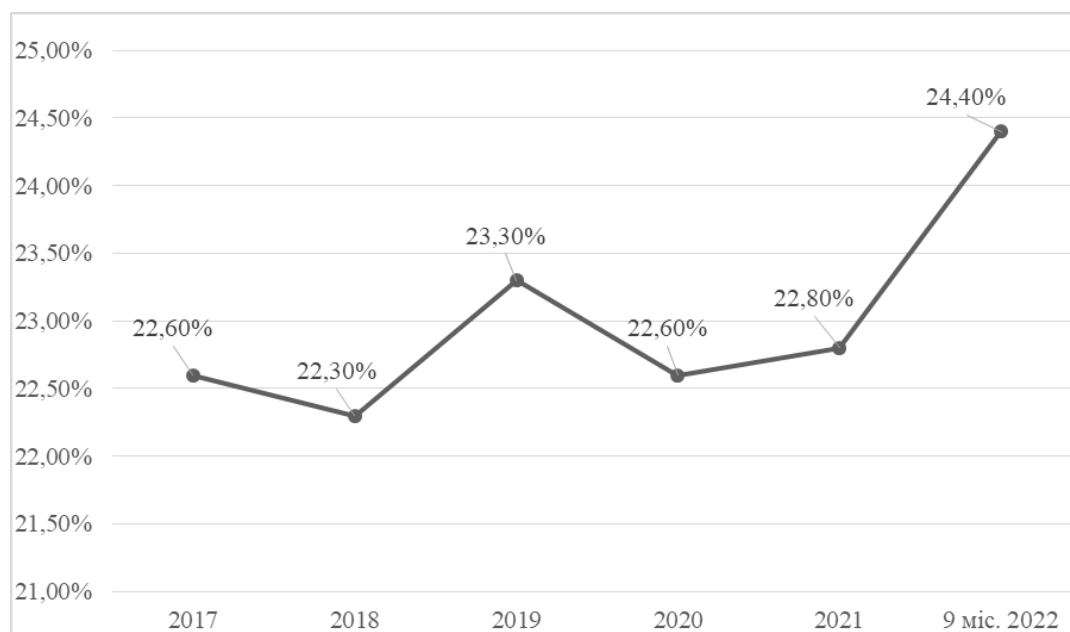

Рис. 1. Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (без врахування трансфертів) за період 2017 р. - 9 місяців 2022 р.

Джерело: складено автором на основі [10;12]

В умовах військової агресії виникає ряд непередбачуваних проблем: необхідність врегулювати дисбаланси між рівнями розвитку різних громад, забезпечення стабільного розвитку ТГ, відновлення пошкодженої інфраструктури внаслідок війни, забезпечення оптимального розмежування повноважень між органами державної влади та місцевим самоврядуванням, забезпечення демократичного прийняття рішень, забезпечення власними коштами бюджетів ТГ житлово-комунального господарства.

Проводячи аналіз помісячного приросту основних податків та зборів, простежується поступове покращення з травня. Так, станом на вересень, по всіх податках і зборах зберігається позитивний приріст, за винятком плати за землю. Суб'єкти малого та середнього підприємництва адаптувалися та сплачують податки й збори. В свою чергу, державна податкова служба активізувала стягнення податкових платежів, надходження рентної плати також відновились, надходження від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) стабільно зростають, порівнюючи з 2021 р., що спричинено значною кількістю військовослужбовців з відповідним грошовим забезпеченням. При цьому, через скасування загальнодержавного акцизу на пальне, а саме встановлення ставки 0 євро за 100 л, місцеві бюджети, котрі з 1 січня 2017 р. одержують певну частку - 13,44 % від надходжень загальнодержавного акцизу, зазнали значних втрат від цих надходжень, через потребу регулювання ситуації на пальному ринку.

У структурі надходжень місцевих бюджетів за 9 місяців 2022 р. лівову частку займає ПДФО, що ми можемо простежити на рисунку 2.

У структурі доходів загального фонду без врахування міжбюджетних трансфертів ПДФО складає - 67,6 %. У структурі загального та спеціального фондів, із врахуванням міжбюджетних трансфертів, ПДФО складає - 50,0 %. Наступним суттєвим джерелом доходів місцевих бюджетів є субвенції з державного бюджету, що складають - 21,3 %, а це - 85,3 млрд грн.

Загалом протягом 9-ти місяців 2022 р. до загального фонду місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) отримано 278,7 млн грн, що становить +12,3 % приросту ніж за період з січня по вересень 2021 р. Загалом це було зумовлено чималим зростанням надходжень ПДФО, тобто +25,2 %, адже втрати, спричинені зменшенням надходжень від плати за землю, в порівнянні із відповідним періодом 2021 р. становлять -20,1 %. Плата за землю в 2021 р. становила більше 10 % обсягу надходжень загального фонду місцевих бюджетів, тепер становить лише 7,6 %.

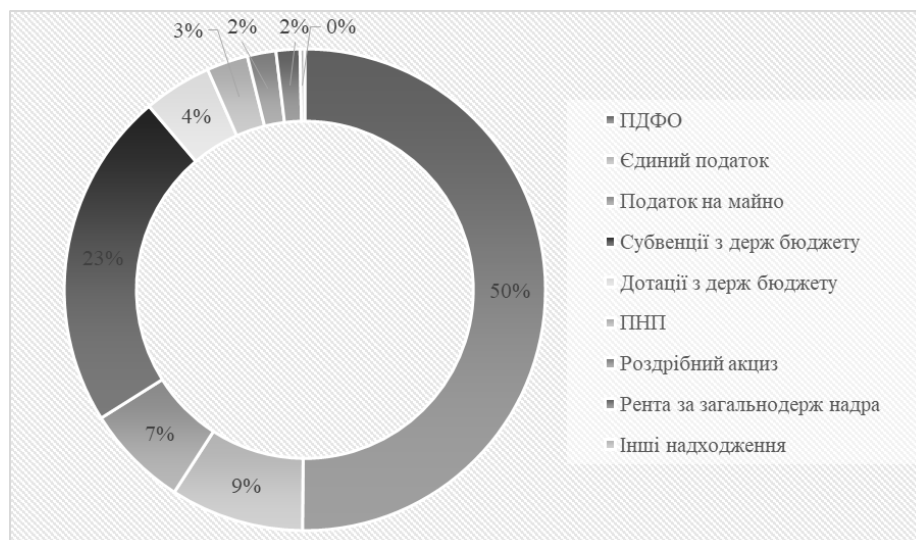

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів із врахуванням трансфертів за 9 місяців 2022 р.
Джерело: складено автором на основі [10;12]

Ситуація по окремих територіальних громадах значно відрізняється. Однак, більшість територіальні громади демонструють ефективне розпорядження та примноження отриманих фінансових ресурсів, оперативне реагування на непередбачувані та надзвичайні ситуації та забезпечення належного рівня надання послуг в складних умовах, а також вміння швидкого пристосування до нових умов. Територіальні громади показали, що їх бюджети, завдяки проведеній реформі, мають стабільну фінансову основу.

Розглядаючи динаміку доходів місцевих бюджетів щомісячно, в квітні спостерігається зниження темпу приросту надходжень до загального фонду місцевих бюджетів, однак у травні можемо побачити прискорення. У серпні темп приросту сповільнився до 7,7 %, але вже у вересні простежувалося зростання приросту +30,0 %, що становить найбільший помісячний приріст надходжень до загального фонду з початку року. Дані коливання спричинені запровадженням податкових пільг з березня 2022 р., що й вплинуло на надходження місцевих податків та зборів до бюджетів ОМС.

У регіональному розрізі можна простежити особливості по окремих областях та зміну ділової активності по регіонах. Спостерігається зниження доходів у тих областях, де велися чи продовжують тривати бойові дії. Однак в областях, куди перемістилась значна кількість внутрішньо-переміщених осіб та де було відновлено діяльність підприємств, спостерігається значний приріст, порівнюючи з відповідним періодом 2021 р.

Зміни у податковому законодавстві у 2022 р. посприяли позитивній динаміці податкових надходжень, а саме єдиного податку та ПДФО. Це спричинено, по-перше, зростанням відрахувань зі заробітних плат військовослужбовців, а по-друге, збільшенням нормативу надходження ПДФО до місцевих бюджетів з 60 % до 64 % з початку 2022 р. та збільшенням бази оподаткування, а саме внаслідок збільшення грошових виплат військовослужбовцям, кількість яких суттєво зростає.

Проте надходження ПДФО, що сплачується податковими агентами з доходів платника даного податку у вигляді заробітної плати, суттєво зменшилися, починаючи від березня 2022 р. Дані надходження ще знаходяться на нижчому рівні, аніж у 2021 р., проте при цьому вони не знизились до рівня 2020 р.

Приріст надходжень від плати за землю не відновив позитивного значення. У березні втрати від даного податкового платежу сягнули рівня -38 %, тобто -1,1 млрд грн, які були недоотримані всього лише за один місяць. Це зумовлено змінами у податковому законодавстві, які дозволяють не нараховувати та не сплачувати податок за землю та орендну плату на територіях, де тривали чи продовжують тривати бойові дії. При цьому, варто зазначити, що перелік даних територій ще невизначено Кабінетом Міністрів України, і це унеможливує чітке визначення підстав для

стягнення земельного податку. У вересні втрати місцевих бюджетів від плати за землю склали - 9,2 %, порівнюючи з відповідним місяцем 2021 р. Загалом місцеві бюджети з початку 2022 р. недоотримали вже більш як 5,3 млрд грн плати за землю.

Значні коливання серед надходжень місцевих податків та зборів до бюджетів також відображає єдиний податок. Приріст надходжень єдиного податку за період з червня по вересень 2022 р. суттєво змінювався: від зростання +50,3 % до спаду -25,7 % і пізніше знову зростання до +40,0 %, що також зумовлено внесенням змін до податкового законодавства, внаслідок чого чимало суб'єктів господарювання перейшли до спрощеної системи оподаткування та сплати єдиного податку замість податку на прибуток, що у свою чергу, спричинило приріст даного виду надходжень. Також відбулись зміни по термінах сплати єдиного податку: якщо у мирний час сплата здійснювалась щоквартально, а саме протягом 50-ти днів по закінченню звітнього кварталу, то на разі сплата єдиного податку за внесеними змінами відбувається щомісячно, а саме протягом 30-ти днів по закінченню звітнього місяця. Надходження місцевих податків та зборів на регіональному рівні відображає суттєві відмінності в надходженнях, що залежить від області. Так, регіони, в яких кількість населення зросла через внутрішньо-переміщених осіб та куди перемістились підприємства демонструють чималий ріст, наприклад як у Львівській області. В той же час на інших територіях не спостерігається значного росту, а навпаки можна простежити від'ємний приріст даного виду надходжень.

Висновки та пропозиції. Таким чином, формування та використання коштів місцевих бюджетів протягом 9-ти місяців 2022 р. під час дії воєнного стану свідчить про ефективність заходів, які застосовуються ОМС. Оскільки війна триває, існує необхідність раціонально розраховувати кошти на перспективу, які потрібні й на забезпечення термінових потреб, й на подолання наслідків війни. Саме тому для вирішення проблем органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані приймати оперативні та дієві рішення та продовжувати виконувати наступні заходи для покращення розподілу коштів місцевих бюджетів:

- збільшення частки ПДФО, яка буде надходити до місцевих бюджетів, з 60 % до 64 %;
- створення в місцевих бюджетах фонду відновлення та збільшити резервний фонд на відбудову територій, які постраждали в ході війни;
- продовження зараховування до місцевих бюджетів коштів від ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців;
- створення сприятливих умови для ведення бізнесу та нових робочих місць для потенційних платників податків;
- забезпечення працевлаштування внутрішньо-переміщених осіб, переміщення підприємств з територій, які постраждали внаслідок війни, у відносно безпечні міста, а також здійснювати пошук способів залучення інвесторів;
- встановлення лімітів на використання енергії, обмеження витрат на другорядні послуги, зменшувати фінансування урочистих заходів, капітальних видатків тощо [15].

Отже, в умовах воєнного стану ОМС в процесі формування та використання коштів місцевих бюджетів стикнулися з рядом проблем, які вплинули на дохідну частину місцевих бюджетів, оскільки відбулося чимало суттєвих змін у законодавстві, зокрема й у місцевому оподаткуванні та запровадження податкових пільг щодо підтримки малого та середнього бізнесу. В той же час суб'єкти господарювання мають підтримувати економіку України й при можливості, сплачувати податки та поповнювати бюджет, аби ОМС могли виконувати свої повноваження. Адже система оподаткування малого та середнього бізнесу, з однієї сторони, повинна бути спрямована на стимулювання провадження господарської діяльності в умовах військової агресії, а з іншої сторони, – на наповнення державного та місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень й в подальшому.

Джерела та література

1. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси: підручник. Київ: НІОС, 2002. 338 с.
2. Власюк Н.І., Мединська Т. В., Мельник М.І. Місцеві фінанси: навч. посіб. Київ. Алерта. 2011. С. 328.
3. Кириленко О. П. Місцеві фінанси: навч. посіб. Київ. Знання. 2006. 667с.

4. Кириленко О., Малиняк Б, Письменний В., Горин В. та ін. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика; за заг. ред О. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2019. 280 с.
5. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: навч. посіб. Київ: Т-во «Знання», КОО, 1999. 487 с.
6. Карлін М. І. Децентралізація управління місцевими фінансами в розвинутих федеративних та унітарних країнах: досвід для України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2 (6). С. 103–110.
7. Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещук І. В., Патицька Х. О., Попадинець Н. М. Потенціал територіальних громад: оцінювання та напрямки підвищення ефективності використання: науково-аналітична доповідь / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 97 с.
8. Бліщук К. Управління місцевими фінансами в умовах воєнного часу: проблеми та можливості для їх вирішення. *Економіка та суспільство*, (43). 2022. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-67>
9. Мельник, Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*, (2(100)), 3–11. 2022. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11)
10. Аналіз виконання державного та місцевих бюджетів за 9 місяців 2022 року. «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 11.11.2022).
11. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінет Міністрів України № 252 від 11.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-formuvannya-ta-vikonannya-miscevih-byudzhativ-u-period-voyennogo-stanu-252> (дата звернення: 10.11.2022).
12. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень–вересень 2021-2022 років, відповідно до місячного звіту Державної казначейської служби України від 25.10.2022. URL: <https://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 11.11.2022).
13. Наповнення місцевих бюджетів під час воєнного стану: виявлення резервів та залучення додаткових джерел фінансування. Громадський простір.13.07.2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=napovnennya-mistsevyh-byudzhativ-pid-chas-vojennoho-stanu-vyavlennya-rezerviv-ta-zaluchennya-dodatkovykh-dzherel-finansuvannya> (дата звернення: 11.11.2022).
14. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. Пресцентр ініціативи «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 11.11.2022).
15. Проект Державного бюджету на 2023 рік для місцевого самоврядування. Місцеві фінанси. 21.09.2022. URL: <https://auc.org.ua/novyna/proyekt-derzhavnogo-byudzhetu-na-2023-rik-dlya-miscevogo-samovryaduvannya> (дата звернення: 11.11.2022).
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. №2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
17. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінет Міністрів № 590 від 9.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

References

1. Vasylyk O. D., Pavliuk K. V. (2002) *Derzhavni finansy: pidruchnyk* [State finance]. Kyiv: NIOS, 338 s. [In Ukrainian]
2. Vlasiuk N.I., Medynska T. V., Melnyk M.I. (2011) *Mistsevi finansy: navch.posib* [Local finance]. Kyiv. Alerta. S. 328. [In Ukrainian]
3. Kyrylenko O. P. (2006) *Mistsevi finansy: navch. posib* [Local finance]. Kyiv. Znannia. 667s. [In Ukrainian]
4. Kyrylenko O., Malyniak B, Pysmennyi V., Horyn V. та ін. (2019) *Upravlinnia finansamy terytorialnykh hromad: teoriia i praktyka* [Financial management of territorial communities: theory and practice] за zah. red O. Kyrylenko. Ternopil: Ekonomichna dumka. 280 s. [In Ukrainian]
5. Kravchenko V. I. (1999) *Mistsevi finansy Ukrainy: navch. posib* [Local finances of Ukraine]. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO. 487 s. [In Ukrainian]
6. Karlin M. I. (2016) *Detsentralizatsiia upravlinnia mistsevymy finansamy v rozvynutykh federatyvnykh ta unitarnykh krainakh: dosvit dlia Ukrainy* [Decentralization of local finance management in developed federal and unitary countries: a lesson for Ukraine]. *Ekonomicnyi chasopys Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 2 (6). S. 103–110. [In Ukrainian]
7. Hrynchishyn I. M., Bil M. M., Leshchuk I. V., Patytska Kh. O., Popadynets N. M. (2020) *Potentsial terytorialnykh hromad: otsiniuvannya ta napriamky pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia: naukovo-analitychna dopovid* [The potential of territorial communities: assessment and directions for improving the efficiency of use:

scientific and analytical report]. NAN Ukrainy, DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv. 97 s. [In Ukrainian]

8. Blishchuk K. (2022) Upravlinnia mistsevymy finansamy v umovakh voiennoho chasu: problemy ta mozhyvosti dlia yikh vyrishennia [Management of local finances in wartime conditions: problems and opportunities for their solution]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (43). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-67> [In Ukrainian]

9. Melnyk, T. Yu. (2022) Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannia rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, (2(100), 3–11. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11) [In Ukrainian]

10. Analiz vykonannia derzhavnoho ta mistsevyykh biudzhetyv za 9 misiatsiv 2022 roku [Analysis of implementation of state and local budgets for 9 months of 2022]. «Detsentralizatsiia». Available at: <https://decentralization.gov.ua/> (accessed November 11, 2022).

11. Deyaki pytannia formuvannia ta vykonannia mistsevyykh budzhetyv e period voyennogo stanu [Some issues of formation and execution of local budgets during martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 252 vid 11.03.2022. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/devaki-pitannya-formuvannya-ta-vikonannya-misce-vih-byudzhetyv-u-period-voyennogo-stanu-252> (accessed November 10, 2022).

12. Informatsiia pro stan vykonannia Zvedenoho ta Derzhavnoho biudzhetyv Ukrainy za sichen–veresen 2021–2022 rokiv, vidpovidno do misiachnoho zvitv Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy vid 25.10.2022 [Information on the state of execution of the Consolidated and State budgets of Ukraine for January–September 2021–2022, according to the monthly report of the State Treasury Service of Ukraine dated October 25, 2022]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/> (accessed November 11, 2022).

13. Napovnennia mistsevyykh budzhetyv pid chas voyennogo stanu: vyyavlennia rezerviv ta zaluchennia dodatkovykh dzerel finansuvannia [Filling local budgets during martial law: identifying reserves and attracting additional sources of funding]. *Gromadskyi prostir*. Public space. 13.07.2022. Available at: <https://www.prostir.ua/?news=napovnennia-mistsevyykh-byudzhetyv-pid-chas-voyennogo-stanu-vyyavlennia-rezerviv-ta-zaluchenn-ya-dodatkovykh-dzherel-finansuvannia> (accessed November 11, 2022).

14. Osoblyvosti budzhetnogo protsesu v umovah voyennogo stanu [Peculiarities of the budget process under martial law]. *Prestsentr initsiatyvy «Detsentralizatsiia»*. Press center of the “Decentralization” initiative. Available at: https://decentralization.gov.ua (accessed November 11, 2022).

15. Proyeht Derzhavnogo budzetu na 2023 rik dlya mistsevoho samovryaduvannia [Draft State Budget for 2023 for local self-government]. *Mistsevi finansy – Local finance*. 21.09.2022. Available at: <https://auc.org.ua/novyna/proyeht-derzhavnogo-byudzhetu-na-2023-rik-dlya-miscevogo-samovryaduvannia> (accessed November 11, 2022).

16. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [On making changes to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of taxation and reporting during the period of martial law: Law of Ukraine] vid 03.03.2022 r. №2118-IKh. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (accessed November 10, 2022).

17. Pro zatverdzennta Poryadku vykonannia povnovazen Derzhavnoyu kaznacheyskoyu sluzboyu v osoblyvomu rezymi v umovah voyennogo stanu [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 590 vid 9.06.2021. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text> (accessed November 10, 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2022 р.

УДК 339.747

Возняк Галина,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»,
провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики,
професор кафедри економіки та публічного управління,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0003-2001-0516
e-mail: gvoznyak@gmail.com

Коваль Василь,
аспірант,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0002-8095-5039
e-mail: kovalv90@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-71-78>

КРИЗА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті проведено ретроспективний аналіз досліджень кризових явищ, розкрито сутність кризи та споріднених понять таких як, «економічна та фінансова криза», аргументовано їх взаємозв'язок та взаємообумовленість. Виокремлено причини криз. Наголошено на проблемних аспектах кризи, обумовленій пандемією та війною. Детерміновано наслідки кризи для місцевого економічного розвитку. Показано, що динамічні зміни в усіх сферах життєдіяльності територіальних громад потребують миттєвих відповідних стратегічних і тактичних рішень. Наголошено на тому, що кризова ситуація, що склалася в Україні та громадах є надважкою, непередбачуваною та важко керованою, своєчасним є розроблення підходів, заходів, інструментів до удосконалення напрямів формування та реалізації фінансової політики та напрацювання антикризових інструментів місцевого економічного розвитку. Послаблення фінансової нестабільності неможливо досягти лише заходами чи інструментами бюджетної/монетарної чи фіскальної політики, потрібна їх координація та узгодженість.

Ключові слова: фінансова нестабільність, криза, місцевий економічний розвиток, територіальні громади, війна, пандемія.

Halyna Voznyak,
Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher of
Department of Regional Financial Policy
SI “Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine”,
professor Ivan Franko National University of Lviv
Department of Economics and Public Administration, Lviv

Koval Vasyl,
Postgraduate student,
Ivan Franko National University of Lviv

CRISIS AS A FORM OF MANIFESTATION OF FINANCIAL INSTABILITY: ESSENCE AND CONSEQUENCES FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT

The war in Ukraine, the consequences of the pandemic, and record inflation provoked an unprecedented economic, social and humanitarian crisis, which in turn increased financial instability and reduced the stability of socio-economic systems at various levels. Newly formed communities faced a new reality and challenges for further progress, which indicates the inevitability of a new large-scale economic crisis. In this sense, the issues of leveling the

manifestations of the crisis, working out mechanisms to minimize its negative consequences or taking preventive or corrective measures to ensure the financial stability of territorial communities were brought up to date.

The purpose of the article is to reveal the essence of crisis phenomena and financial instability, to substantiate the peculiarities of their manifestation at the local level.

In the article, a retrospective analysis of research on crisis phenomena is carried out, the essence of the crisis and related concepts such as "economic and financial crisis" is revealed, their interrelationship and interdependence are argued. The causes of crises are singled out. The problematic aspects of the crisis caused by the pandemic and the war are emphasized. The consequences of the crisis for local economic development are determined. It is shown that dynamic changes in all spheres of life of territorial communities require immediate appropriate strategic and tactical decisions. It was emphasized that the crisis situation that has developed in Ukraine and communities is extremely difficult, unpredictable and difficult to manage, it is timely to develop approaches, measures, tools to improve the directions of the formation and implementation of financial policy and the development of anti-crisis tools for local economic development. Alleviation of financial instability cannot be achieved by budgetary/monetary or fiscal policy measures or instruments alone, their coordination and coherence is required.

Keywords: financial instability, crisis, local economic development, territorial communities, war, pandemic.

Постановка проблеми. Широкомасштабна російсько-українська війна, яка розпочалась 24 лютого 2022 року спровокувала безпрецедентні наслідки для економічного поступу як України загалом, так і територіальних громад зокрема. Серед таких: втрата людського капіталу та масштабний перерозподіл трудових ресурсів всередині країни, посилення загрози продовольчій безпеці та фінансовій стійкості, зупинка діяльності підприємств та підприємств-гігантів в зоні бойових дій, руйнування китичної інфраструктури та житлового фонду, блокада морських портів, втрата доходів та засобів до існування домогосподарств і це далеко не вичерпний перелік. Війна в Україні, наслідки пандемії, рекордна інфляція (за підсумками 2022 року – 27%) спровокували небачену економічну, соціальну та гуманітарну кризу, що своєю чергою посилює фінансову нестабільність та понизило стійкість* соціально-економічних систем різних рівнів. В цьому контексті варто визнати, що кризові явища перманентно супроводжують процеси розвитку територіальних громад України де-факто весь період їх становлення. Так, 2014 рік - старт низки реформ, вагома і найуспішніша серед яких реформа децентралізації. Події, які відбуваються паралельно, а саме: військовий конфлікт на Сході, анексія Криму росією, нові виклики, падіння внутрішнього попиту, експорту, а відтак і реального ВВП на 6,8%, надмірна економічна невизначеність в підсумку спровокували стрімке знецінення гривні та фінансову кризу. Попри складні рішення Уряду у бюджетно-фіскальній політиці, реформа місцевого самоврядування та децентралізації, які покликані були сприяти становленню та економічному зростанню новоутворених територіальних громад були успішно впроваджені.

Наступний виклик громадам – пандемія COVID-19 (розпочалась в Україні з 2020 року), яка спричинила суттєвий вплив на всі сфери життєдіяльності людей, завдала матеріальні і нематеріальні збитки. Серед негативних наслідків - суттєве скорочення вітчизняної економіки, збільшення рівня безробіття, занепад багатьох галузей промисловості, культури і мистецтва, туризму, переформатування освітнього процесу тощо. Боротьба з викликами пандемії стала чималим стресом для новоутворених об'єднаних територіальних громад України. Очевидно, що фінанси новоутворених територіальних громад України на початку 2020 року опинились в новій системі ризиків, обумовлених поширенням пандемії, що не могло не відобразитися на їх фінансовій самодостатності. Фінансово-економічна криза, спричинена пандемією Covid-19 є унікальною за своєю суттю, а виклики та ризики, обумовлені нею, набули системного характеру. Так, серед негативних наслідків впливу пандемії на фінансовий стан територіальних громад в 2020-2021 рр. фіксуємо [1]: скорочення фінансової підтримки великих міст (зменшення обсягів міжбюджетних трансфертів економічного спрямування); сповільнення приросту податкових надходжень за основними податками, через часткове звільнення від сплати місцевих податків і зборів суб'єктів

* Стійкість фінансової системи – це її здатність реагувати на дію зовнішніх шоків та внутрішніх дисбалансів, при цьому зберігаючи спроможність відтворювати свої властивості та функціональну роль.

підприємництва у період карантину та відсутність механізму компенсації втрат місцевих бюджетів на державному рівні від прийнятих рішень, що результувалося зниженням рівня фінансової спроможності ТГ та вплинуло на видаткову частину бюджетів територіальних громад; спрямування власних фінансових ресурсів на фінансування соціальних послуг та боротьбу із Covid- 19. Таким чином, велика війна в Україні, наслідки пандемії, рекордна інфляція, незбалансованість публічних фінансів тощо змушують науковців та аналітиків вести мову про неминучість нової масштабної економічної кризи, яка, поза всяким сумнівом, матиме безпосереднє відношення до місцевого економічного розвитку.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо за доцільне торкнутися теоретичних викладок та обґрунтування можливих проявів кризових явищ на місцевому рівні. Чому про означені проблеми варто говорити саме зараз? Бо тривожні тенденції в системі публічних фінансів, посилення кризових явищ, обумовлених зовнішніми тригерами (важко прогнозованими, як то пандемія, війна), продукують негативні явища в економічній діяльності громад, загострюють ризики економічного зростання та створюють перешкоди для реалізації економічного потенціалу. Нівелювання проявів кризи, напрацювання механізмів (інструментів) мінімізації її негативних наслідків чи вжиття превентивних або коригувальних заходів задля забезпечення фінансової стабільності територіальних громад є важливим завданням сучасних науково-практичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окреслена тематика в силу своєї соціально-економічної значимості перебуває в фокусі уваги наукових досліджень представників економічної та фінансової науки. Незважаючи на більш як двохсотрічний період розвитку економічної думки з порушеної проблематики, вчені не досягнули єдності думки щодо поняття «криза» та причин, що її обумовлюють. Численні дослідження в цьому напрямі зарубіжними (Сміт А., Мальтус Т., Шумпетер Й., Шпітгофф А., Мізес Ф., Кондратьєв М., Даймонд Д., Геффернан Ш., Кіндлебергер К. і ін.) та вітчизняними (Туган-Барановський М., Геєць В., Кизим М., Мочерний С., Барановський О., Петрик О., Лютий І. і ін.) вченими цьому підтвердження. Попри значний доробок в окресленій царині фінансової науки, питання виникнення кризових явищ, чинників, які їх обумовлюють і най головне – особливості прояву на базовому рівні не є довершеними, а отже потребують додаткового вивчення та обговорення.

Метою є розкриття сутності кризових явищ і фінансової нестабільності, обґрунтування особливостей їх прояву на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Комплексні дослідження проблем виникнення фінансово-економічної нестабільності та поширення кризових явищ як форми її (нестабільності) прояву потребують акцентування уваги на базових поняттях, що розкривають їх сутність та взаємозв'язок, а саме: «криза», «економічна криза», «фінансова криза», «фінансова нестабільність». Тривалий період дослідження кризових явищ в економіці засвідчив, що поняття «криза» в розумінні «негативних явищ чи перешкод» почало застосовуватись з кінця XIX ст. До того, цим терміном активно послуговувались в медицині (де криза означала різку зміну перебігу хвороби) та театральному мистецтві (де під кризою розуміли кульмінацію театального подання) [2]. «Криза» в перекладі із грецької (κρίσις) означає поворотний пункт, вирішальний момент, результат – різкий, крутий перелом, важкий перехідний стан. Також «криза» може означати (особливо у трактуваннях міжнародних дослідників): погіршення, руйнація в негативному значенні. З позиції економіки, в загальному сенсі, під «кризою» розуміють певні події на протязі певного проміжку часу, реакція на які дає суттєві зміни усталених умов функціонування економічної системи.

Ретроспективний аналіз дослідження кризових явищ показав, що «криза» в сучасному розумінні, «пройшла шлях» від трактування її як: «перегрів економіки, який є результатом спекулятивних дій [3]» (XVIII ст.) - «диспропорції, що виникають в процесі виробництва, обміну та споживання [4]» та «прояв іманентних протиріч, що виникають у бурхливій формі та охоплюють широкі області і повторюються через певні періоди. Перевищення виробництва над попитом, випереджаючи споживання, породжує сильні негаразди – кризу [5]» (поч. XIX ст.) – «пристосування економіки до змін, викликаних інноваціями, циклічний характер кризи [6]» (XX ст.) до «порушення рівноваги в економіці, різної природи, яке призводить до зміни грошової і фіскальної політики, появи нових продуктів чи методів виробництва, зміни споживчих уподобань людей, зміни цін на нафту та інші

види сировини і т. д., що призводить до порушення рівноваги попиту і пропозиції [7]» (XX ст.). Проте, що криза є результатом порушення рівноваги і водночас процесом переходу до нової рівноваги доводив у своїх дослідженнях і відомий вчений Богданов А. [8], який вважав, що важливою характеристикою кризи є її відносність.

В контексті нашого дослідження неможливо оминати увагою теоретичні аспекти соціально-економічних криз, вагомий внесок в обґрунтування яких зробив видатний український вчений Туган-Барановський М. Він довів, що періодичні промислові кризи, які обумовлюють зміни в житті людей, слугують чинником циклічності системної економічної динаміки. Активізація інвестиційної і соціальної політик є інструментами подолання кризи [9].

Не вдаючись в поглиблений аналіз, занадто, що в теорії криз виокремлено три підходи до визначення криз: а) криза як проблема із негативними наслідками; б) криза як наслідок порушення рівноваги системи; в) криза як природний процес життєдіяльності системи.

Сучасна економічна наука часто-густо, пояснюючи швидкі, аномальні зміни застосовує поняття «криза», розуміючи при цьому «економічну кризу». Економічна криза дуже часто «перегукується» із фінансовою, ба більше, свого часу монетаристи вважали, що саме ці кризи є результатом порушення стабільності банківської системи. На тісний зв'язок фінансової та економічної кризи вказував і М. Туган-Барановський, який доводив, що загальноекономічна криза починається із фінансової [10]. З теорії фінансових криз добре відомо, що існує тісний взаємозв'язок між фінансовими та економічними кризами і причини у них можуть спільними.

Фінансова криза є різновидом кризи економічної, яку в науковому обігу прийнято трактувати як порушення рівноваги в системі фінансових відносин (або різке погіршення стану фінансової системи) під дією зовнішніх та внутрішніх чинників (тригерів), що проявляється в нестабільності банківського сектору, зниженні цінних показників, банкрутстві учасників фінансових ринків, падінні ВВП, зростанні дефіциту державного бюджету, падінні вартості національної валюти, гіперінфляції тощо, що своєю чергою чинить дестабілізуючий вплив на формування та розподіл централізованих фондів держави та унеможливує виконання функцій фінансовою системою. Фінансова криза є неабиякою проблемою для розвитку громад та і сучасної України загалом, позаяк її наслідки та прояви, а відтак і ціна - дуже високі.

Узагальнюючи наукові пошуки в цьому напрямі, доходимо висновку, що сучасному розумінню «кризи» властиве різнобічне змістовне наповнення (табл.1). Разом з тим, погоджуємось із думкою тих вчених, які: а) кризу розуміють як фазу розвитку системи, яка характеризується значним розладом, порушенням рівноваги та має негативні наслідки; б) економічну кризу розглядають як негативне явище, обумовлене різними чинниками, що проявляється у погіршенні соціально-економічного стану (спад виробництва, банкрутство підприємств, зростання безробіття, погіршення добробуту населення); в) фінансову кризу трактують як різке погіршення стану фінансової системи, що унеможливує нею виконання своїх функцій.

Таблиця 1

Систематизація наукових поглядів щодо розуміння сутності понять «криза», «економічна криза», «фінансова криза»

Суть поняття	Автор
Трактування поняття «криза»	
<i>Криза</i> – це зміна організаційної форми комплексу. Будь яка зміна (системи) повинна розглядатися як особлива криза. Всяка безперервність може бути розбита аналізом на нескінченний ланцюг криз.	Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2 кн. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М.: Экономика, 1989. – 351 с.
<i>Криза</i> – це глибокий розлад, різкий перелом, період загострення суперечностей у процесі розвитку якої-небудь сфери людської діяльності.	Экономическая энциклопедия / Ин-т экон. РАН; Под ред. Л. И. Абалкина. – М.: Экономика, 1999. – 1055 с
<i>Криза</i> – це специфічна фаза розвитку, яка характеризується різкою зміною звичного устрою життя системи, порушення її рівноваги.	Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування: навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 283 с.
<i>Криза</i> – це одна із форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір	Чухно, А. А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. Економіка України. 2010. № 1. С. 4-18.

для зростання і утвердження нового.	
<i>Криза</i> - це закономірний етап у функціонуванні будь-якої системи, що може бути спричинений факторами впливу внутрішнього або зовнішнього середовища, кардинальними змінами у світовій економіці, що вимагає від системи суттєвого коригування або навіть повної зміни концепції свого розвитку.	Бутко М. П., Маюренко С.О. Теоретичні засади кризових явищ в економіці. Економіка та держава. 2011. № 4. С. 4-7.
<i>Криза</i> – це такий стан системи, за якого відбувається динамічна, безповоротна трансформація її елементів, втрата значних зав'язків та порушення збалансованості системи.	Маковоз, О. В., Авагімов А. А. Антикризове регулювання як основа стабілізації економіки України Вісник економіки транспорту і промисловості. 2014. № 46. С. 200-204.
<i>Криза</i> – це процес порушення рівноваги самокерованої системи, який супроводжується втратою її стійкості та може закінчитись або руйнацією та цілковитим припиненням існування системи або переходом її в новий стан стійкої рівноваги.	Файншмидт Е. А. Кризис-менеджмент [Электронный ресурс]: учеб. пособие. / Е. А. Файншмидт. – Москва, 2014. URL: http://ccaf.ru/wp-content/uploads/2013/05/E-A-Файншмидт-Кризисменеджмент.2014.pdf
Трактування поняття «економічна криза»	
<i>Економічна криза</i> – це економічне негативне явище, при якому масово виникає небезпека для економічного життя, дійсності.	Sombart, Werner. The quintessence of capitalism: a study of the history and psychology of the modern business man. – Library Reprints, 1915. – 400 с.
<i>Економічна криза</i> - різке погіршення економічного становища країни, що проявляється в значному спаді виробництва, порушенні виробничих зав'язків, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття, зниженні рівня добробуту населення.	Борисов А. Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2003. 895 с
<i>Економічна криза</i> – передбачає різке падіння ВВП, зменшення основних видів промислової продукції, зростання безробіття та інфляції.	Кизим М. О., Грищенко В. О., Доровський О. В. Світова фінансова криза та її вплив на економіку України // Ліберманівські читання: економічна спадщина та сучасні проблеми: Монографія/ Під заг. ред. Пономаренка В. С., Кизима М. О., Зими О. Г. – Х.: ФОП Лібуркіна Л. М.; ВД «ИНЖЕК», 2009. – С. 69–81. Кизим М. О., Грищенко В. О., Доровський О. В. Системна криза в економіці України: причини та шляхи подолання / «Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов». – Х.: ФОП Александрова К. М., ИД «ИНЖЭК», 2009. – С. 24–37
<i>Економічна криза</i> – порушення економічних зав'язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування економічної системи в попередньому вигляді. Іншими словами, має місце руйнація внутрішньої стійкості господарської системи.	Маковоз О. В., Глазкова А. С. Теоретико-методологічна сутність кризових явищ в розвитку економічних систем/ Вісник економіки транспорту і промисловості. № 38. 2012. С. 271–273.
<i>Економічна криза</i> – різке погіршення економічного становища в країні (спад виробництва, масові банкрутства, значне зростання безробіття, падіння цін і ін.)	Мочерний, С. В. Основи економічний знань: підручник / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 304 с.
Трактування поняття «фінансова криза»	
<i>Фінансова криза</i> – це точка біфуркації, яка містить у собі потенційну можливість як деструктивного, так і конструктивного характеру. Ф. К. передбачає виникнення якісних та структурних змін в економічній системі, які чинять порушення у розвитку або руйнування національної фінансової системи та світових ринків в цілому.	Барановський, О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки та шляхи запобігання: [монографія] / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг. -екон. ун-т, 2009. – 754 с.
<i>Фінансова криза</i> - це різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх економічних та політичних чинників, що спричиняє	Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/фінансова_криза

порушення його функціонування, зниження цінних показників, погіршення <u>ліквідності</u> й якості <u>фінансових інструментів</u> , <u>банкрутство</u> учасників.	
Фінансова криза - різке падіння цін на активи, масове банкрутство як у фінансовому, так і нефінансовому секторі та порушення діяльності валютного ринку.	Kindleberger С.Р. Manias, Panics and Crashes: MacMillan. London, 1978. P. 128.
Фінансова криза - це різке погіршення стану фінансової системи, внаслідок чого ускладнюється або унеможливується виконання нею своїх функцій в економіці.	Чухно А. А. Сучасні фінансово-економічні кризи: природа, шляхи і методи подолання // Економіка України. 2010. № 1. С.12-13

Джерело* Складено автором на основі вказаних джерел

Розкриття теоретичних аспектів кризи як форми прояву фінансової нестабільності не було б недовершеним без акцентування уваги на причинах та наслідках криз, в нашому випадку – для місцевого економічного розвитку. Так, загальновідомо, що збудники (тригери) фінансової кризи можуть бути як зовнішні (валютні війни, неконтрольований міжнародний спекулятивний капітал, економічна нерівність між країнами, дисбаланси у доходах населення), так і внутрішні (нестабільність банківської системи, посилення інфляції, зростання дефіциту державного бюджету та боргу, порушення платіжного балансу), прогнозовані (слабкий контроль за пропозицією грошей, неефективний менеджмент країни, прорахунки у фінансовій політиці) і непрогнозовані (пандемія, війна, стихійні лиха). Причини фінансових криз також часто пов'язані із еволюційними змінами в процесі розвитку. Проявляється фінансова криза, насамперед, через збій в роботі фінансової системи, стрімке зростання боргів, падіння вартості національної валюти, погіршення добробуту населення, знецінення заощаджень, банкрутство підприємств, скорочення фінансування державних витрат, нарощення боргів тощо. В будь якому випадку для того щоб «розгорілась» криза мають бути щонайменше дві складові: збудники (тригери), які повинні досягнути «точки кипіння» і скластися відповідна ситуація, як правило - нестабільність (економічна, політична, фінансового сектора). Саме нестабільність часто-густо є ключовою причиною фінансової кризи (рис.1). Існує думка, що «фінансова нестабільність відображає чутливість фінансової системи до великих фінансових криз, викликаних малими, звичайними економічними потрясіннями» [11].

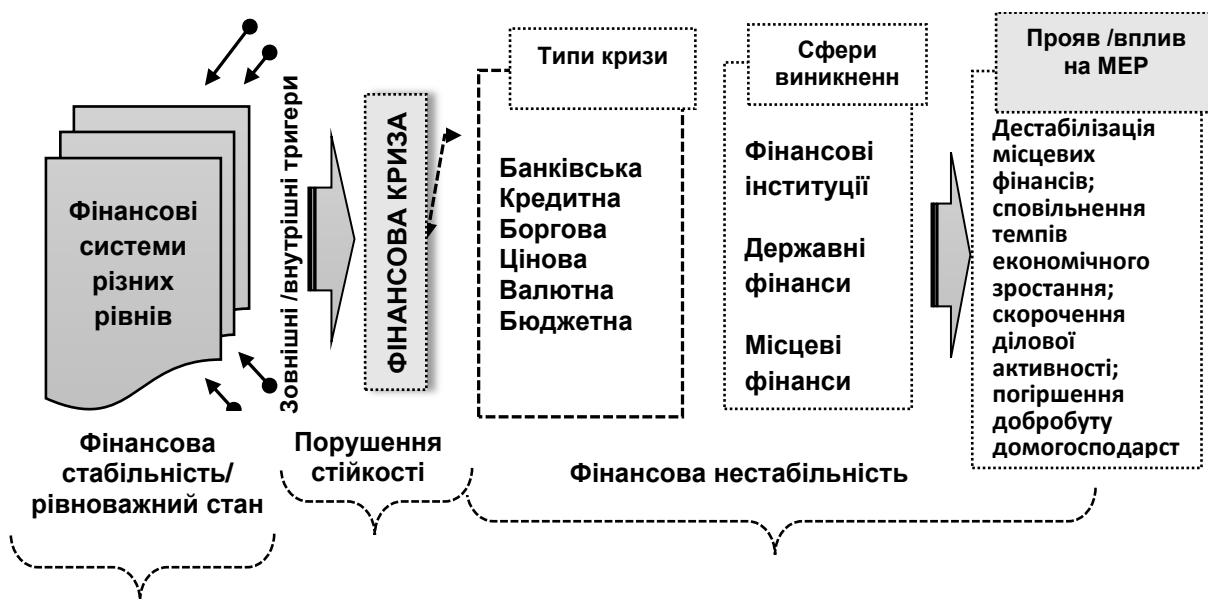

Рис.1. Взаємозв'язок фінансової кризи та фінансової нестабільності

Джерело*Складено автором

Несвоєчасна реакція чи відсутність дієвих заходів подолання або врегулювання фінансової нестабільності призводить до виникнення фінансової кризи (що ми зараз і спостерігаємо в Україні). Попередження на ранніх етапах прояву (чи поширення) кризи повинно відбуватися в оберненій залежності від часу її розповсюдження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в підсумку ведучи мову про прояв кризових явищ, обумовлених наслідками війни та пандемії на місцевому рівні, необхідно відмітити, що ми є свідками унікальної ситуації, коли одна криза «наклалась» на іншу. Водночас, оцінюючи наслідки криз (и) 2020-2022 рр. для місцевих фінансів та економічного розвитку територіальних громад загалом, з одного боку, ще рано судити (оскільки нестабільність посилюється, а війна триває), з іншого - варто наголосити, що реформа децентралізації позитивно посприяла зміцненню їх стійкості та самодостатності в умовах пандемії, а тепер і широкомасштабної російської агресії. Практично всі громади, незалежно від близькості до лінії фронту, взяли на себе відповідальність за виконання нових, невластивих їм раніше функцій як-то: допомога ЗСУ, забезпечення постачання сил територіальної оборони, прийом та розміщення ВПО, забезпечення їх (ВПО) соціальними послугами, релокація бізнесу, координація та видача гуманітарної допомоги тощо.

Криза, породжена пандемією, загострила низку проблем, які негативно позначились на зміцненні фінансової самодостатності територіальних громад, а відтак і вплинули на їх економічне зростання. Йдеться, насамперед, про несистемний характер реакції місцевих органів влади на кризові явища, фокусування на подоланні найгостріших «точкових» проблем, що несе загрозу втрати стійкості соціально-економічних систем на різних рівнях у довгостроковому періоді та надмірна орієнтація ОМС на фінансування соціальних видатків і делегованих повноважень з одночасним скороченням обсягів фінансових ресурсів економічного спрямування, що в умовах обмежених інвестиційних ресурсів матиме негативні наслідки для сталого розвитку громад.

Нова соціально-економічна криза, яка «наснулась» на Україну 24 лютого 2022 року за масштабами, широтою охоплення та кількісними показниками не має аналогів в сучасній історії. Така ситуація, без перебільшення, є катастрофічною та несе в собі загрозу як економіці, так і національній безпеці України загалом. На кінець 2022 року громади стикнулися з новими викликами (зовнішніми / внутрішніми) та проблемами, серед яких: низька взаємо узгодженість між ОМС та місцевими органами виконавчої влади (наприклад в частині відповідальності та розподілу ресурсів); недосконалий нагляд за дотриманням законності місцевих актів; погіршення економічної діяльності як наслідок різке скорочення надходжень до місцевих бюджетів; «відтік» осіб працездатного віку тощо. І це далеко не вичерпний перелік.

Зважаючи на те, що кризова ситуація, що склалася в Україні та громадах є надважкою, непередбачуваною та важко керованою, своєчасним є розроблення підходів, заходів, інструментів до удосконалення напрямів формування та реалізації фінансової політики та напрацювання антикризових інструментів місцевого економічного розвитку. Послаблення фінансової нестабільності неможливо досягти лише заходами чи інструментами бюджетної/монетарної чи фіскальної політики, потрібна їх координація та узгодженість. Відповіді на ці питання слугуватимуть предметом подальших наукових розвідок.

Джерела та література

1. Возняк Г.В., Патицька Х.О. Фінанси територіальних громад в умовах поширення пандемії: проблемно-орієнтовний аналіз з урахуванням поведінкових аспектів. Економіка України. 2021. № 6. С.78-98.
2. Веснин В. Р. Юрьева Т. В. Теория антикризисного управления: учебно-практическое пособие. – М.: Евразийский открытый институт, 2010. 215 с
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А. М. : ЭКСМО, 2007. 332 с.
4. Шавкун В. М. Глобальна фінансово-економічна криза та її вплив на економіку України. Вісник Хмельницького університету. Т. 3. № 2. 2011. С. 228–231.
5. Ядгаров Я. С. История экономических учений. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 2009. 480 с
6. Сакс Дж., Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход. М.: Дело, 1996. 848 с.
7. Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. Economic. McGrawHill, 1988. 813 p.
8. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). В 2 кн. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. М.: Экономика, 1989. 351 с.
9. Туган-Барановский М. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / Туган-Барановский М. – 2-е изд., усовершенш. перераб. – С.-Пб.: О. Н. Попова, 1900. – 354 с.
10. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. М.: Наука-РОССПЕН, 1997, 277-330
11. Franklin, A. (2004), “Financial Fragility, Liquidity, and Asset Prices”, Journal of the European Economic Association, No 2 (6), pp. 1015-1048.

References

1. Voznyak H. V., Patytska K. O. (2021). Finansy terytorial'nykh hromad v umovakh poshyrennya pandemiyi: problemno-oriyentovnyy analiz z urakhuvannyam povedinkovykh aspektiv. [Finances of Amalgamated hromada of Ukraine in the conditions of pandemic spread: problem-oriented analysis taking into account behavioral aspects]. *Ekonomika Ukrayiny*, 6, 78—98. [in Ukrainian].
2. Vesnin V. R. Yuryeva T. V. (2010). Teoriya antikrizisnogo upravleniya: uchebno-prakticheskoye posobiye. [Theory of anti-crisis management: educational and practical guide.] M.: Yevraziyskiy otkrytyy institut, 215 p [in Russian].
3. Smith A. (2007). Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov. [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: EKSMO. 332 p. [in Russian].
4. Shavkun V. M. (2011). Hlobal'na finansovo-ekonomichna kryza ta yiyi vplyv na ekonomiku Ukrayiny. [Global financial and economic crisis and its impact on the economy of Ukraine]. *Visnyk Khmel'nyts'koho universytetu*, V3, 2, 228-231 [in Ukrainian].
5. Yadgarov YA. S. (2009). Istoriya ekonomicheskikh ucheniy. [History of economic doctrines]. 4th ed., revised. and additional M.: Infra-M. 848 p. [in Russian].
6. Saks Dzh., Larren F. (1996). Makroekonomika. Global'nyy podkhod. [Macroeconomics. Global approach]. M.: Delo. 848 p. [in Russian].
7. Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. Economic. McGrawHill, 1988. 813 p.
8. Bogdanov A. A. (1989). Tektologiya: (Vseobshchaya organizatsionnaya nauka). [Tectology: (General organizational science)]. In 2 books. / Department of Economics of the Academy of Sciences of the USSR. Institute of Economics of the Academy of Sciences of the USSR. M.: Economics 351 p.
9. Tuhan-Baranovskyy, M. Y. (1900). Promyshlennyye krizisy. Ocherk iz sotsial'noy istorii Anglii. [Industrial crises. Outline from the social history of England]. S-P: O. N. Popova. 354 p. [in Russian].
10. Tuhan-Baranovskyy, M. Y. (1997). Periodicheskiye promyshlennyye krizisy. Istoriya angliyskikh krizisov. Obshchaya teoriya krizisov. [Favorites: periodic industrial crises. History of the English crises. The general theory of crises]. Moscow: Nauka. 277-330 [in Russian].
11. Franklin, A. (2004), "Financial Fragility, Liquidity, and Asset Prices", *Journal of the European Economic Association*, No 2 (6), pp. 1015-1048.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2022 р.

РОЗДІЛ IV

Управління та адміністрування

УДК 331.101.3

Reikin Vitalii
Doctor of Economics, Professor,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Professor of Management and Administration Department,
Lutsk; ORCID ID: 0000-0003-1395-6135
e-mail: reikin.vitaliy@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-79-85>

FEATURES OF INTANGIBLE MOTIVATION OF ORGANIZATION STAFF

The article is devoted to investigation of intangible motivation of the company's personnel. Methods of non-material motivation in modern conditions are considered. At the same time, the author considers material motivation to be a necessary but insufficient condition for the development of enterprises and organizations. The essence of the concepts "motivation", "motive" and "stimulation" of labor activity is given. From the author's point of view, the possibility of achieving success should be considered a priority motivator. The conditions for effective staff motivation are clarified. The main motives of work and methods of non-material motivation are revealed. The process of "demotivation" is characterized, a list of demotivational factors that directly affect the quality of staff work is given. The main theoretical and methodological principles of personnel motivation at the enterprise are considered. The contribution of the theory of emotional motivation as a type of behavioral economics, which is not based on a rational research paradigm, is indicated. Emphasis is placed on the priority role of intangible motivation and the features of its application in the activities of enterprises and organizations. The main types and tools of non-material motivation of personnel in today's conditions are defined. Differences between material and non-material motivation are revealed. Recommendations for the formation of a personnel motivation system at the enterprise are given. It is noted that the practice of motivating personnel of modern organizations is a complex phenomenon which is complexly hierarchically organized. It is proven that in each situation it is necessary to apply an individual approach; at the same time, motivation for the development of modern personnel should be systematic, consistent and comprehensive. At the same time, it is important to have a fair and logical system for every organization. The motivation system should cover all hierarchical levels for different positions, have uniform principles of construction, supporting the organization's strategy and goals.

Key words: intangible motivation, motive, stimulation, irrationalism, organization.

Рейкін Віталій,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена дослідженню нематеріальної мотивації персоналу підприємства. Розглядаються методи нематеріальної мотивації у сучасних умовах. Водночас автор вважає матеріальну мотивацію обов'язковою, але недостатньою умовою розвитку підприємств та організацій. Наведено сутність понять "мотивація", "мотив" та "стимулювання" трудової діяльності. З погляду автора пріоритетним мотиватором варто вважати можливість досягнення успіху. З'ясовано умови для ефективної мотивації персоналу. Визначено основні мотиви праці та

розкриті способи нематеріальної мотивації. Охарактеризовано процес «демотивації», наведено перелік демотиваційних чинників, що безпосередньо впливають на якість роботи персоналу. Розглянуто основні теоретико-методологічні засади мотивації персоналу на підприємстві. Зазначено внесок теорії емоційної мотивації як різновиду поведінкової економіки, що не базується на раціональній парадигмі дослідження. Акцентовано на пріоритетній ролі нематеріальної мотивації та особливостях її застосування у діяльності підприємств та організацій. Визначено основні види та інструментарій нематеріальної мотивації персоналу в умовах сьогодення. Виявлено відмінності між матеріальною та нематеріальною мотивацією. Наведено рекомендації щодо формування системи мотивації персоналу на підприємстві. Означено, що практика мотивації персоналу сучасних організацій – комплексний феномен та складно ієрархічно організований. Доведено, що у кожній ситуації необхідно застосовувати індивідуальний підхід; водночас мотивація розвитку сучасного персоналу має бути системною, послідовною та всебічною. При цьому важлива наявність справедливої та логічно побудованої системи для кожної організації. Система мотивування повинна охоплювати всі ієрархічні рівні для різних посад, мати єдині принципи побудови, підтримуючи стратегію і цілі організації.

Ключові слова: нематеріальна мотивація, мотив, стимулювання, ірраціоналізм, організація.

Problem Statement. No management system will work with maximum efficiency if it does not include an existing motivation system. Material and non-material motivation are often used together. Depending on the degree of manageability and complexity, pre-set goals, the ratio of material and non-material types of motivation changes. The problem often lies in how to find the right combination of material and non-material motivation. Non-material motivation as a function of modern management occupies one of the first places in management activities of the organization leaders.

Motivation is an endless process, a kind of "catalyst" for using the staff potential. A motivated labor force is significantly more productive than an apathetic group of employees. With an incompetent approach, motivation acquires a minus sign, that is, it becomes demotivation. The reverse effect of an incorrectly implemented motivation system can many times exceed the possible positive effect.

What exactly motivates a particular human behavior has been of interest to science for a long time, but to this day it acts as one of the key problems. There is no universal motivator for all mankind. Many top managers are looking for new forms of staff motivation. At the moment, each organization has its own system of employee motivation. Each of these systems has its own advantages that make its functioning useful, as well as disadvantages that do not allow the full potential of employees to be realized. Crisis phenomena, including during martial law, gives managers-leaders the opportunity to reconsider the combination of tangible and intangible tools that will be effective for both organizations and employees.

Many managers fail to challenge the traditional management paradigm that money is what really matters. They still believe that salary and bonuses are the dominant incentive. It can be argued that material remuneration in employees' motivation is not always of decisive importance. It is a mistake to believe that it is possible to put an equal sign between salary and performance. Salary is a motivator only up to a certain point. You can not raise wages constantly as a person gets used to a given level of wages. We share C. Cooper's idea that excessively high wages are not a motivating measure, but a way to keep people in the workplace [7, p. 176-177]. For people with a satisfactory salary, some non-financial motivators can be more effective than extra fee. Many financial incentives mainly generate a short-term impulse that may have unintended consequences in the long term. After a certain period of time, a person gets used to the level of his income and perceives it no longer as a goal, but as a routine. A kind of paradox is that money is a good motivator, but not a long-term one. At the same time, non-financial methods of motivation in general require more time and commitment on the part of managers, but have a long-term positive effect. In the 21st century, employees should be motivated not only for the result in the form of maximum material remuneration for their work, but also for the realization of personal interests. The correct application of motivational systems is one of the requirements of our time.

Analysis of the last researches and publications. Problems of people's motivation in various spheres of social activity were the subject of research by A. Maslow, F. Herzberg, D. McClelland, A. Vroom. A significant contribution to the development of the intangible motivation system was made by E. Mayo, H. Leibenstein, N. Doshi, L. McGregor, S. Hidi and others.

Such Ukrainian scientists as O. Buhutskyi, V. Honchar, A. Kolot, O. Kuzmin, Yu. Maksymets and others devoted their publications to personnel motivation as an object of research. At the same time, the issue of developing recommendations for the creating an effective system of intangible labor motivation in modern conditions remains insufficiently researched.

The aim of research is to carry out a critical analysis of the theoretical and methodological aspects of personnel motivation and form an author's approach in the context of the chosen research object.

Research methodology is theoretical analysis of scientific literature, logical and comparative analysis, critical analysis, empirical results of functioning the world leading companies, generalization.

Presentation of the main research material. The art of motivation has been of interest to scholars at all times. The first theories devoted to the problem of motivation were noted in the works of ancient thinkers. Greek philosophers equated motivation with hedonism (a philosophical movement, the main principle of which is the desire for pleasure, the avoidance of suffering). Socrates was one of the first scientists who supports the ideas of hedonism. Aristotle in his works defined motivation in this way: it is an impulse to act or to change behaving [6, p. 45-46].

It is necessary to separate motivation, motive and stimulation. Motivation has various interpretations of the definition. In general, motivation is understood as the ability of a person to perform certain actions and achieve satisfaction of needs. M. Mescon defines it as a process of encouraging oneself and others to act in order to achieve the goals of the organization or personal goals [4, p. 236]. Motivation is an internal impulses process that occurs individually. It will not finish until the need is satisfied or a new impulse to action appears. It should be noted that motivation cannot be forced; violently can only demotivate employees. It can not be only on a self-interested basis, but also directly determined by the emotional state of a person, which is justified by the founders of behavioral economics [15]. The complexity of the motivation system is in a person's different interests and needs. Standard methods cannot motivate all labor personnel, since all people are different, have their own needs and values.

Motivation as a function of management is directly related to work through the formation of motives. Motive is a state of predisposition, conviction, inclination to act in one way or another. A motive can be a belief that encourages specific actions. The motive can be often considered as the reason underlying the choice of practical and personal actions.

Stimulation is the process of external influence on a person, the purpose of which is to achieve a certain result or performing the work. Incentives are a specific levers of influence, i.e. those stimuli that encourage action in order to achieve the final result. For example, free time is one of the effective incentives for an employee.

Despite the fact that many motives, incentives and needs have been known to scientists since ancient times, the theory of human motivation began to be actively developed only in the 20th century. Views and approaches to this problem have been constantly transformed.

Emphasis is placed on the diversity of conceptual and theoretical approaches devoted to the study of the individual motivational orientation. The currently existing theories of motivation can be divided into 3 groups: original, content and procedural. The essence of the original theories is in the analysis of the historical experience of human behavior and the use of simple incentives for material and moral coercion, for example, the "carrot and stick" (Taylor, McGregor).

In one of Elton Mayo's experiments, favorable conditions for communication were created for the selected working group: there was no manager in the group; he was replaced by an observer who was interested in the workers' affairs, their mood, and had friendly conversations. Awareness of the social significance of workers served as a positive incentive to change their attitude to work [12, p. 72-75].

American economist Harvey Leibenstein in the concept of X-efficiency noted that a change in employee incentives will change productivity per person [2, p. 490-503]. Great interest in a certain group of workers by the management, regardless of whether their working conditions improved or worsened, experimentally showed a positive motivation for workers. Also, groups that were given more information about the importance of their work appeared to be more productive. So more general control is more effective than thorough (in the context of non-material motivation).

Informative theories are based on the hierarchy of human needs, which are the driving force of labor activity in the production process (Maslow, McClelland, Herzberg). We single out the theory of motivation by D. McClelland, which, unlike A. Maslow [16], does not avenge hierarchy and is based on the needs of

three groups acquired and changing throughout a person's life: the desire for success, power and recognition [17]. We believe that in today's conditions, the effort to be successful (getting satisfaction from one's own achievements, self-realization and opportunities) is the priority conditionally universal need of the majority of personnel.

A different approach to motivation is in procedural theories. They analyze how a person distributes his efforts in order to achieve his goals and how he chooses this or that type of behavior (Vroom, Adams).

A significant contribution to the theory of motivation was made by studies of behavioral economics, which are based on the irrationalistic methodology of research [9; 15]. In particular, R. Thaler claims that when an organization or a person, in most cases, makes a decision, it affects the behavior of the (entire) group. This leads to "pushing" in some direction, and this in turn will affect the position of individuals. People's decisions are driven by the choices provided by the choice architect, but sometimes the nudges are unintentional or accidental [10, p. 20].

Currently the theory of emotional motivation as a variety of behavioral economics is widely developed [3]. A number of conclusions and discoveries of this relatively new field of knowledge are used by leading companies in the world [18]. The theory of emotional motivation substantiates the influence of an individual's emotions on his perception of the surrounding reality, and also considers them as key motivators of human behavior. The main components of this theory:

- emotions are the stimulus and motive of human activity;
- people need to feel certain emotions;
- motivation is aimed at achieving emotional balance;
- emotions are the conscious and unconscious motivator of an individual's behavior.

The most significant states usually include: optimism, hope, tension, affect, stress, frustration, which is a state that occurs when it is impossible for an individual to satisfy certain needs, a discrepancy between desires and opportunities.

Non-material motivation is an integral component of modern concepts and practices of organization management, ensuring their overall effectiveness. In general, non-material personnel motivation can be divided into several directions: moral, organizational, social and psychological.

Moral motivation is based on the employee's need for respect from the team and management. The most effective tool is awarding, informing about merits and achievements, for which you can use oral public praise, a plaque of honor, and awards.

Organizational motivation affects employee behavior based on job satisfaction in the organization; it is in comfort due to the workplace organization, questions and the rest during breaks (it is realized through the purchase of new office equipment, the construction of gyms, recreation rooms). Regulation of the employee's behavior based on his employment is also one of the important directions of non-material stimulation (flexible work schedule, vacations, additional days off). A relatively new element of modern motivation is gamification, that is, the introduction of elements of the game process into the most important tasks of the team. Games are a powerful tool that causes excitement, enthusiasm, and interest in the very process of the performed work. The participant does not notice himself how he achieves a personal or team result.

The implementation of social motivation involves increasing the employee's sense of self-worth by involving him in decision-making, participating in team management, and delegating important powers. The most effective tool is the designation of career growth prospects, the opportunity for training and self-development. Intangible motivation is often associated with providing the so-called "social package", which may have different components for different enterprises. At the same time, the "social package" can include motivators that are not directly paid to employees, but have a material dimension for the enterprise, for example: official transport, additional medical insurance, paid meals.

Psychological motivation is based on the need of each person for communication. Work on creating a favorable environment in the team is built taking into account the interests of all employees. The employee must feel his importance and participation in the prosperity of the company. An important role is played by corporate culture (some companies even allow profanity [11, p. 197]).

Doshi and McGregor singled out direct and indirect motives for labor activity [5, p. 27-32]. Direct ones are more related to the work itself: the realization of one's own potential, when work is perceived as a "springboard" for career growth. Long-term and high efficiency of the organization's activity is provided

precisely by direct motives. Indirect motives: psychological tension – when the stimulus for actions is anxiety over work results due to personal responsibility, reputational risks from negative perception by work colleagues; the pressure of economic factors – when an employee works exclusively to avoid the penalty of dismissal.

Such differentiated components are directly instrumental of intangible motivation:

- opportunities for career growth;
- various options for flexible working hours (including the possibility of work from home, maintaining a balance of work and life);
- comfortable place of work;
- professional development at the expense of the enterprise;
- friendly relations in the team;
- public praise;
- competition for the title of the best employee (in the form of a "board of honor");
- promotion with titles and diplomas.

There is no direct relationship between non-material motivation and the final result of labor activity. One of the many important factors for achieving success is the ability to correctly apply the methods of motivation and the timely deadlines for their implementation. There is also a certain optimal level of motivation at which work is best performed. The subsequent increase in motivation does not lead to improvement. Therefore, a very high level of motivation is not always the best. There is a certain limit to further increase motivation.

It is necessary to single out and always keep in mind such a process as "demotivation" which is a kind of reverse process of motivation. The main demotivators that directly affect the quality of work are:

- failure to use the staff capabilities;
- manager's incompetence;
- ignoring suggestions and ways to solve the problems on the part of the team;
- negligent attitude to the staff merits;
- no reward for work done;
- bad working conditions;
- unfair criticism;
- work overload.

Conclusions. Formulating general conclusions, which summarize the author's position, we note: the practice of motivating personnel in modern companies is a complex hierarchically organized phenomenon. There is a complex of theories and concepts of motivation. It would be difficult, if at all possible, to develop some kind of "universal" mechanism for motivating personnel, which could be implemented in the practice of any economic entity.

There is no ideal, single method of personnel motivation, as the motives of all people are different. What turns out to be effective for some people motivation, turns out to be completely irrelevant for others. It is necessary to look for an individual approach in each situation, to use combined motivation. Each employee combines several motivational types in different proportions. A very important factor is that you need to motivate someone who really has the ability to perform the task. Initially, it is necessary to eliminate the influence of all demotivating factors in personnel motivation.

Motivation in the development of modern personnel must be: systematic, consistent, comprehensive. It is important to have a fair and logical system for every organization. Such a motivational system should allow covering all levels for various positions, have uniform principles of construction for all, supporting the organization's strategy and goals.

The methodology of classical rationalism is no longer the dominant paradigm [14, p. 58]. The author believes that financial motivation is a necessary but not sufficient condition. Often intangible ways of rewarding help to achieve the desired result much faster than financial incentives. From the author's point of view, the priority motivator should be considered the opportunity to succeed.

Джерела та література

1. Бугуцький О. А. Фактори розвитку мотивації праці. *Економіка АПК*. 2007. № 7. С. 25-31.

2. Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Под ред. В. М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа, 1999. Т. 2. 534 с.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект. К.: Віват, 2018. 512 с.
4. Мескон М., Альберт М., Хедуори Ф. Основы менеджмента. М. : «И.Д. Вильямс», 2019. 672 с.
5. Доши Н., Макгрегор Л. Заряженные на результат. Культура высокой эффективности на практике. М. : Манн, Иванов и Фербер, 2017.
6. Дэкерс Л. Мотивация: теория и практика. М.: ГроссМедиа, 2007. 640 с.
7. Купер К. Хороший плохой босс: Наиболее распространённые ошибки и заблуждения топ-менеджеров. М.: Альпина Паблишер, 2018. 349 с.
8. Пінк Д. Драйв. Дивовижна правда про те, що нас мотивує. Х.: КСД, 2016. 208 с.
9. Талер Р. Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду. К.: Наш формат, 2018. 464 с.
10. Талер Р., Санстейн К. Nudge. Архитектура выбора. М: Манн, Иванов и Фербер, 2017. 240 с.
11. Шей Т. Доставляя счастье. От нуля до миллиарда: история создания выдающейся компании из первых рук. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. 336 с.
12. Элтон Мэйо: теоретик и практик управления. М.: ИНФРА-М, 2012. 111 с.
13. Hidi S., Harackiewicz J. M. Motivating the corporately unmotivated: A critical issue for the 21st century. *Review of Educational Research*, 2013. № 70. 151-179 p.
14. Laloux, F. Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage of Human Consciousness. Brussels: Nelson Parker. 2014, 379 p.
15. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. Vol. 47. № 2. P. 263-291. doi: 10.2307 / 1914185
16. Maslow A. Hierarchy of Needs for Motivation. URL: <https://www.communicationtheory.org/maslows-hierarchy-of-needs/>
17. McClelland D. C. The Achievement Motive. Appleton-Century-Crofts, New York, 1953. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/11144-000>
18. Reikin V., Voitovych S., Danyliuk T., Dedeliuk K., Lorvi I. Neuromarketing as Interdisciplinary Area: Theoretical and Methodological Analysis. *Studies of Applied Economics*. Volume 39-6, July 2021. P. 51-64. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5164>.
19. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. The Motivation to Work. N.Y : John Wiley, 1959. 157 p.

References

1. Buhutskyi O. A. (2007) Faktory rozvytku motyvatsii pratsi [Factors of work motivation development]. *Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]*. № 7. P. 25-31 [in Ukrainian].
2. Vekhi ekonomicheskoi mysli [Landmarks of economic thought]. (1999). Teoriya firmy [Theory of the firm]. St. Petersburg: Ekonomicheskaya shkola. Vol. 2. 534 p. [in Russian].
3. Goleman D. (2018) Emitsiynyi intelekt [Emotional intelligence]. Kyiv: Vivat. 512 p. [in Ukrainian]
4. Mescon M., Albert M., Khedouri F. (2019) Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management]. Moscow : «I.D. Williams». 672 p. [in Russian].
5. Doshi N., McGregor L. (2017) Zaryazhennyye na rezul'tat. Kul'tura vysokoy effektivnosti na praktike [Charged for results. A high performance culture in practice]. Moscow : Mann, Ivanov & Ferber. [in Russian]
6. Deckers L. (2007) Motivatsiya: teoriya i praktika [Motivation: theory and practice]. Moscow: GrossMedia. 640 p. [in Russian].
7. Cooper C. (2018) Khoroshiy plokhoy boss: Naiboleye rasprostranonnyye oshibki i zabluzhdeniya top-menedzherov [The Good Bad Boss: The Most Common Mistakes and Misconceptions Top Managers Make]. Moscow: Alpina Publisher. 349 p. [in Russian].
8. Pink D. (2016) Draiv. Dyvovyzhna pravda pro te, shcho nas motyvuie [Drive. Surprising truth about what motivates us]. Kharkiv: KSD. 208 p. [in Ukrainian]
9. Thaler R. (2018) Povedinkova ekonomika. Chomu liudy diiut' irratsional'no i yak otrymaty z ts'oho vyhodu [Behavioral economics. Why people act irrationally and how to benefit from it]. Kyiv: Nash format. 464 p. [in Ukrainian].
10. Thaler R., Sunstein K. Nudge. (2017) Arkhitektura vybora [Architecture of choice]. Moscow : Mann, Ivanov & Ferber. 240 p. [in Russian].
11. Hsieh T. (2019) Dostavlyaya schast'ye. Ot nulya do milliarda: istoriya sozdaniya vydayushcheysya kompanii iz pervykh ruk [Delivering happiness. From Zero to Billion: A First-hand Story of a Great Company]. Moscow : Mann, Ivanov & Ferber. 336 p. [in Russian].

12. Elton Mayo: teoretik i praktik upravleniya [Elton Mayo: theorist and practitioner of management] (2012). Moscow: INFRA-M ИИФРА-М. 111 p. [in Russian].
13. Hidi S., Harackiewicz J. M. (2013) Motivating the corporately unmotivated: A critical issue for the 21st century. *Review of Educational Research*. № 70. 151-179 p. [in English].
14. Laloux, F. (2014) *Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage of Human Consciousness*. Brussels: Nelson Parker. 379 p. [in English].
15. Kahneman D., Tversky A. (1979) Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. Vol. 47. № 2. P. 263-291. DOI: 10.2307 / 1914185 [in English].
16. Maslow A. Hierarchy of Needs for Motivation. URL: <https://www.communicationtheory.org/maslows-hierarchy-of-needs> [in English].
17. McClelland D. C. (1953) *The Achievement Motive*. Appleton-Century-Crofts, New York. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/11144-000> [in English].
18. Reikin V., Voitovych S., Danyliuk T., Dedeliuk K., Lorvi I. (2021) Neuromarketing as Interdisciplinary Area: Theoretical and Methodological Analysis. *Studies of Applied Economics*. Volume 39-6. July. P. 51-64. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5164>. [in English].
19. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. (1959) *The Motivation to Work*. N.Y : John Wiley. 157 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.11.2022 р.

РОЗДІЛ V
Підприємництво, торгівля та
біржова діяльність

УДК 338.4:658.821

Кошій Оксана,
доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
кафедра менеджменту,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-6089-4550,
e-mail: o.kochiy@lntu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-86-93>

ВИРОБНИЦТВО ЯКІСНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Ефективність функціонування підприємства залежить від його конкурентоспроможності. Передумовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства є його спроможність виготовляти конкурентоспроможну продукцію, затребуваність якої на ринку залежить від її якісних характеристик. Обґрунтовано, що причиною низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств є низька конкурентоспроможність їх продукції, зумовлена її низькою якістю. Низька якість продукції спровокована моральним та фізичним зносом основних засобів вітчизняних підприємств, використанням застарілих технологій, неналежним управлінням якістю продукції. Доведено, що оновлення техніко-технологічної бази вітчизняних підприємств та використання концепції загального менеджменту якості сприятиме зростанню якості та конкурентоспроможності продукції. Це в свою чергу призведе до підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність продукції, якість, рентабельність, менеджмент якості.

Koshchii Oksana,
D.Sc. (Economics), Professor,
Lutsk National Technical University,
Department of Management
Lutsk

PRODUCTION OF QUALITY PRODUCTS AS THE BASIS OF ENSURING
COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

The article explore the problems of ensuring the competitiveness of domestic enterprises. The purpose of the article is to develop recommendations for improving the quality of products as a basis for ensuring the competitiveness of domestic enterprises on the world market.

Levels of competitiveness are given: product competitiveness, enterprise competitiveness, industry competitiveness, country competitiveness. The interdependence of different levels of competitiveness among themselves is substantiated. The competitiveness of the enterprise depends on the competitiveness of the products it manufactures. The competitiveness of the industry depends on the competitiveness of the enterprises operating in it. The competitiveness of the country depends on the competitiveness of the branches of its national economy. The low competitiveness of domestic enterprises provokes a low level of competitiveness of the national economy. In turn, the low competitiveness of domestic enterprises is caused by the low competitiveness of the products they manufacture, and

the latter by their low quality.

The low quality of products is caused by the moral and physical wear and tear of the fixed assets of domestic enterprises, the use of outdated technologies, the lack of sufficient financial resources, improper management of product quality, and the insufficient level of motivation of employees to produce high-quality products. It was concluded that updating the technical and technological base of domestic enterprises will contribute to the growth of quality and competitiveness of products. An important role in improving the quality and competitiveness of the products of domestic enterprises can be played by the introduction of the concept of general quality management, which is oriented towards the management of the enterprise, which involves not only the management of product quality, but also the quality of work in general with the active involvement of all personnel. At the core of the TQM concept is the development, maintenance and continuous improvement of quality to meet customer needs. This, in turn, will lead to an increase in the competitiveness of domestic enterprises and the efficiency of their functioning on the market.

Key words: enterprise competitiveness, product competitiveness, quality, profitability, quality management.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

У ринкових умовах важливою передумовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства виступає його здатність виготовляти та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію. У свою чергу, конкурентоспроможність продукції в основному пов'язана з її ціною і якістю. Причому все більшої значимості набуває другий чинник.

Якість продукції нині виступає основною складовою її конкурентоспроможності. Вона багато в чому впливає на затребуваність продукції з боку споживачів, тому що саме якісні характеристики задовольняють їх потреби. І якщо підприємство не може запропонувати споживачам продукцію з необхідним рівнем її якісних характеристик, то в нього немає жодних шансів на перемогу в інтенсивній конкуренції на ринку [1; 2]. При цьому сучасним підприємствам потрібно всі більше приділяти уваги постійному підвищенню якісних характеристик своєї продукції. Справа у тому, що нині помітно посилилися вимоги, які пред'являються споживачем до якості продукції. Все більшого значення набувають екологічні, ергономічні, естетичні характеристики продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення високої якості продукції як вагомого чинника підвищення конкурентоспроможності підприємства присвятили праці Березіна Л., Биба В., Вараксина О., Дудченко А., Капінос Г., Ларіонова К., Липчак М., Олійник А., Прокопенко І., Рак А., Теницька Н., Хитрова О. тощо. Проте для вітчизняних підприємств питання забезпечення високої конкурентоспроможності за рахунок підвищення якості їх продукції є особливо актуальним. Вітчизняні підприємства на даний момент не можуть забезпечити належний рівень якості та конкурентоспроможності своєї продукції на світових ринках, що негативно відображається на їх конкурентоспроможності та ефективності функціонування.

Мета статті – розробити рекомендації щодо підвищення якості продукції як основи забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні рівні конкурентоспроможності: конкурентоспроможність продукції, конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність галузі, конкурентоспроможність країни (рис. 1).

Всі рівні конкурентоспроможності взаємопов'язані між собою. Конкурентоспроможність підприємства залежить від конкурентоспроможності продукції, яку воно виготовляє. Конкурентоспроможність галузі залежить від конкурентоспроможності підприємств, які в ній функціонують. Конкурентоспроможність країни залежить від конкурентоспроможності галузей її національної економіки.

Рис. 1. Рівні конкурентоспроможності

Джерело: сформовано автором.

Непрямим показником конкурентоспроможності вітчизняних підприємств може бути конкурентоспроможність національної економіки (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг конкурентоспроможності країн світу у 2021 р.

Місце 2021	Країни	Місце 2020	Місце 2021	Країни	Місце 2020
1	Швейцарія	3	41	Італія	44
2	Швеція	6	47	Польща	39
3	Данія	2	51	Туреччина	46
4	Нідерланди	4	53	Болгарія	48
5	Сінгапур	1	54	Україна	55
10	США	10	55	Мексика	53
14	Канада	8	57	Бразилія	56
15	Німеччина	17	58	Перу	52
18	Великобританія	19	60	Монголія	61
29	Франція	32	63	Аргентина	62
31	Японія	34	64	Венесуела	63

Джерело: [3].

Дані таблиці свідчать, що лідерами за рівнем конкурентоспроможності нині є Швейцарія (посідає перше місце), Швеція (посідає друге місце) та Данія (посідає третє місце). Україна у 2021 р. за рівнем конкурентоспроможності посіла 54 місце серед 64 країн. І хоча у 2021 р. Україна покращила на одну позицію своє місце у рейтингу, однак рівень конкурентоспроможності національної економіки був низьким.

Однією з причин низької конкурентоспроможності національної економіки є низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, спричинена їх неспроможністю виготовляти конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію.

Вітчизняні підприємства нині на світовому ринку переважно реалізують дешеву продукцію, з низьким рівнем доданої вартості. Однак такий підхід не дозволяє їм забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та отримання значних прибутків.

В результаті вітчизняні підприємства отримують невисокі прибутки (табл. 2) та мають низькі показники рентабельності діяльності (табл. 3).

Таблиця 2

Чистий прибуток (збиток) підприємств (без урахування банків), млн. грн

Роки	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2016	29705,0	73,0	396745,4	27,0	367040,4
2017	168752,8	72,4	515460,6	27,6	346707,8
2018	288305,5	73,9	584358,0	26,1	296052,5
2019	523779,0	73,6	772019,6	26,4	248240,6
2020	68054,9	71,0	599404,7	29,0	531349,8

Джерело: [4].

Дані таблиці свідчать, що протягом 2016-2020 рр. спостерігалась негативна нестійка тенденція до збільшення питомої частки вітчизняних підприємств, які працювали збитково. В результаті у 2020 р. питома частка збиткових підприємств становила 29,0 %, що було на 2,0 відсоткові пункти більше рівня 2016 р.

Все це негативно відображається на рентабельності діяльності вітчизняних підприємств. В результаті рівень рентабельності діяльності вітчизняних підприємств є невисоким.

Таблиця 3

Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств, %

Роки	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств			
	усього	у т. ч.		
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства
2010	4,0	3,9	5,0	1,8
2011	5,9	6,2	6,0	4,2
2012	5,0	5,2	5,0	4,1
2013	3,9	5,0	3,2	2,2
2014	-4,1	0,7	-3,6	-17,9
2015	1,0	4,0	0,0	-4,2
2016	7,4	8,8	6,9	5,2
2017	8,8	11,2	7,3	6,5
2018	8,1	9,1	7,0	8,3
2019	10,2	10,3	10,0	10,7
2020	6,2	8,3	5,4	3,9
2021	12,6	17,1	7,6	15,0

Джерело: [4].

Дані таблиці свідчать, що на вітчизняних підприємствах протягом 2010-2021 рр. спостерігалась нестійка позитивна тенденція до підвищення рентабельності операційної діяльності. В результаті у 2021 р. рентабельність операційної діяльності становила 12,6 %, що було на 8,6 відсоткові пункти вище рівня 2010 р. Позитивна тенденція до зростання рентабельності операційної діяльності була характерна і для великих, середніх та малих підприємств. Так у 2021 р. рентабельність операційної діяльності великих підприємств становила 17,1 %, що було на 13,2 відсоткові пункти вище 2010 р., рентабельність операційної діяльності середніх підприємств становила 7,6 %, що було на 2,6 відсоткові пункти більше рівня 2010 р, рентабельність операційної діяльності малих підприємств становила 15,0 %, що було на 13,2 відсоткові пункти більше рівня 2010 р.

Це вимагає удосконалення діяльності вітчизняних підприємств. В першу чергу слід звернути увагу на те, що основою для забезпечення високої ефективності функціонування підприємств та їх

конкурентоспроможності виступає спроможність виготовляти конкурентоспроможну продукцію. При цьому слід орієнтуватись на виготовлення високоякісної продукції з високим рівнем доданої вартості.

На вітчизняних підприємствах спостерігаються проблеми з виробництвом якісної продукції. Лідируючі позиції у світовому рейтингу якості продукції посідає Німеччина (перше місце у рейтингу), яка набрала 100 балів за даним показником. Друге місце посідає Швейцарія (98 балів). У першій десятці рейтингу більшість позицій займають європейські країни, за винятком США, Канади та Японії.

В той же час, згідно оцінок експертів, за останні кілька років в Україні значно знизилась якість виробленої продукції. В результаті Україна у рейтингу якості продукції посіла лише 45-е місце з 35 балами зі 100 можливих. Таким чином, серед 52 країн світу Україна посіла 8 місце з кінця у рейтингу якості продуктів [5]. Трохи вище розташувалася Індонезія (36 балів), а нижче – В'єтнам (34 бали). Для порівняння, найближчі сусіди України опинилися на вищих позиціях рейтингу. Польща набрала 51 бал, Угорщина – 45 балів.

Причин низької якості вітчизняної продукції багато, оскільки якість продукції залежить від цілого ряду чинників (табл. 4).

Таблиця 4

Чинників, які впливають на рівень якості продукції

Чинники	Складники чинників
Технічні	Конструкція виробу; технологія виготовлення; засоби технічного обслуговування та ремонту; технічний рівень бази проектування, виготовлення і експлуатації тощо.
Організаційні	Розподіл праці та спеціалізація; форми організації виробничих процесів; ритмічність виробництва; форми та методи контролю; способи транспортування, зберігання, експлуатації (споживання), технічного обслуговування, ремонту.
Економічні	Ціна; собівартість; форми та рівень зарплати; рівень затрат на технічне обслуговування та ремонт; ступінь підвищення продуктивності праці.
Суб'єктивні	Професійна підготовка робітника, його фізіологічні і емоційні особливості.

Джерело: [6].

Однією з вагомих причин низької якості вітчизняної продукції є значний фізичний і моральний знос основних засобів вітчизняних підприємств (табл. 5). Це не сприяє виробництву високоякісної продукції, яка б відповідала світовим стандартам.

Таблиця 5

Рівень зносу основних засобів за видами економічної діяльності промисловості, %

Показники	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Промисловість	69,4	59,1	66,4	59,1	63,9
-Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	54,6	47,2	43,1	36,5	47,3
-Переробна промисловість	76,4	64,6	64,3	51,4	63,0

Джерело: [4].

Дані таблиці свідчать, що у 2020 р. рівень зносу основних засобів вітчизняних підприємств становив 63,9 %. І хоча це на 5,5 відсоткові пункти було нижче рівня 2016 р., однак такий показник свідчить про вкрай незадовільний стан їх засобів виробництва. На вітчизняних підприємствах, які функціонують у добувній промисловості і розробленні кар'єрів ситуація дещо краща. Рівень зносу їх основних засобів у 2020 р. становив 47,3 %, що було на 7,3 відсоткові пункти нижче рівня 2016 р. В той же час на переробних підприємствах рівень зносу основних засобів у 2020 р. становив 63,0 %, що було на 13,4 відсоткові пункти нижче рівня 2016 р. Однак дані показники характеризують лише фізичний знос основних засобів вітчизняних підприємств. Поганою є ситуація і з їх моральним зносом.

Вітчизняні підприємства часто в процесі виробництва використовують застарілі технології, які не дозволяють виготовляти високоякісну продукцію. Зважаючи на це, нині для вітчизняних підприємств вкрай необхідним є проведення техніко-технологічної модернізації, однак для цього потрібні значні кошти, яких в них не має.

Ще однією проблемою з якою стикаються вітчизняні підприємства є недостатній рівень зацікавленості працівників у забезпеченні високої якості продукції, виявлення шляхів її покращення.

Потребують удосконалення на вітчизняних підприємствах і підходи до управління якістю. Досить часто на вітчизняних підприємствах управління якістю продукції носить епізодичний, фрагментарний характер. Це не дозволяє отримати належних результатів та забезпечити постійно високу якість продукції.

Важливу роль у підвищенні якості продукції вітчизняних підприємств може відіграти запровадження концепції загального менеджменту якості (TQM) [7].

Загальний менеджмент якості – це підхід до управління організацією, спрямований на якість, на участь усіх членів організації в її забезпеченні, зорієнтований на досягнення довгострокового успіху за рахунок задоволення вимог споживачів і отримання вигоди для членів організації і суспільства [7; 8].

Концепція загального менеджменту якості (TQM) зорієнтована на такому управлінні підприємством, яке передбачає не лише управління якістю продукції, але і якістю роботи в цілому із активним залучення усього персоналу.

Загальний менеджмент якості представляє собою технологію управління процесами підвищення якості. Даний підхід поєднав всі передові методи управління і технологічні засоби в одну комплексну систему, зорієнтовану на покращення результатів виробничої діяльності [7].

Концепція TQM охоплює усі структурні підрозділи підприємства, усі види виробничої діяльності та націлена на використання матеріальних (технічних) і людських ресурсів для найефективнішого задоволення потреб споживачів, працівників підприємства та суспільства в цілому.

В основі концепції TQM лежить розробка, підтримка та постійне удосконалення якості для задоволення потреб споживача (рис. 2).

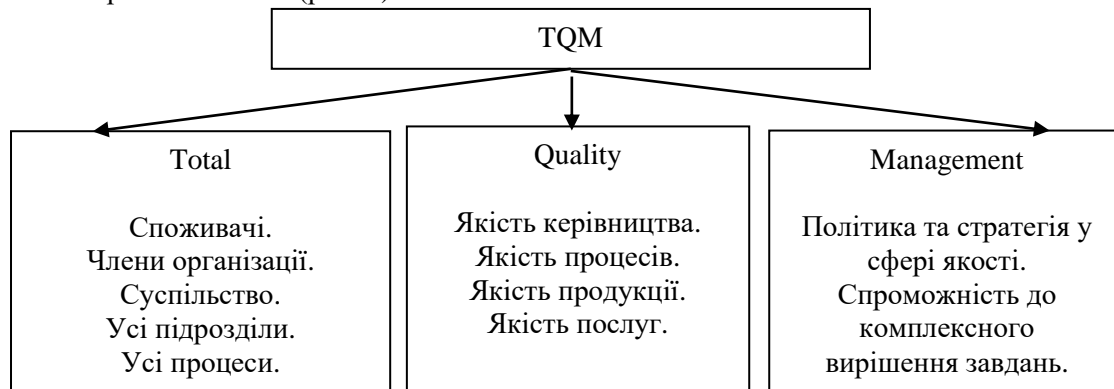

Рис. 2. Схема TQM

Джерело: [7]

TQM базується на 12 основних принципах [7]:

- орієнтація діяльності підприємства на задоволення потреб споживачів;
- постійне підвищення якості;
- постійне удосконалення виробництва і діяльності у сфері якості;
- безперервність процесу забезпечення якості;
- управління якістю на усіх стадіях життєвого циклу;
- виробничі відносини між працівниками розглядаються як відносини споживача і постачальника;

- акцентування зусиль у сфері якості на людських ресурсах (підвищення уваги на відношенні працівників до праці, на стилі управління, на організаційній культурі);
- залучення всіх працівників до вирішенні проблем якості;
- постійне підвищення професійного рівня працівників;
- акцентування уваги на попередженні невідповідностей, а не на їх виявленні;
- отримання достовірних даних про якість за рахунок використання статистичних методів;
- оптимізація складових «якість-витрати-час».

Висновки і перспектива подальших досліджень. Таким чином, значна кількість вітчизняних підприємств стикається з проблемою низької їх конкурентоспроможності та ефективності функціонування на ринку. В значній мірі це зумовлено низькою конкурентоспроможністю продукції вітчизняних підприємств, що зумовлено невисокою якістю їх продукції. Для підвищення якості продукції вітчизняним підприємствам варто приділити увагу модернізації їх техніко-технологічної бази, яка нині суттєво морально та фізично застаріла, підвищенню мотивації працівників до виробництва високоякісної продукції та завчасного виявлення проблем у даній сфері, запровадженню концепція TQM у сфері управління якістю.

Джерела та література

1. Дудченко А., Прокопенко І. Теоретичні засади конкурентоспроможності торговельних підприємств. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. №6(6). С. 23-31.
2. Березіна Л.М., Вараксіна О.В., Олійник А.С., Рак А.Г. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. *Агросвіт*. 2021. № 21-22. С. 35-42.
3. Рейтинг конкурентоспроможності стран 2021-IMD. URL: <https://www.campiogroup.com/news/2021/rejting-konkurentosposobnosti-stran-2021-imd/> (дата звернення 5.11.2022).
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.11.2022).
5. Мировой рейтинг качества продуктов: Украина заняла 8-е место с конца. URL: <https://www.capital.ua/ru/news/109400-mirovoy-rejting-kachestva-produktov-ukraina-zanyala-8-e-mesto-s-kontsa#ixzz7m9YqTWgB> (дата звернення 5.11.2022).
6. Биба В.В., Теницька Н.Б. Якість продукції як чинник конкурентоспроможності підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 171-176.
7. Капінос Г.І., Ларіонова К.Л., Липчак М.І. Проблеми та перспективи впровадження концепції загального менеджменту якості (TQM) на вітчизняних підприємствах в умовах євроінтеграції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. Т. 1. С. 100-105.
8. Хитрова О.А. TQM як соціально-орієнтована філософія управління підприємством: суть та умови впровадження. *Підприємство та інновації*. 2020. Вип. 11-2. С. 56-61.

References

1. Dudchenko, A., Prokopenko, I. (2022). Teoretychni zasady konkurentospromozhnosti torhovelnykh pidprijemstv. [Theoretical principles of competitiveness of trade enterprises]. *Nauka i tekhnika sohodni*. 6 [in Ukrainian].
2. Berezina, L., Varaksina, O., Oliinyk, A., Rak, A. (2021). Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidprijemstva. [Theoretical and methodological foundations of enterprise competitiveness management]. *Ahrosvit*. 21-22 [in Ukrainian].
3. Reitynh konkurentosposobnosty stran 2021- IMD. [Country Competitiveness Ranking 2021-IMD]. <https://www.campiogroup.com/news/2021/rejting-konkurentosposobnosti-stran-2021-imd/> [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Myrovoi reitynh kachestva produktov: Ukrayna zaniyala 8-e mesto s kontsa. [World Food Quality Ranking: Ukraine ranked 8th from the bottom]. <https://www.capital.ua/ru/news/109400-mirovoy-rejting-kachestva-produktov-ukraina-zanyala-8-e-mesto-s-kontsa#ixzz7m9YqTWgB> [in Ukrainian].
6. Byba, V., Tenytska, N. (2017). Yakist produktsii yak chynnyk konkurentospromozhnosti pidprijemstva. [Product quality as a factor of enterprise competitiveness]. *Ekonomika i suspilstvo*. 12 [in Ukrainian].
7. Kapinos, H., Larionova, K., Lypchak, M. (2019). Problemy ta perspektyvy vprovadzhenia kontseptsii zahalnoho menedzhmentu yakosti (TQM) na vitchyznianskykh pidprijemstvakh v umovakh yevrointehratsii. [Problems

and prospects of implementing the concept of total quality management (TQM) at domestic enterprises in the conditions of European integration]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 4 [in Ukrainian].

8. Khytrova, O. (2020). TQM yak sotsialno-orientovana filosofii upravlinnia pidpriemstvom: sut ta umovy vprovadzhennia. [TQM as a socially-oriented philosophy of enterprise management: essence and conditions of implementation]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*. 11-2 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2022 р.

Лялюк Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра підприємництва і маркетингу
м. Луцьк, ORCID ID: 0000-0002-4889-0511
e-mail: lyalyuk.alla@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-94-102>

ТОРГОВЕЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ДО І ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто роль торговельного підприємництва в наш час. Визначено найвідоміших представників торговельного підприємництва. Досліджено розвиток торговельного підприємництва в Україні до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Показано основні тенденції розвитку торговельного підприємництва в світі. Виявлено фактори, які впливають на зміни у торговельному підприємстві під час війни. Запропоновані шляхи подолання негативних явищ у торговельному підприємстві, спричинених воєнною агресією. Описано приклади діяльності торгових компаній за такими критеріями як стан торгової мережі, ціни, асортимент, логістика, покупці, персонал, соціальна складова та ін. Зроблено висновок про те, що незважаючи на значні втрати роздрібною торгівлі внаслідок руйнування торгової мережі та розрив ланцюгів поставок, уже намітилася тенденція до покращення ситуації, таким чином підтвердивши стійкість торговельного підприємства до екстремальних умов існування, серед яких найскладнішою є військова агресія.

Ключові слова: торговельне підприємство, роздрібна торгівля, війна в Україні, суб'єкти торговельного підприємства, торгова мережа

Lialyuk Alla,
Associate Professor, Ph.D. in Economics,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Entrepreneurship and Marketing Department,
Lutsk

COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE BEFORE AND DURING THE WAR: A COMPARATIVE ASPECT

The role of trade entrepreneurship in our time is considered in the article. The most famous representatives of trade entrepreneurship are identified. The development of trade entrepreneurship in Ukraine before the beginning of the full-scale invasion of Russia into Ukraine is studied. The main trends in the development of trade entrepreneurship in the world are shown. These trends are driven by three key factors: the growing role of online, value for money, and changing consumer lifestyles. Factors influencing changes in trade entrepreneurship during the war have been identified. It was noted that the closure or destruction of shops and warehouses in the areas of hostilities, the loss of control over objects in the occupied territories led to the losses of merchants and traders already exceeding 50 billion hryvnias. This, in particular, takes into account the losses of only the largest network companies. Therefore, the real number of direct losses will be much higher." Proposed ways to overcome negative phenomena in trade entrepreneurship caused by military aggression. Examples of the activity of trading companies are described according to such criteria as the state of the trade network, prices, assortment, logistics, buyers, personnel, social component, etc. It was concluded that despite the significant losses of retail trade as a result of the destruction of the trade network and the disruption of supply chains, a tendency to improve the situation has already emerged, thus confirming the resilience of trade entrepreneurship to extreme conditions of existence, among which military aggression is the most difficult. In particular, state-owned companies helped Ukrainian retail to develop new supply chains. Sellers are trying to diversify supplies, looking for alternatives to scarce goods among imports and new producers in Ukraine. There is an expansion of stores in the "around the house" format.

Key words: Trade entrepreneurship, retail trade, war in Ukraine, subjects of trade entrepreneurship, trade network

Постановка наукової проблеми та її значення. Торговельне підприємництво як вид діяльності ніколи не втрачав актуальності, а лише набуває тих форм, на які є запит у суспільстві. Воно завжди має і кумулятивний характер, тобто, набуваючи нових форм, зберігає ознаки, характерні для нього на усіх попередніх етапах розвитку. У сукупності із промисловим, торговельне підприємництво забезпечує реалізацію економічних потреб та інтересів суспільства, корпорацій і окремих індивідів. Попри складну політичну і економічну ситуацію торговельна галузь характеризується незначним спадом результативних показників діяльності, порівняно з іншими галузями, а розвиток роздрібно торгівлі взагалі демонструє позитивні тенденції Проте в умовах війни торговельне підприємництво є критично важливим для забезпечення життєвих потреб людей у і має швидше за інших реагувати на зміни. Саме цим обумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Незважаючи на довготривале існування торговельного підприємництва як об'єкта наукового дослідження, його почали розглядати порівняно недавно. Найбільший внесок у розвиток теоретичних і прикладних положень у сфері торговельного підприємництва зробили такі втчизняні та зарубіжні науковці як Курт Реус (Kurt Reuss), Апопій Г. В., Балабан П. Ю., Неділька К. Савицька Н.Л., Князь С. В., Чернявська М. К. та ін.[1, 2, 7 ,8, 10, 14]. Проте малодослідженими залишають питання, що стосуються аналізу стану торгівлі в умовах війни та пошуку шляхів подолання негативних тенденцій,що виникли у звязку з цим.

Мета і завдання статті. Метою статті є визначити роль торговельного підприємництва, та його особливості; дослідити та здійснити поріняльний аналіз стану торговельного підприємництва в Україні до і під час війни; запропонувати шляхи подолання негативних наслідків, спричинених війною.

Виклад основного матеріалу. Торговельне підприємництво забезпечує надання життєво важливих послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для населення, суспільства, соціально-економічного стану та національної безпеки України, зокрема в частині продовольчого забезпечення. Крім того, суб'єкти господарювання, які задіяні в роздрібній торгівлі, підпадають під ознаки об'єктів критичної інфраструктури II та III категорій критичності, що визначені Законом України «Про критичну інфраструктуру»[5], а також Порядком віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 № 1109» [6].

Торговельне підприємництво поєднує в собі слово торгівля та підприємництво. Разом торговельне підприємництво означає бізнес, основною метою якого є отримання прибутку під час законної купівлі та продажу. Організаційно-правовими формами у торговельном підприємстві є: одноосібне володіння, корпорація, товариство з обмеженою відповідальністю або повне товариство, кооперативне підприємство, холдингова корпорація [12].

Найяскравішими прикладами бізнес-підприємств у світі є ті компанії, які відповідають структурам чотирьох типів. Серед них є оптові компанії, роздрібні підприємства, роздрібна торгівля та комісіонери (табл.1). Їхмета - задовольнити потреби конкретної чи широкої громадськості, довівши продукцію до споживача[13].

Таблиця 1

Найбільші компанії світу які функціонують у сфері торговельного підприємництва [13]

Торговельне підприємство	Характеристика
Walmart	Є роздрібним бізнесом, оскільки отримує продукти від прямого розповсюдження оптовиками. Переміщує великі обсяги товарів, але доставляє їх безпосередньо до споживача, а не до роздрібних підприємств. Ця компанія характеризується великим обсягом продажів, з мінімальними відсотками прибутку від ціни та великою обсягом продаж.
The Home Depot	Це одна з перших компаній у сфері торгівлі в США, за версією журналу Forbes. Займається продажем виключно обладнання та товарів для дому. Завдяки спеціалізації своєї дистрибуції їй вдалося домінувати на ринку цієї специфічної комерційної галузі, навіть перемігши Walmart у цьому відношенні. Має велику присутність у засобах масової інформації та, перш за все, спонсорує спортивні ліги, зокрема NASCAR, NFL та Американську футбольну лігу.
ІКЕА	Один із найвидатніших прикладів оптових комерційних компаній. ІКЕА, яка спеціалізується

	на меблях, продає їх безпосередньо населенню у своєму магазині. Але це також одночасно і масовий виробник і продавець. Це усуває посередників і забезпечує знижки на дистрибуцію як для компаній, які потребують меблів, так і для роздрібних торговців. Завдяки цьому ІКЕА стає найбільшим у світі оптовим продавцем меблів
Lays	Відповідає за створення найбільш споживаних солоних ласощів у світі. Дорітос і Читос - два найвідоміші ласощі, які виготовляє Lays, але гіганти торгівлі цукерками не продають їх напряму. Ця компанія виробляє та продає продукти харчування такого типу більш ніж у 200 країнах
Seven Eleven	Франчайзингова мережа магазинів. Ця модель виявилася прибутковою, оскільки їх сотні по всій території Сполучених Штатів і навіть за межами країни. Він не є виробником і не продає товари у великих обсягах, як Walmart. Seven Eleven продає дрібні товари, обмежені їжею та дрібними предметами ужитку для водіїв, такими як ліхтарики та одяг.
Sears	Найбільша мережа відділів у світі. Хоча Sears вже не є тією мережею універмагів, якою була на початку 2000-х, вона має один із найбільших прогнозів і чимало франшиз. Це один із найяскравіших прикладів масштабного роздрібного бізнесу. Структура Sears, незважаючи на наявність універмагів, дозволяє багато прямих продажів повсякденних товарів, в основному одяг. Активно використовує торгових представників.
КН International Inc	Найбільша комісійна компанія в Америці яка відповідає за розповсюдження та торгівлю фруктами з Південної Америки та Азії до Сполучених Штатів. Його маркетингова лінія також включає Панаму та прилеглі острови. Працює як проміжний ланцюг дистрибуції та комерціалізації, працюючи на замовлення. Це модель торгівлі, яка передбачає чудову логістику.
Stark Food International	Характеризується своєю ексклюзивністю, доставляючи спеціальні продукти, пов'язані з гастрономією, з різних частин Європи. Керує концесіями ресторанів зі зірками Мішлен, маючи модель одноразових розподілів на основі лояльності.

Бізнес/медіабюро Економіка+ провела дослідження стану організованої торгівлі. Ці тенденції визначаються такими трьома чинниками:

1. Подальше зростання ролі онлайн-покупок: мережеві магазини та власні служби доставки стають основним каналом продажів. Внутрішня та зовнішня міграції, пов'язані з війною в Україні, можуть спричинити регіональне посилення тренду

2. Співвідношення цінності та ціни продукту: покупці зазвичай шукають якісну заміну дорогим брендам. Тренд купувати якісніші продукти дешевше буде пріоритетом у найближчі 2–3 роки.

3. Змінюється спосіб життя споживача: пріоритет на здорові екологічні продукти та якісні напівфабрикати. Експерти вважають, що, попри падіння купівельної спроможності, роздрібна торгівля буде змушена інвестувати у розширення торгового асортименту, щоб залишатися конкурентоспроможними [9].

Заслугове на увагу праця наукового колективу за редакцією С. В. Князя у якій розглядаються методи організаційного забезпечення розвитку торговельного підприємництва, моделі формування механізмів розвитку експортно-імпоротної діяльності суб'єктів торговельного підприємництва, методичні підходи до формування і використання трансферного потенціалу розвитку торговельного підприємництва, методи і прийоми використання інтелектуального потенціалу суб'єктів торговельного підприємництва тощо [8]. Погоджуємося з думкою Балабана П. Ю., що на сьогодні торговельне підприємництво представляє собою найбільш гнучку, динамічну і масову форму організації господарської діяльності. Саме у цьому секторі створюється та знаходиться в обігу основна частина національних ресурсів, які є живильним середовищем розвитку економіки будьякої країни. Саме цей сектор економіки впливає на структуру економіки та розширює сферу свободи ринкового вибору, характеризується раціональними формами управління, забезпечує більш швидку реалізацію нових бізнес ідей [2].

Савицька Н. Л. ситверджує, що підприємництво – особливий вид бізнесу. Його метою є отримання не прибутку взагалі, а надприбутку, тобто підприємницького доходу, внаслідок самостійної ризикової інноваційної діяльності, заснованої на повній економічній відповідальності, персоніфікованому гнучкому управлінні й організації процесу відтворення [7.]

Курт Реус (Kurt Reuss) вводить новий термін «комерційне підприємство (NCE)». Він стверджує, що NCE - це аббревіатура від «Нове комерційне підприємство», і цей термін використовується в EB-5 для визначення організації, товариства або ТОВ, у які інвестуватимуть заявники EB-5, а нове комерційне підприємство є вимогою US EB-5 програма. Ця організація часто відрізняється від організації, що створює робочі місця (Job Creating Entity, JCE), у яку NCE робить інвестиції від імені інвесторів, іноді у формі позики від NCE для JCE, а іноді у формі акціонерного капіталу, завдяки чому NCE стає акціонерним партнером JCE. Служба громадянства та імміграції США (USCIS) надає перелік суб'єктів господарювання, які відповідають вимогам, включаючи одноосібні підприємства, партнерства (з обмеженою чи загальною), холдингові компанії, спільні підприємства, корпорації та бізнес-трасти чи інші організації, які можуть перебувати у державній чи приватній власності. Таким чином, інвестори можуть інвестувати в будь-який тип юридичної особи, окрім некомерційної організації [14].

До початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну індекс фізичного обсягу обороту роздрібною торгівлі у січні 2022 р. становив порівняно із груднем 2021р.: нескоригований – 81,5%, сезонно скоригований – 100,4%; порівняно із січнем 2021р.: нескоригований – 118,0 %, скоригований на ефект календарних днів – 116,7%. [4]. (рис.1).

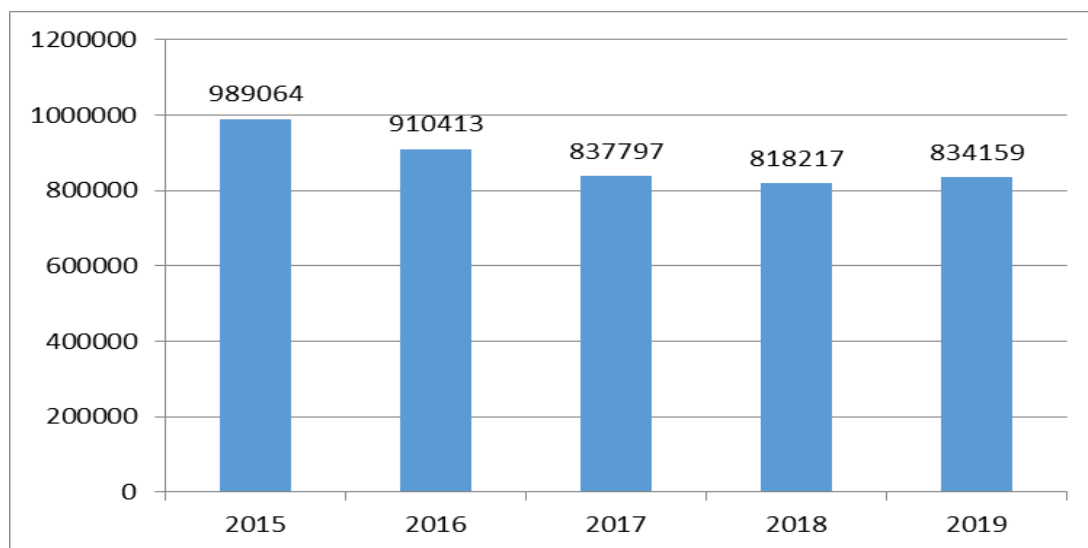

Рис. 1. Кількість суб'єктів підприємництва в торгівлі протягом 2015-2019 років [4].

Зменшення пояснюється анексованими територіями Криму та частини Донецької та Луганської областей. Частка суб'єктів великого, середнього, малого та мікро підприємництва у загальному обсязі реалізованої продукції оптовою та роздрібною торгівлею подана у табл.2. Як бачимо найбільшу частку у роздрібній торгівлі складають суб'єкти малого підприємництва (рис.2).

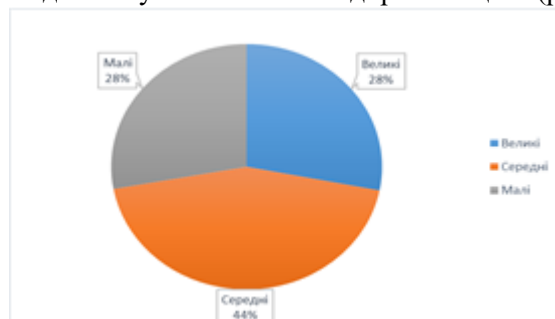

Рис. 2. Частка суб'єктів великого, середнього, малого підприємництва у загальному обсязі реалізованої продукції оптовою та роздрібною торгівлею у 2019 році [4]

Таблиця 2

Суб'єкти підприємництва у загальному обсязі реалізованої продукції оптовою та роздрібною торгівлею [4]

Суб'єкти підприємництва	2010		2016		2017		2018		2019	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Великого	412150,4	26,5	688712,0	26,2	874659,5	26,1	1101505,2	26,8	1221184,2	28,1
Середнього	659440,7	42,4	1148729,7	43,7	1477872,9	44,1	1828991,9	44,5	1912174,5	44,0
Малого	4681237,7	30,1	791230,2	30,1	998653,4	29,8	1179597,0	28,7	1212492,5	27,9
у т.ч. мікро-підприємництва	228626,8	14,7	412701,5	15,7	509380,2	15,2	608293,9	14,8	630148,4	14,5
Разом	1555284,6	100,0	2628672,0	100,0	3351185,8	100,0	4110094,2	100,0	4345851,2	100,0

Два роки поспіль – 2020 та 2021, – попри пандемію та карантин, торгівля входила у п'ятірку найбільш прибуткових галузей економіки України. Сумарно за рік торговельні мережі заробляли понад 430 млрд грн. [9].

Погоджуємося з Чернявською М.К., яка виділила такі основні тенденції розвитку торговельного підприємництва у довоєнній Україні.

- мережа об'єктів роздрібною торгівлі України поступово наближається до стандартів Західної Європи, зберігаючи при цьому свою національну специфіку;
- актуальним для України може бути багатофункціональні комплекси (мультикомплекси), які під своїм дахом розміщують не лише об'єкти роздрібною торгівлі, а й ділові офіси, конференц-зали, готелі, ресторани, об'єкти для заняття спортом, місця розваг та відпочинку;
- нове народження в Україні отримали такі «гіганти» за торговельною площею, як торговельні центри. Це специфічний вид торговельного підприємництва, в рамках якого об'єднано корпоративний бізнес та представників малого та середнього бізнесу [10].

Спробуємо системизувати зміни, які відбулися в торговельному підприємстві України протягом війни (табл.3).

Таблиця 3

Зміни, які відбулися в торговельному підприємстві протягом війни [9]

Критерії оцінки діяльності торговельного підприємства	Вплив війни	Проведені заходи та / або наявність позитивних тенденцій
Торгова мережа	Закриття чи руйнування магазинів та складів у районах бойових дій, втрата контролю над об'єктами на окупованих територіях. Збитки лише найбільших торговельних підприємств вже перевищили 50 мільярдів гривень. Реальна цифра прямих збитків є набагато більшою.	Торгівля продуктами харчування відновлюється швидше, ніж іншими товарами. Розширення магазинів формату «коло дому».
Асортимент	Обмеження щодо асортименту та обсягів товару у постачальників; недоступність тих постачальників, які опинилися на території бойових дій чи в окупованих регіонах.	Поки що продавці намагаються диверсифікувати постачання, шукають альтернативи дефіцитним товарам серед імпорту та нових виробників в Україні. Збільшилась кількість та асортимент продовольчих товарів з Польщі.
Логістики	Часткова відмова від моделі постачання товарів до магазинів через логістичні центри. Переорієнтація на локальні виробництва, які постачають товари безпосередньо до	Деякі компанії налагоджували нові способи постачання за допомогою держкорпорації «Укрзалізниця». Мережі також продовжували термін

	магазинів, обходячи стадію логістичних центрів.	оплати постачальникам за товари із 30–40 до 60 днів. Однак згодом ритейл став розраховуватися швидше.
Покупці	Суттєвий відтік покупців товарів у багатьох регіонах України. Зменшення купівельної спроможності споживачів. Значно зменшився попит на так звані емоційні покупки, оскільки люди прагнуть витратити гроші на необхідні продукти і товари.	Почала поступово відновлюватися купівельна активність. Має місце також емоційна складова: покупці підтримують місцевих товаро виробників, обираючи українські товари, а також беруть до уваги позицію того чи іншого бренду щодо війни та присутності у Росії.
Імпорт	Блокування українських портів привело до неможливості надходження імпорту. Деякі компанії, хоч і не опинилися в окупації, але втратили склади з продукцією або мають труднощі з логістикою, що також обмежило їхню можливість реалізовувати товари.	Торгові підприємства оперативно створюють нові складські приміщення для коригування логістики, частково перемикнулися на порти Туреччини та Румунії, а також залучили автомобільний транспорт. Разом із представниками військових обласних адміністрацій формувалися зелені коридори для дпостачання продуктів харчування.

На обсяг товарообороту вплинуло насамперед зростання цін. У травні інфляція досягла 18 %, Зросли ціни на овочі через окупацію південних регіонів. Також приблизно на 30 % зросли ціни на молокопродукти та рибу. Частина продуктів зникла з полиць через те, що торговельні мережі припинили купувати товари російських та білоруських виробників, зокрема, рибу. Зросли ціни на хліб - з 12 грн до 20 грн. Значно зросли ціни на крупи, що мають попит. Зменшилась кількість м'ясних виробів і м'яса місцевих виробників. Ціни на непродовольчі товари в Україні підійшли до 7,3 %. Насамперед подорожчали посуд, меблі та побутова техніка, електроніка та товари особистої гігієни. Попит змістився з великої побутової техніки в сторону дрібного кухонного приладдя. Скорочення робочого часу магазинів унаслідок запровадження комендантської години призвело до зменшення заробітної плати торгового персоналу. Також відбувся відтік персоналу через мобілізацію, евакуацію за кордон міграцію у Західні регіони. Ритейлери зосередилися на відкритті бізнесу на у Західному регіоні України. Варто зазначити, що тенденція руху на Захід була помітна ще в мирний час, але рік тому цей показник не перевищував 25 %. На частку столиці з її околицями на сьогодні припадає всього 10,9 % замість попередніх 24,8 %. Також центральні регіони демонструють пошвавлення соціальної та підприємницької активності. Це забезпечило центральному регіону друге місце за кількістю відкриттів нових торгових точок із показником 25,1 %. Соціальна складова торгового підприємництва в умовах війни також зазнала змін. «Ашан Україна», Fozzy Group, NOVUS, «АТБ» та інші рекламний бюджет спрямували на гуманітарну допомогу країни, впровадили акційні пропозиції на найнеобхідніші категорії товарів, надають продуктову підтримку вимушеним переселенцям. Загальна сума гуманітарної допомоги українцям, у тому числі ЗСУ від «АТБ» за час військового вторгнення вже перевищила 200 млн гривень. За перші 100 днів повномасштабної війни Fozzy Group передала понад 1300 тонн продукції на потреби ЗСУ, лікарень, притулків. ввезли до України понад 490 тонн гуманітарної допомоги та роздали її у магазинах мережі.

Співпраця з європейським ритейлом проявляється через спільну підготовку до кардинальної економії енергоресурсів

Шляхи подолання кризових ситуацій в торговельному підприємстві:

1) Інтеграція (нові форми взаємодії) різних суб'єктів господарювання, наприклад розміщення у торговому звлі супермаркету невеликого торгового ринку з продукцією фермерів (тобто проведення своєрідних «базарних днів» в супермаркеті). Метою такої організації торгівлі є підтримка малих господарств і ферм.

2) Використання механізму купівлі Click&Collect, який поєднує купівлю онлайн, і офлайн одночасно. Такий підхід дозволив багатьом магазинам продовжувати продавати під час воєнного стану без додаткових витрат на власну мережу доставки.

3) Омніканальність продажів, інструментом реалізації яких є створення «розумних багатоканальних візків» для купівель. Завдяки чому відбувається поєднання цифрового та фізичного досвіду в різних місцях продажу. Це «хмарні» кошики для кушіель, до яких клієнти зможуть додавати, редагувати та розмішувати замовлення з будь-якого фізичного чи цифрового каналу.

4) Персоналізація та адаптація торгових мереж під вимоги кожного покупця.

5) Концепція гейміфікованого соціального досвіду від віртуальних вітрин магазинів до віртуальних шаф та колекцій одягу, які покупець може досліджувати з друзями у віртуальній реальності. Прикладом може стати «віртуальна» примірка.

6) Застосування технології блокчейну підвищить можливості аудиту матеріальних і товарних потоків від постачальників, потужностей товарних складів.

7) Роботизовані системи для доставки покупок.

8) Безготівковий шопінг. Технологія вперше була протестована компанією Amazon, яка ще у 2018 році запустила свій перший магазин без касирів. Розрахунок за покупки здійснюється автоматично – коли покупці виходять із приміщення магазину. Такі розробки насамперед тестувалися у невеликих магазинах формату «коло дому», але упродовж 2023 року експерти прогнозують появу цих технологій у великих супермаркетах.

9) Гарантувати безпечне перебування клієнтів у торговій мережі.

10) Подальший акцент на розширення магазинів формату «коло дому».

11) Форс-мажор - найвідоміший інструмент кризового реагування у договірних відносинах, котрий як ніколи в історії України актуалізувався сьогодні.

На Економічному форумі Global Impact по Україні, що відбувався нещодавно в Стамбулі, багато говорилось про українську життєстійкість. Стояло на повістці дня питання «Як бути стійким в умовах воєнного часу». «Відповідь одна - співробітництво на рівні провесійних співтовариств»[15]. Це означало, що співтовариства повинні бути краще згуртовані і мобілізовані, більш солідарні навколо загальних цінностей і загальних проблем всередині України. Формулювання контексту – «Прямо зараз» і «Після війни». Серед ряду завдань: підтримувати торгівлю та підвищувати рівень інтеграції в глобальні та європейські ланцюжки створення вартості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В умовах воєнного стану суб'єкти торговельного підприємництва стають об'єктами критичної інфраструктури, що підтверджує їх важливе соціально-економічне значення, незважаючи на значні втрати роздрібною торгівлі внаслідок руйнування торгової мережі та розрив ланцюгів поставок. Уже намітилася тенденція до покращення ситуації. Це ще раз підтверджує стійкість торговельного підприємництва до екстремальних умов існування, серед яких найскладнішою є військова агресія. Перспективою подальшого дослідження має стати дослідження особливостей торговельного підприємництва за різними групами товарами в умовах воєнного стану а також напрями роботи щодо стимулювання і мотивування персоналу.

Джерела і література

1. Апопій Г. В., Неділька К. Проблеми і перспективи малого підприємництва в Україні. *Торгівля, комерція, підприємництво : збірник наукових праць* / [редакц. кол.: Апопій В. В., Дайновський Ю. А., Скибінський С. В. та ін.]. Львів : Львівська комерційна академія, 2013. Вип. 15. 10 с. URL: <http://docplayer.net/67207441-Torgivlya-komerciya-pidpriemnictvo.html> .

2. Балабан П. Ю., Балабан М. Торговельне підприємництво: ефективність, конкурентоспроможність, стратегія розвитку. *Підприємництво і торгівля: збірник наукових праць* / [редакц. кол.: Куцик П. О., Апопій В. В., Семак Б. Б. та ін.]. Львів : Видавництво Львівського торговельно економічного університету, 2017. Вип. 21. 168 с. URL: <https://docplayer.net/75813107-Pidpriemnictvo-i-torgivlya.html>.

3. Війна та ритейл, або як не допустити війни в ритейлі? URL: <https://allretail.ua/analytics/77260-viyna-ta-riteyl-abo-yak-ne-dopustiti-viyni-v-riteyli>.
4. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікро підприємництва. Експрес-випуск Державної служби статистики.
5. Закон України «Про критичну інфраструктуру», від 16.11.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури» від 09 жовтня 2020 № 1109. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-obyektiv-kritichnoyi-infrastrukturi-i091020-1109>.
7. Савицька Н.Л., Мелушова І. Ю., А. В. Красноусов А. В., Олініченко. К. С. Торговельне підприємництво: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2017. 214 с.
8. Торговельне підприємництво: механізм розвитку і фінансової підтримки Монографія. За наук. ред. д-ра екон. наук С. В. Князя Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. 724 с.
9. Ціна змін. Трансформація роздрібною торгівлі під час війни URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/czina-zmin-transformacziya-rozdribnoyi-torgivli-pid-chas-vijny/#3>
10. Чернявська М. К. Роздрібна торгівля Екрані: сучасний стан та перспективи розвитку *Причорноморські економічні студії* Випуск 15. 2017 URL: http://bses.in.ua/journals/2017/15_2017/46.pdf
11. Як змінилася торгівля в Україні під час війни URL: <https://ua-retail.com/2022/06/yak-zminilasya-torgivlya-v-ukra%D1%97ni-pid-chas-vijni/>
12. What is Commercial Enterprise? URL: <https://www.eb5brics.com/glossary-terms/commercial-enterprise>
13. What are some examples of commercial enterprises? URL: <https://wikiejemplos.com/en/trading-companies/>
14. Reuss K. What is a New Commercial Enterprise (NCE)? *EB-5 articles & webinars*. April 1st, 2016. URL: <https://www.eb5diligence.com/articles/what-is-an-nce#:~:text=NCE%20is%20an%20acronym%20for,the%20US%20EB%2D5%20program>.
15. 3 main strategies of UCA internationalization – right now! URL: <https://www.clusters.org.ua/en/blog-about-clusters/3-main-strategies-of-uca-internationalization-right-now/>.

References

1. Apopii H. V., Nediilka K. (2013). Problemy i perspektyvy maloho pidpriemnytstva v Ukraini [Trade, commerce, entrepreneurship: a collection of scientific papers] Torhivlia, komertsiiia, pidpriemnytstvo: zbirnyk naukovykh prats / [redakts. kol.: Apopii V. V., Dainovskyi Yu. A., Skybinskyi S. V. ta in.]. Lviv: Lvivska komertsiiina akademiia Vyp. 15. 10 s. URL: <http://docplayer.net/67207441-Torgivlya-komerciya-pidpriemnytstvo.html> [in Ukrainian].
2. Balaban P. Yu., Balaban M. (2017). Torhovelnne pidpriemnytstvo: efektyvnist, konkurentospromozhnist, stratehiia rozvytku. [Trade, commerce, entrepreneurship: a collection of scientific papers]. Pidpriemnytstvo i torhivlia: zbirnyk naukovykh prats / [redakts. kol.: Kutsyk P. O., Apopii V. V., Semak B. B. ta in.]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho torhovelnno ekonomichnoho universytetu, Vyp. 21. 168 s URL: <https://docplayer.net/75813107-Pidpriemnytstvo-i-torgivlya.html/> [in Ukrainian].
3. Viina ta ryteil, abo yak ne dopustyty viiny v ryteili? [War and retail, or how to prevent war in retail?]. URL: <https://allretail.ua/analytics/77260-viyna-ta-riteyl-abo-yak-ne-dopustiti-viyni-v-riteyli> [in Ukrainian].
4. Diialnist subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikro pidpriemnytstva. Ekspres-vypusk Derzhavnoi sluzhby statystyky. [Activities of large, medium, small and micro business entities. Express issue of the State Statistics Service] URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/12/Dsvsмм_19.pdf. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro krytychnu infrastrukturu», vid 16.11.2021 [Law of Ukraine "On Critical Infrastructure", dated 11/16/2021] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>. [in Ukrainian].
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Poriadok vidnesennia obiektiv do obiektiv krytychnoi infrastruktury» vid 09 zhovtnia 2020 № 1109. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for classifying objects as critical infrastructure objects" dated October 9, 2020 No. 1109]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-obyektiv-kritichnoyi-infrastrukturi-i091020-1109>. [in Ukrainian].

7. Savytska N.L., Melushova I. Yu., A. V. Krasnousov A. V., Olinichenko. K. S. (2017). Torhovelne pidpriemnytstvo: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Commercial entrepreneurship: educational and methodological guide]. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I. S., 2017. 214 s.

8. Torhovelne pidpriemnytstvo: mekhanizm rozvytku i finansovoi pidtrymky Monohrafii. (2015.) [Commercial entrepreneurship: mechanism of development and financial support Monograph]. Za nauk. red. d-ra ekon. nauk S. V. Kniiazia Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2015. 724 s.

9. Sina zmin. Transformatsiia rozdribnoi torhivli pid chas viiny [Price of changes. The transformation of retail during the war] URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/czina-zmin-transformacziya-rozdribnoyi-torgivli-pid-chas-vijny/#3> [in Ukrainian].

10. Cherniavska M. K. (2017). Rozdribna torhivlia Ekrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Retail trade of Ukraine: current state and development prospects]. Prychornomorski ekonomichni studii [Black Sea Economic Studies Issue]. Vypusk 15. [in Ukrainian].

11. Yak zminylasia torhivlia v Ukraini pid chas viiny [How trade in Ukraine changed during the war]. URL: <https://ua-retail.com/2022/06/yak-zminilasya-torgivlya-v-ukra%D1%97ni-pid-chas-vijni/> [in Ukrainian].

12. What is Commercial Enterprise? URL: <https://www.eb5brics.com/glossary-terms/commercial-enterprise> [in England].

13. What are some examples of commercial enterprises? URL: <https://wikiejemplos.com/en/trading-companies/> [in England].

14. Reuss K. What is a New Commercial Enterprise (NCE)? EB-5 articles & webinars. April 1st, 2016. URL: <https://www.eb5diligence.com/articles/what-is-an-nce#:~:text=NCE%20is%20an%20acronym%20for,the%20US%20EB%2D5%20program.> [in England].

15. 3 main strategies of UCA internationalization – right now! URL: <https://www.clusters.org.ua/en/blog-about-clusters/3-main-strategies-of-uca-internationalization-right-now/>. [in England].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2022 р.

УДК 330.3:338.4 (477)

Стадник Валентина,
доктор економічних наук, професор,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Хмельницький; ORCID ID 000-0002-2095-3517
e-mail: stadnyk_v_v@ukr.net

Йохна Віталій,
кандидат економічних наук, науковий співробітник,
Хмельницький національний університет,
м. Хмельницький; e-mail: vyokhna@gmail.com

Красовський Олександр,
здобувач PhD,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Хмельницький; e-mail: krasovskyial0100@gmail.com

Наскальний Сергій,
здобувач PhD,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування
м. Хмельницький; e-mail: Ns.armax@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-103-115>

РОЛЬ СЕРВІСНИХ ПІДПРИЄМСТВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті актуалізовано проблему підтримання спроможності економічної системи України забезпечити відтворення економічних процесів у період війни і сформувати умови для відновлення економіки у повоєнний період. В контексті означеної проблеми висловлено припущення, що на період відновлення зруйнованих виробничих систем великого бізнесу важливе місце у процесах створення позитивного економічного результату має зайняти малий та середній бізнес – завдяки своїй здатності оперативно реагувати на зовнішні загрози і знаходити способи задоволення суспільних потреб навіть в екстремальних умовах.

З метою підтвердження авторської позиції проаналізовано структуру підприємницького сектору економіки України за кількістю учасників та результатів їх діяльності у передвоєнний період. Серед них виокремлено підприємства сфери сервісу з виділенням тих, що формують якість життя населення і носять переважно індивідуалізований характер (побутові послуги, освіта, медицина, спорт, фізична реабілітація, розваги, туризм, харчування тощо) і такі, що формують сервісну інфраструктуру економіки, обслуговуючи виробничі сектори. Досліджено умови та результати діяльності окремих груп сервісних підприємств з позицій їх завдань у структурі національної економіки та в глобальному економічному просторі. Із застосуванням методів економіко-статистичного аналізу виділено частку і внесок підприємців-фізичних осіб у загальні результати економічної діяльності, а методами логічного узагальнення зроблено висновки про умови і можливості сервісних підприємств збільшувати потенціал розвитку та посилювати конкурентні позиції вітчизняних промислових виробників на світовому ринку в умовах воєнного та повоєнного періоду.

Зазначено, що для збільшення цих можливостей в сучасному стані економіки України необхідне переосмислення відносин між державою і бізнесом. Держава має стати інститутом, відповідальним за прогрес, цілеспрямовано збільшуючи можливості розвитку підприємництва як рушійної сили прогресу. На основі авторського бачення основних переваг і слабких місць підприємництва у його малих формах показано можливості взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища і місця у цих процесах сервісних підприємств. Підкреслено необхідність інституційної підтримки розвитку сервісних підприємств, здатних підвищувати споживчу цінність продукції промислових виробників.

Ключові слова: потенціал розвитку бізнесу, структурні зміни, інституційна підтримка, експортний потенціал послуг, знаннєвмісний сервіс.

Stadnyk Valentyna,
Doctor of sciences (in Economics), Professor,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration,
Khmelnitskyi

Yokhna Vitaly,
PhD in Economics, Researcher,
Khmelnitskyi National University,
Khmelnitskyi

Krasovskyi Oleksandr,
postgraduate student,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration,
Khmelnitskyi

Naskalnyj Serhij,
postgraduate student,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration
Khmelnitskyi

THE ROLE OF SERVICE COMPANIES IN REALIZING THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECOVERY

The article updates the problem of maintaining the ability of the economic system of Ukraine to ensure the reproduction of economic processes during the war and to create conditions for the recovery of the economy in the post-war period. In the context of the stated problem, it is suggested that during the period of restoration of the destroyed production systems of big business, an important place in the processes of creating a positive economic result should be occupied by small and medium-sized businesses – thanks to their ability to quickly respond to external threats and find ways to meet public needs even in extreme conditions.

In order to confirm the author's position, the structure of the entrepreneurial sector of the Ukrainian economy was analyzed in terms of the number of participants and the results of their activities in the pre-war period. Among them, service enterprises are singled out, with the selection of those that shape the quality of life of the population and are mainly of an individualized nature (household services, education, medicine, sports, physical rehabilitation, entertainment, tourism, food, etc.) and those that form the service infrastructure of the economy, serving production sectors. The conditions and results of the activity of individual groups of service enterprises from the positions of their tasks in the structure of the national economy and in the global economic space have been studied. With the application of methods of economic and statistical analysis, the share and contribution of entrepreneurs-individuals in the overall results of economic activity was highlighted, and conclusions were drawn using the methods of logical generalization about the conditions and opportunities of service enterprises to increase the development potential and strengthen the competitive positions of domestic industrial producers on the world market in the conditions of war and postwar period.

It is noted that in order to increase these opportunities in the current state of the economy of Ukraine, a rethinking of the relationship between the state and business is necessary. The state should become an institution responsible for progress, purposefully increasing opportunities for the development of entrepreneurship as a driving force of progress. On the basis of the author's vision of the main advantages and weak points of entrepreneurship in its small forms, the possibilities of mutual reinforcement of the effectiveness of the interaction of the state and the entrepreneurial environment and the place in these processes of service enterprises are shown. The need for institutional support for the development of service enterprises capable of increasing the consumer value of the products of industrial producers is emphasized.

Key words: business development potential, structural changes, institutional support, export potential of services, knowledge-based service.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Висока ймовірність сценарію затяжного воєнного опору України нападу російських агресорів поставило в один ряд із питаннями управління процесами ведення воєнних дій проблему економічного виживання країни. За нинішніх умов, коли значна частина промислового і експортного потенціалу України зазнала катастрофічних руйнувань, а енергосистема перебуває в стані аварійного балансування електроживлення (що ускладнює або навіть унеможлиблює виробництво багатьох видів товарів і послуг) економічне виживання країни значною мірою залежить від того, наскільки активними, відповідальними і результативними будуть рішення і дії представників підприємницького середовища.

Як показали соціологічні дослідження, в перші місяці війни близько 80% вітчизняних підприємств припинили свою діяльність і очікування бізнесу були дуже негативними. Та вже через кілька місяців ситуація на більшості споживчих ринків стала виправлятися (за даними опитування, у серпні 2022 р. ствердно вказали на те, що повністю або майже повністю припинили свою роботу уже тільки близько 40% суб'єктів господарювання) [1]. Проте відновлення роботи відбувається повільніше, ніж очікувалось. Підтвердження цього можна бачити у зниженні Індексу очікування ділової активності (ІОДА) в підприємницькому середовищі. Він розраховується НБУ щомісячно. І якщо у вересні цей показник дорівнював 46,1, то вже в жовтні він знизився до 44,9, в листопаді до 42,7, а в грудні – до 42,1. І майже у всіх секторах економіки України має місце негативне очікування щодо збереження кількості працівників. Виняток – сфера послуг, де очікування більш оптимістичні (листопад – 42,9, грудень – 45,0) [2].

Очевидними наслідками зниження ділової активності є зростання безробіття та, відповідно, зменшення доходів населення. Це безпосередньо впливатиме на обсяги платоспроможного попиту на тих сегментах споживчих ринків, які формують якість життя, але не є обов'язковими для життєзабезпечення – на ринках послуг, пропозицію на яких формують сервісні підприємства. Велика кількість учасників такого ринку, специфічний характер і різноманіття широкого спектру послуг, що ними надаються, а також переважання в структурі їх учасників дрібних підприємств, які самі створюють для себе робочі місця, роблять актуальними дослідження, спрямовані на визначення ролі сервісних підприємств у підтриманні функціонування економіки України в умовах війни та вирішенні завдань її повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Дослідження проблем розвитку сфери сервісу в Україні науковцями здійснюється передусім з погляду ефективності управління та в розрізі завдань функціонального менеджменту. Водночас останнім часом багато науковців присвячують свої дослідження питанням впливу сфери сервісу на загальний економічний розвиток. Зокрема, вплив структури споживчих ринків на розвиток різних видів сервісної діяльності проаналізовано В. Громовим [3], В. Кисельовим [4]; вплив інформаційних технологій як складової сервісу підприємств на розвиток економіки досліджували І. Іртицева із співавторами [5]; зростання рівня соціалізації економіки та індивідуалізації споживчого ринку – Т. Яхно [6], І. Косіченко [7], Дж. Оркут [8] та ін. [9; 10]. Багатогранність цих досліджень вказує на цінність їх результатів для управління розвитком сфери сервісу як важливої складової національних економік. Водночас в нинішніх умовах важливо не тільки з'ясувати чинники впливу та виокремити існуючі тенденції розвитку сфери сервісу, а й показати можливості сервісних підприємств збільшувати ринковий потенціал промислових виробників та посилювати їх конкурентні позиції на світовому ринку, що має передусім практичну цінність для економіки України в її сучасному стані та повоєнному відновленні. Це і визначеною метою даного дослідження.

Мета статті. Проаналізувати структуру сфери сервісу в Україні з позицій тих завдань, які вирішують окремі групи сервісних підприємств у нинішньому стані національного економічного простору та розглянути їх можливості збільшувати ринковий потенціал та посилювати конкурентні

позиції вітчизняних промислових виробників на світовому ринку в умовах воєнного та повоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сервісні підприємства складають так званий третинний сектор економіки, який, згідно класифікації К.Кларка і Ж. Фурастьє, охоплює діяльність з надання послуг на комерційній основі. До первинного сектору входять галузі, продукти діяльності яких є сировиною для інших видів діяльності (видобувні, сільське господарство), до вторинного – галузі переробної промисловості, до третинного – різного роду послуги. В розвинених країнах третинний сектор складає основну частину економіки (понад 50%), є найбільшим за кількістю працівників і зростає найшвидшими темпами. У разі перевищення його внеску у створення ВВП в 70% стверджується, що така економіка стає постіндустріальною [4; 11].

Безумовно, постіндустріальна економіка є привабливою з погляду концепції сталого розвитку, яка на перше місце виводить не економічну динаміку, а соціальний прогрес та екологічну безпеку. Однак реалізація завдань соціального прогресу і сталості довкілля можлива за умов, коли країна, яка ставить перед собою відповідні завдання, може підтримувати високий рівень економічного достатку. В суспільстві постіндустріальному це можливо тоді, коли країна у міжнародному розподілі праці пропонуватиме на світовий ринок послуги, що мають високу мінову ціну. Тобто, характер цих послуг не обмежується локальним призначенням у задоволенні потреб споживачів, а може набувати глобального застосування і експортуватися. На наш погляд, саме з цих позицій і слід розглядати структуру третинного сектора України та досліджувати її можливості впливати на загальну динаміку її розвитку, в тому числі – в період війни та повоєнного відновлення.

На нашу думку, послуги, що надаються сервісними підприємствами, можна поділити на такі, що формують якість життя населення, забезпечують соціальний прогрес і носять переважно індивідуалізований характер (побутові послуги, освіта, медицина, спорт, фізична реабілітація, розваги, туризм, харчування тощо) і такі, що формують сервісну інфраструктуру економіки, обслуговуючи виробничі сектори (транспортні, логістичні, консалтингові, фінансові, страхові, науково-технічні та ін.). В обох випадках результати надання послуг не мають матеріального втілення, проте їх цінність може значно перевищувати цінність матеріальної складової основного продукту (як, наприклад, послуги інформаційного забезпечення ведення бізнесу, які нині змінюють характер більшості бізнес-процесів, спрощують управління ними і підвищують якість сервісу). А висока цінність інформаційних технологій не тільки для функціонування і розвитку національних економік, а й для життєзабезпечення країн, підтримання суспільного порядку і керування політичними процесами визнана нині всіма, що стало підставою для виділення деякими науковцями інформаційних послуг у окремий сектор економіки (четвертинний) [12].

Важливі суспільні запити задовольняє і сектор відпочинкових та побутових послуг – вони є значною мірою індивідуалізованими та потребують креативних рішень до умов і способів їх надання, які формують вагому частку споживчої цінності у переважній більшості сервісних пропозицій. Ця сфера зазвичай є не вигідною для великого бізнесу, оскільки має переважно локальний характер і недостатню місткість ринкової ніші. Та за кваліфікованого менеджменту і послуги можуть перерости період локального закріплення і стати успішним гравцем на глобальному ринку – формуючи мережу підприємств, які діють на основі франшизи, підпорядковуючись встановленим правилам роботи зі споживачами, закріпленими в створеній засновниками бізнес-моделі. Найбільш яскравим прикладом такої бізнес-моделі є мережі закладів Mc-Donald's, які не втрачають своїх можливостей залишатись на ринку навіть за значних безпекових загроз (як це має місце під час війни в Україні).

Не менш важливою є сфера послуг як джерело самозабезпечення населення, оскільки переважна більшість суб'єктів господарювання у цій сфері здійснюють економічну діяльність у статусі фізичних осіб-підприємців (ФОП). Дані офіційної статистики, які в розрізі основних видів економічної діяльності та в порівнянні 2020-2021 років наведено в табл.1 показують, що, наприклад, у 2021 р. 81,04% від загальної кількості суб'єктів господарювання (СГ) в різних сферах економічної діяльності займали ФОП. А в розрізі видів економічної діяльності найбільшу частку у загальній структурі підприємницького сектору займають торговельні підприємства – у 2021 році 41,9%

підприємницьких структур і фізичних осіб-підприємців займалися саме торгівлею, у 2021 р. ця частка склала 39,7%; серед них ФОП займали 87,5%.

Більше половини ФОП зайняті в інших сферах економічної діяльності (за винятком сільського господарства і будівництва). В той же час виробничою діяльністю (сукупно промисловість і будівництво) у 2020-21 р. займалися приблизно лише 9% від загальної кількості суб'єктів підприємницької діяльності. З них у статусі ФОП у 2021 р. знаходилися приблизно половина (відповідно 59,7% у промисловості та 44,4% у будівництві).

І таке співвідношення є логічним, оскільки виробнича діяльність є більш капіталомісткою та складнішою в організації бізнес-процесів, ніж надання послуг, зокрема, торговельних. Тим більше, що віддача від вкладених коштів в сферу торгівлі відбувається набагато швидше, ніж у виробничих видах діяльності. І за невеликих обсягів товарообігу торговельний бізнес майже завжди забезпечує дохідність, якщо підприємець орієнтується на поточний попит. Тому економічне активне населення і надає перевагу даному бізнесу, про що свідчить переважна кількість ФОП у цій сфері (45,5% у 2020 р. і 42,9% у 2021 р. від усієї кількості ФОП).

Таблиця 1

Структура підприємницького сектору України за кількістю ФОП у розрізі видів економічної діяльності у 2020-2021 рр.

	2020 рік			2021 рік			Зміна кількості ФОП 2021-2020, од.
	Кількість діючих СГ, од.	в тому числі ФОП		Кількість діючих СГ, од.	в т. ч. ФОП, од.	Частка ФОП у загальній к-сті СГ за видами діяльності, %	
		од.	у % до заг.				
Усього	1973652	1599755	100,0	1956320	1585414	81,04	-14341
Сільське, лісове та рибне господарство	73368	23916	1,5	70803	23050	32,56	-866
Промисловість	126337	78531	4,9	121787	72728	59,72	-5803
Будівництво	56926	25293	1,6	56627	25127	44,37	-166
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	826129	727760	45,5	777419	680381	87,52	-47379
Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська діяльність	98307	80723	5,0	94633	77014	81,38	-3709
Тимчасове розміщування й організація харчування	71748	64051	4,0	69775	62215	89,17	-1836
Інформація та телекомунікації	234188	218134	13,6	284141	267757	94,23	+49623
Фінансова та страхова діяльність	10225	6057	0,4	10643	6409	60,22	+352
Операції з нерухомим майном	95809	59011	3,7	94342	58249	61,74	-762
Професійна, наукова та технічна діяльність	140374	110564	6,9	143210	113654	79,36	+3090
Адміністративне та допоміжне обслуговування	53735	34898	2,2	54153	35566	65,68	+668
Освіта	16733	13992	0,9	17927	15245	85,04	+1253
Охорона здоров'я та надання соціальної	37583	30176	1,9	34574	27005	78,11	-3171

допомоги							
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15774	13439	0,8	15829	13565	85,70	+126
Надання інших видів послуг	116416	113210	7,1	110457	107449	97,28	-5761

Джерело: складено авторами на основі [13]

Разом з тим, привабливою ця сфера діяльності є і через спрощену систему оподаткування, яка за відсутності чітких умов віднесення бізнесу до числа підприємств-юридичних осіб, давала змогу «подрібнювати» його на складові, що мають статус ФОП, максимально зменшуючи тим самим обсяги сплачених податків. Справедливість даного висновку підтверджується тим, що порівняно з 2020 роком у 2021 р. (коли урядом стали вживатись заходи для усунення такого способу ухиляння від оподаткування) кількість ФОП у торгівлі зменшилась на 47379 одиниць. І це на порядок більше, ніж зменшення ФОП в усіх інших видах економічної діяльності. Водночас є й такі види економічної діяльності, де зміни відбувалися в протилежному напрямі. Відрадно, що це ті види діяльності, які доцільно означити як знаннєвмісні та креативні – освіта, професійна науково-технічна діяльність, адміністративне обслуговування, мистецтво та відпочинок тощо. І найбільш відчутне зростання – в сфері інформації та телекомунікацій.

Так, в сфері ІТ кількість ФОП у 2021 р. порівняно з попереднім роком зросла на 49623 одиниць і їх частка в загальній кількості суб'єктів господарювання в цій сфері досягла 94,23% (див.табл.1). Найбільш імовірна причина останнього – в наявних та очікуваних змінах інструментів державного регулювання цієї сфери, згідно яких для суб'єктів цього сегменту ринку більш вигідною стала співпраця в режимі аутсорсингу з ФОП (з 5% податковим навантаженням на дохід), аніж в складі підприємства, де встановлюється нижній рівень заробітної плати найманого працівника не нижче 1200 євро на місяць, тим більше, що законодавцем визначено перехідний період до 2025 р., у якому ФОП у складі ІТ-компаній може складати до 50%, а після 1 січня 2025 – до 20% [14; 15]. Посилення фінансового моніторингу трансакцій з боку банківських установ також спонукало фрілансерів ІТ-сфери оформити статус ФОП, оскільки підвищило рівень ризикованості роботи без юридичного оформлення відносин із роботодавцями.

Загалом, здійснення законодавчих змін у сфері регулювання діяльності учасників ринку ІТ-послуг, за оцінками експертного середовища, у 5 разів зменшить податкове навантаження в галузі порівняно із загальною системою [16]. Очікується, що тим самим буде створено гарні стартові умови для розвитку вітчизняних стартап-компаній, які розробляють власний продукт з високою доданою вартістю, а не виконують рутинну роботу на замовлення іноземних фірм. Останнє властиво більшості ІТ-аутсорсерів, де частка доданої вартості українських учасників зовсім низька, що безпосередньо впливає на обсяги реалізації послуг галузі (табл.2, складена авторами за даними [17]).

Таблиця 2

Внесок ФОП у загальні обсяги реалізації продукції (робіт, послуг) в підприємницькому секторі України в розрізі видів економічної діяльності (2021 р.)

	Обсяги реалізації суб'єктів господарювання (СГ)		У тому числі фізичні особи-підприємці (ФОП)		Частка ФОП у обсягах реалізації за видами діяльності
	усього, млрд. грн	% до заг.	усього, млрд. грн	у % до заг.	
Усього	15240,05	100,0	1373,02	100,0	9,01
Сільське, лісове та рибне госп-во	943,49	6,2	24,83	1,8	2,63
Промисловість	4999,41	32,8	82,67	6,0	1,65
Будівництво	539,50	3,5	28,52	2,1	5,29
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	5994,85	39,3	609,83	44,4	10,17

Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська діяльність	654,50	4,3	74,09	5,4	11,32
Тимчасове розміщування й організація харчування	107,29	0,7	59,23	4,3	55,20
Інформація та телекомунікації	528,45	3,5	247,47	18,0	46,83
Фінансова та страхова діяльність	395,83	2,6	6,11	0,4	1,54
Операції з нерухомим майном	192,78	1,3	41,11	3,0	21,32
Професійна, наукова та технічна діяльність	451,81	3,0	98,71	7,2	21,85
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	161,14	1,1	33,45	2,4	20,76
Освіта	16,65	0,1	9,41	0,7	56,49
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	195,37	1,3	16,30	1,2	8,34
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	20,97	0,1	10,41	0,8	49,64
Надання інших видів послуг	38,02	0,2	30,90	2,3	81,27

Джерело: складено авторами на основі [17]

Так, у 2021 р. частка ІТ-послуг у загальних обсягах реалізації продукції і послуг підприємств різних сфер і форм діяльності (3,5%) значно менша, ніж частка у загальній кількості суб'єктів господарювання (13,6%). При цьому майже половину доходів ІТ (46,83%) забезпечили саме підприємці – фізичні особи.

Очікувалось, що уже в 2022 році відбудуться позитивні зміни у цій сфері економічної діяльності, проте війна внесла свої корективи. І хоча за попередніми (опосередкованими) оцінками обсяги реалізації послуг в ІТ-сфері у 2022 р. не зменшились порівняно з 2021 р. (за порівняльний період у 8 місяців), проте зростання не було відчутним. Це видно, зокрема, за обсягами експортної виручки від діяльності ІТ-сфери – за 8 місяців 2022 р. виручка від експорту ІТ-послуг склала 4,9 млрд. дол. США, що сягнуло 71% від річного експорту цих послуг у 2021 р. Зростання експорту послуг сектору ІТ у 2022 р. склало 16% порівняно з аналогічним періодом минулого року. А частка послуг ІТ-сектору в загальному експорті послуг забезпечила майже половину експортних надходжень в Україну (48%) [18]. І це при тому, що багато українських ІТ-компаній через війну здійснило релокацію бізнесу за кордон. Завдяки інформаційним технологіям українські компанії можуть доєднуватися до міжнародних мереж доданої вартості, збільшувати обсяги виробництва та експорту продукції, оперативно реагувати на потреби ринку, ставати конкурентоспроможнішими [19; 20].

Як видно із табл.2, внесок ФОП у результати діяльності інших сфер сервісу також великий, а в багатьох випадках – і значно перевищує результати діяльності підприємств (інші послуги, до яких відносять послуги індивідуального характеру, надають 81,27% ФОП). Більш розгорнутий аналіз внеску сфери сервісу у загальні результати діяльності реального сектору економіки показує, що в сфері освіти, індустрії гостинності (послуги тимчасового розміщення та харчування), відпочинку, мистецтва та розваг має місце приблизний паритет у співвідношенні результатів діяльності дрібних підприємств та підприємств, що функціонують у статусі юридичних осіб.

Такий значний внесок дрібних підприємств (ФОП) у розвиток сфери сервісу вказує на те, що існуючі в Україні регулятивні норми, які формують умови ведення бізнесу для цієї категорії підприємств (передусім режим оподаткування) є комфортнішими, ніж для підприємств, що функціонують за загальною системою оподаткування. І це може відіграти позитивну роль у нинішньому стані економіки, коли важливо підтримати самозабезпечення населення – адже багато працівників великих підприємств втратили свої робочі місця, а значить – і доходи. І їх прагнення створити для себе джерело доходів не має обмежуватися державою посиленням податкового тиску. Навпаки, за кризового стану економіки сектору малого бізнесу мають надаватися додаткові преференції – щоб згладити ризики входження в бізнес початківцям, дати їм змогу набути досвіду підприємництва як змагального процесу.

В сфері сервісу створюються нові робочі місця і забезпечується пропозиція продуктів, що мають споживчу цінність. І те, й інше має суспільну цінність, тому регулюється державою – у вигляді сукупності певних інструментів інституційного характеру, які підтримують розвиток малоформатних за масштабами діяльності підприємницьких структур. Ці інструменти мають свою специфіку в кожній країні – з огляду на ті стратегічні цілі, які визначаються урядом та ресурсні характеристики

національних економік. Водночас важливо бачити спільне у формуванні регулятивного механізму, елементами якого вони є – «спрямованість на те, щоб використання інструментів і важелів державної економічної політики давали змогу підвищувати здатність національних економік конкурувати на світових ринках» [21]. Значний відсоток внеску малого бізнесу в загальні економічні результати розвинених країн (в країнах ЄС дрібні підприємці створюють майже 70% робочих місць, забезпечуючи від 40% до 80% ВВП) [9]), вказує на те, що для його функціонування створено сприятливі умови, формалізовані у вигляді законів та інших правових норм.

Це приносить вигоду і державі – адже для успіху на ринку, де змагаються за споживача багато виробників товарів і послуг, дрібний підприємець має бути інноватором. Тим самим він дає поштовх розвитку нових суспільних потреб або вдосконалює способи задоволення існуючих. Так починали навіть такі гіганти сучасного ІТ-ринку як Apple та Google, займаючи спершу ту продуктову нішу, яка була зовсім далека від нинішніх функціоналів їх продуктів, а нині стрімко розширюється, наповнюючись новими пропозиціями з додатковими функціональними можливостями.

Розвиток сфери сервісу має особливе значення для України і з урахуванням того, що за 10 місяців війни втрачено третину доходів від загальної економічної діяльності, а експорт товарів за деякими (причому основними) позиціями знизився ще більше. І відновлення його у повоєнний період не очікується, оскільки зруйновано майже всю металургійну промисловість, понад 50% енергетики і найбільш конкурентоспроможні підприємства машинобудування, що розташовувались у східній частині України. Багато таких підприємств були учасниками міжнародних ланцюжків створення споживчої цінності завдяки перевагам своїх виробничих систем, які опирались на унікальне технологічне рішення. Такі підприємства змогли знайти своє місце у міжнародному розподілі праці навіть після розриву зв'язків з російськими споживчими ринками у 2014-2015 роках. Деякі з них були доволі конкурентоспроможними на зовнішніх ринках і як самостійний виробник, експортуючи продукцію кінцевого споживання навіть у країни ЄС (розгорнутий аналіз чинників, що супроводжували ці процеси, зроблено нами у [12]). Проте ті частини їх виробничих комплексів, які саме й забезпечували унікальність технологічних рішень, нині зруйновані, що автоматично означає втрату експортних можливостей.

Підприємства АПК України також втратили значну частину свого економічного потенціалу – як територіально (у вигляді тимчасово окупованих і непридатних для використання внаслідок перенасичення вибухонебезпечними пристроями) земельних ресурсів, так і у вигляді зруйнованих інфраструктурних комплексів. І очікування бізнесу щодо відновлення ділової активності в цих та інших виробничих сферах економічної діяльності є доволі песимістичними.

Зокрема, за даними грудневих соціологічних досліджень НБУ, найбільш песимістичними є очікування в будівельній галузі – Індекс очікування ділової активності (ІОДА) у грудні знизився до 35,6 проти 41,0 у вересні; це є логічним проявом безпекових ризиків через війну, які впливають на споживчий ринок – замовлення на нове будівництво значно зменшились. Індекс очікувань на ринку промислових виробників у грудні знизився до 43,4 відносно 47,1 у вересні. І основна причина – через гірші очікування нових замовлень на продукцію – як з боку внутрішнього попиту, так і за колишніми експортними позиціями.

У сфері торговельної діяльності в очікуванні ділової активності також посилюються негативні тенденції. Так, у жовтні порівняно з вереснем індекс знизився до 48,9 проти 49,9 у вересні (це відносно нейтральна зона); але в листопаді та грудні індекс відповідно склав 45,2 та 42,1. Тобто негативні тенденції набули сталості. Основна причина песимізму – неможливість налагодження повноцінної логістики (внаслідок пошкодження транспортної та енергетичної інфраструктури) та слабкий попит через зниження доходів населення. А підприємства сфери послуг хоч і зберегли песимістичні оцінки щодо своїх економічних результатів (ІОДА у вересні – 43,4; жовтні – 42,2; листопаді – 40,0. Проте в грудні очікування дещо поліпшились – до 41,8 [2]).

Фактично Україна опинилась в ситуації, коли лише сфера послуг може функціонувати, генеруючи позитивний економічний результат. Учасники саме цього сектору національної економіки проявили достатню адаптивність, здатність переключитись на виготовлення товарів і надання послуг першорядної необхідності, підтримуючи тим самим життєдіяльність міст і невеликих населених

пунктів та забезпечуючи прийнятний рівень життя населення. І це важливо для наповнення місцевих бюджетів, фінансування соціальних видатків та реалізації оборонних заходів. Тому цей сектор має отримувати й певну інституційну підтримку.

Як зазначалось нами раніше, запорукою успіху розвинених держав є збалансоване поєднання загальних правил економічної діяльності, які забезпечують рівні умови для ринкового співіснування усіх суб'єктів ринку, та певних преференцій для окремих його учасників (чи секторів), які виконують соціально важливу функцію [21]. Продовжуючи цю тезу, підкреслимо, що держава має виступати інститутом, що несе відповідальність за прогрес (рис.1).

Вона мусить акцентувати увагу на інноваційній складовій малого підприємництва, яка не тільки змінює структуру і ефективність бізнес-процесів, а й спонукає до реформування системи освіти – як інституту продукування і постачання нових знань. І якщо державні заклади освіти не спроможні швидко реагувати на ці запити, їх нішу займають приватні (школи, дитячі садочки, університети, мистецько-освітні заклади тощо), які надають освітні послуги вищої якості або урізноманітнюють їх зміст для підвищення їх споживчої цінності. Так само в режимі самоорганізації або за підтримки органів регіональної влади розвиваються й інші види сервісної інфраструктури, що сприяють зменшенню підприємницьких ризиків і зростанню ділової активності в інших секторах економічної діяльності.

Закріплені нормами законів податкові та інші інституційні преференції для суб'єктів малого підприємництва зумовлені усією логікою розвитку соціально-економічних систем. Адже саме малі підприємства у сприятливому інституційному середовищі, проявляють, за висловом Й. Кірцнера «підприємницьку пильність» [22], проактивно реагуючи на ще слабкі сигнали ринку і створюючи для себе ринкову нішу. Ця ринкова ніша в постіндустріальній економіці найчастіше з'являється у сфері сервісу. А економіка України за своєю структурою уже може бути віднесена до постіндустріальної. Як показують підрахунки за табл.1 і табл. 2, промисловість та будівництво як виробничі сфери економічної діяльності сукупно займали в 2021 р. 9% від загальної кількості суб'єктів господарювання і забезпечили близько 36% обсягів реалізації продукції, сільське, лісове і рибне господарство – відповідно 4% і 6%. Решта – це сфера послуг (близько 60%).

Водночас, пропонуючи широкий спектр послуг матеріального і нематеріального характеру, сервісні підприємства забезпечили лише 15% обсягів доходу від їх реалізації (див. табл.2). Це може свідчити про те, що сфера послуг, залишаючись привабливою з погляду відносної легкості започаткування бізнесу, не забезпечує достатньо високої з погляду суспільної корисності бізнесу ринкової віддачі. Можливо це також є однією із причин того, що за 8 місяців 2022 р. загальний експорт послуг Україною зменшився на 6% порівняно з відповідним періодом торік – з 11,4 до 10,7 млрд. дол. Це менші втрати порівняно з експортом товарів, обсяги якого за 8 місяців 2022 р. зменшилися на 31% (з 38,6 млрд. до 26,6 млрд. дол.), проте останнє є виправданим, адже зменшення більш ніж вдвічі експорту металів та 10-ти відсоткове зменшення виторгу від експорту с/г продукції (з 15 млрд. до 13,4 млрд. дол.) [18] зумовлене фізичним руйнуванням виробничих систем і логістично-інфраструктурних комплексів.

Зважаючи на все зазначене вище, є достатньо аргументів на користь того, що перегляд чинного законодавства для внесення змін у законодавче поле України має бути на користь обґрунтованих преференцій для малого бізнесу – але не торговельного, а сервісного, який здатен збільшувати експортні можливості України на ринку товарів і послуг і тим самим сприяти її економічному відродженню в складних умовах воєнного і повоєнного періоду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Актуальним і надзвичайно важливим завданням для України наразі є не тільки перемога над ворогом, а й планування відновлення економіки у повоєнний період. Зважаючи на те, що внаслідок війни значна кількість потужних підприємств, які формували економічний та експортний потенціал вітчизняної економіки фактично була зруйнована, як зруйнована й значна частина енергетичної інфраструктури, було б помилкою вважати, що їх діяльність буде відновлено найближчим часом і в попередньому форматі.

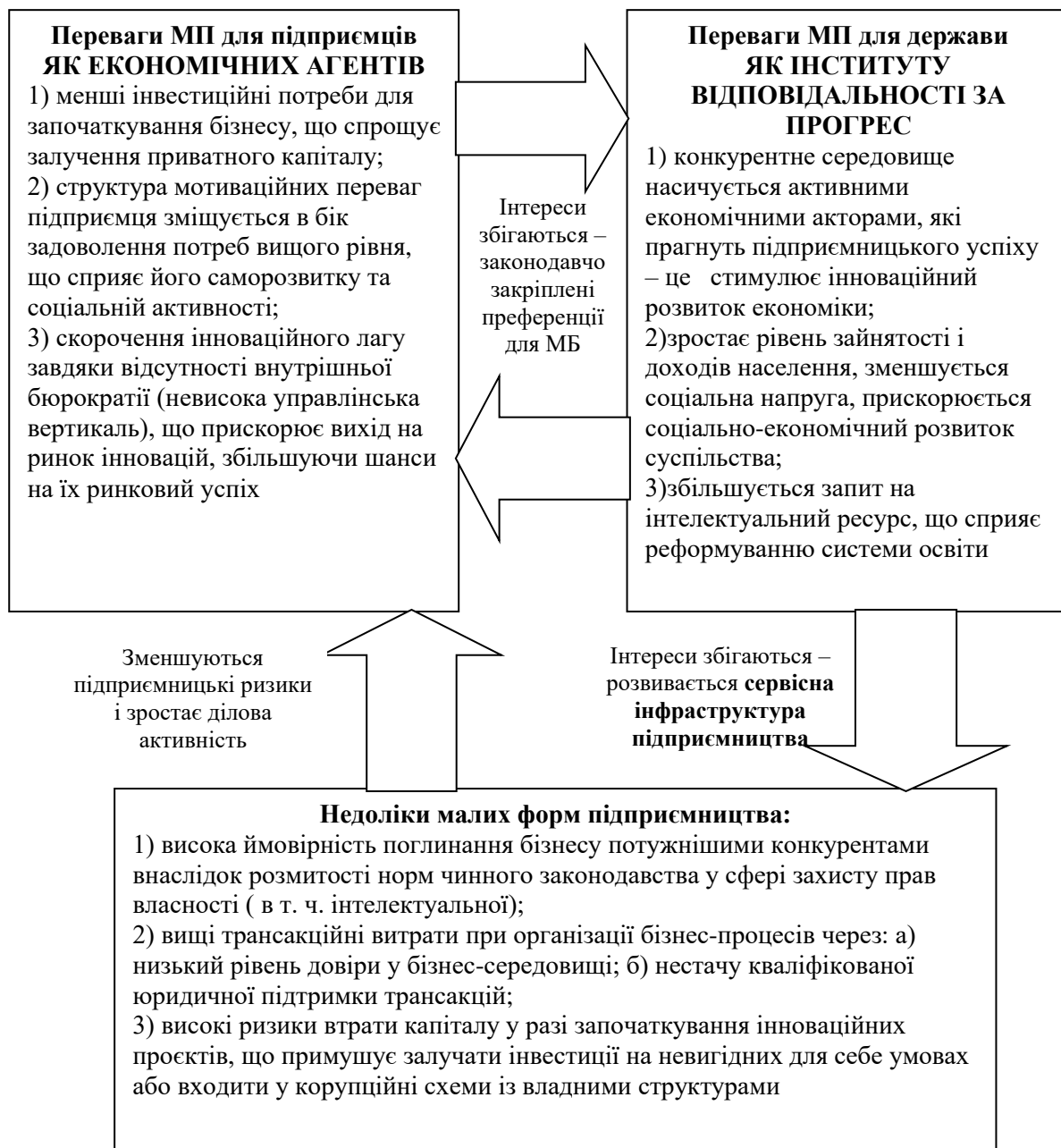

Рис.1. Взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища через розвиток сервісної інфраструктури

Джерело: власна розробка авторів

На період війни їх місце у процесах створення економічного результату має зайняти малий та середній бізнес, оперативно реагуючи на запити ринку і знаходячи нові можливості задоволення суспільних потреб. І паралельно із розробкою планів структурних змін в економіці необхідне переосмислення відносин між державою і бізнесом.

Держава має стати інститутом, відповідальним за прогрес, а не самозбереження влади як такої. На основі авторського бачення основних переваг і слабких місць підприємництва у його малих формах показано можливості взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища і місця у цих процесах сервісних підприємств. Розроблення

рекомендацій для здійснення інституційних змін з метою дієвої підтримки розвитку знаннєвмісних сервісних підприємств, які здатні підвищувати споживчу цінність продукції промислових виробників і визначено предметом подальших досліджень.

Джерела та література

1. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення: результати опитування. URL: business/diia.gov.ua/ (дата звернення 16.09.2022).
2. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України. Грудень 2022 року. URL: bank.gov.ua/ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_12/pdf?v=4 (дата звернення 28.12.2022)
3. Громов В. Б. Механізм формування споживчого попиту в економіці України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 7–8. С. 57–67. DOI: 10.5281/zenodo.1445397.
4. Кисилев В.В. Сфера услуг в постиндустриальном обществе и тенденции ее развития URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sfera-uslug-v-postindustrialnom-obschestve-i-tendentsii-ee-razvitiya> (дата звернення: 24.10.2022).
5. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. (2021). The effect of digital technology development on economic growth. *International Journal of Data and Network Science*. Том.5. №1. P.25-36.
6. Яхно Т. П. Соціалізація економіки та індивідуалізація споживчого ринку як необхідні передумови національного розвитку. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 2. С. 12–17. <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.2.3>.
7. Косіченко І.І. Генеза сервісної економіки: головний тренд постіндустріального суспільства. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 48–1. С. 29–35. <https://doi.org/10.32843/bses.48-5>.
8. Orcutt G. H. A new type of socio-economic system. *International Journal of Microsimulation*, 2007. №1(1). P. 3–9.
9. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/>
10. Стадник В.В., Мукомела-Михалець В.О. Підприємницькі структури промислового сектору економіки України: стан і перспективи розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 4. С.93–99.
11. Jackson R.W. Rogerson P., Plane D., Huallachain O. B. A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*, 1990. №2(3). P. 259–269.
12. Лупак Р.Л., Штець Т.Ф. Стратегічне програмування державної політики цифровізації реального сектору економіки України. *Економіка та держава*. 2020. № 1. С.33-39. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.1.33>
13. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2020 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.11.2022).
14. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України 1667-IX від 15.07.2021. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/schow/1667-20#Text>
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні №1946-IX від 14/12.2021 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/schow/1946-20#Text>
16. ВРУ прийняла закон про спецрежим оподаткування для ІТ-компаній. URL: news.dtkr.ua/taxation/common/73696 (14.12.2021)
17. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.03.2022).
18. Експорт ІТ-послуг зріс на 16% за неповний рік. Url: [Opendatabot.ua/analytics/itexport-august](https://opendatabot.ua/analytics/itexport-august) (07.10.2022)
19. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotso L., Bodnarchuk I., Hlado O. Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *Problems of Infocommunications. Science and Technology*, 2019. p. 278–282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/
20. Стадник В.В., Головчук О.В., Головчук Ю.О. Стан і чинники економічної динаміки підприємств машинобудування України. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С.140–148.
21. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviiets O. Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. 2019. Vol. 99. P. 376–380.
22. Кирцнер И. Конкупенция и предпринимательство /Пер. С англ.; под ред. А.Н. Романова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.

References

1. Stan ta potreby biznesu dlia ekolohichnoho pisliavoiennoho vidnovlennia: rezultaty opytuvannia. [The state and needs of business for environmental post-war recovery: survey results] URL: business/diia.gov.ua/ (data zvernennia 16.09.2022).
2. Natsionalnyi bank Ukrainy. Shchomisiachni opytuvannia pidpriemstv Ukrainy [National Bank of Ukraine. Monthly surveys of enterprises of Ukraine] Zhovten 2022 roku. URL: bank.gov.ua/ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_10/pdf?v=4 (data zvernennia 2.11.2022)
3. Hromov V. B. (2018), Mekhanizm formuvannia spozhyvchoho popytu v ekonomitsi Ukrainy [The mechanism of formation of consumer demand in the economy of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. № 7-8. S. 57-67 [in Ukrainian].
4. Kysylev V.V. Sfera uslug v postindustrialnom obshchestve i tendentsii jejo razvitiia [The service sector in a post-industrial society and its development trends] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sfera-uslug-v-postindustrialnom-obshchestve-i-tendentsii-ee-razvitiia> (дата звернення: 24.10.2021) [in Russian].
5. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. (2021). The effect of digital technology development on economic growth. *International Journal of Data and Network Science*. Том.5. №1. P.25-36. [in English].
6. Yakhno T. P. (2019). Sotsializatsiia ekonomiky ta indyvidualizatsiia spozhyvchoho rynku iak neobkhidni peredumovy natsional'noho rozvytku [Socialization of the economy and individualization of the consumer market as necessary prerequisites for national development]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment*. Vyp. 2. S. 12-17 [in Ukrainian].
7. Kosichenko I. (2019) Geneza servisnoji ekonomiki: holovnyj trend postindustrialnoho suspilstva [The genesis of the service economy: the main trend of post-industrial society]. *Prichornomorski ekonomichni studii*. № 48–1. S. 29–35 [in Ukrainian].
8. Orcutt G. H. (2007). A new type of socio-economic system. *International Journal of Microsimulation*. №1(1). P. 3–9 [in English].
9. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/> (data zvernennia 7.11.2022) [in English].
10. Stadnyk V.V., Mukomela-Mykhalets V.O. (2017) Pidpriemnytski struktury promyslovoho sektoru ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii [Entrepreneurial structures of the industrial sector of the economy of Ukraine: the state and prospects of development in the conditions of globalization]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 4. S.93–99 [in Ukrainian].
11. Jackson R.W. Rogerson P., Plane D., Huallachain O. B. (1990). A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*, №2(3). P. 259–269 [in English].
12. Lupak R.L., Shtets T.F. (2020). Stratehichne prohramuvannia derzhavnoi polityky tsyfrovizatsii realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Strategic programming of the state policy of digitization of the real sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. № 1. S.33-39. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.33 [in Ukrainian].
13. Kilkist diiuchykh subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2020 rotsi [The number of active business entities by type of economic activity in 2020]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].
14. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini [On stimulating the development of the digital economy in Ukraine] Zakon Ukrainy 1667-IX vid 15.07.2021. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on stimulating the development of the digital economy in Ukraine] №1946-IX vid 14/12.2021 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#Text> (data zvernennia 12.12.2022) [in Ukrainian].
16. VRU pryiniiala zakon pro spetsrezhym opodatkovannia dlia IT-kompanii [The Verkhovna Rada adopted a law on a special taxation regime for IT companies] URL: news.dtki.ua/taxation/common/73696 (14.12.2021) [in Ukrainian].
17. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, poslug) subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti [The volume of sold products (goods, services) of business entities by types of economic activity] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 12.03.2022) [in Ukrainian].
18. Eksport IT-poslug zris na 16% za nepovnyi rik. [Export of IT services increased by 16% in a partial year]. Url: [Opendatobot.ua/analytics/itexport-august](https://opendatobot.ua/analytics/itexport-august) (07.10.2022) [in Ukrainian].

19. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotsa L., Bodnarchuk I., Hlado O. (2019). Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *Problems of Infocommunications. Science and Technology*. S. 278-282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/ [in English].

20. Stadnyk V.V., Holovchuk O.V., Holovchuk Yu.O.(2017) Stan i chynnyky ekonomichnoi dynamiky pidpriemstv mashynobuduvannia Ukrainy [State and factors of economic dynamics of machine-building enterprises of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. № 2. S.140–148 [in Ukrainian].

21. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviiets O. (2019). Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. Vol. 99. P. 376–380 [in Ukrainian].

22. Kyrtsner Y. (2001). Konkurentsya i predprinimatelstvo [Competition and Entrepreneurship] /Per. s anhl.; pod red. A.N. Romanova. Moskva: YuNYTY-DANA, 239 s. [in Russia].

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022 р.

УДК 316.42:334.72(477)"364"

Теслюк Софія,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2364-0257
e-mail: Tesliuk.Sofia@vnu.edu.ua

Демчук Ірина,
здобувач освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк; e-mail: demchuk.iryna2019@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-116-125>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено розвитку соціального підприємництва в Україні, зокрема, в умовах воєнного стану.

В роботі представлено теоретичні підходи до визначення дефініції «соціальне підприємництво», зокрема виокремлено найбільш вживані підходи: загальний, інноваційний, орієнтований на проблеми та змішаний. Запропоновано більш повне тлумачення даної категорії, що охоплює кожен з перелічених підходів.

Наведено основні відмінності соціального підприємництва від традиційного бізнесу та благодійної організації. Зазначено, що на сьогодні день в Україні соціальне підприємництво ще не визнаним у правовому полі, але досить успішно функціонує. Показано регіональну нерівномірність розміщення соціальних підприємств.

Виділено характерні ознаки соціального підприємництва та запропоновано власні критерії визначення соціальних підприємств.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціально відповідальний бізнес, соціально вразливе населення, соціальний ефект, розвиток соціального підприємництва, воєнний стан, соціальні проблеми.

Tesliuk Sofia,
PhD in Economics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance,
Lutsk

Iryna Demchuk,
Applicant for the speciality «Finance, Banking and Insurance»,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

There are many social problems in Ukraine, the number of which has only increased with the advent of war. Even after the end of hostilities, the number of victims will grow for a certain period, and jobs will become less. Unfortunately, the state, due to the difficult economic situation, will not be able to solve all the problems of socially vulnerable people. Therefore, it is necessary to look for new innovative approaches to solving acute social problems in order to avoid social crisis in Ukrainian society in the future. Social entrepreneurship is developing to some extent as a response to the current difficult economic situation. The use of business approaches in the social sphere is widespread in the world, in addition, it can become one of the main tools of social policy, removing a certain burden from it.

The purpose of this research is to study the existing potential for the functioning and development of social entrepreneurship in Ukraine under martial law as a tool for solving existing social problems.

The article investigates the development of social entrepreneurship in Ukraine, in particular, under martial law.

The paper presents theoretical approaches to the definition of "social entrepreneurship", in particular, the most commonly used approaches: general, innovative, problem-oriented and mixed. A more complete interpretation of this category is proposed, covering each of the listed approaches.

The main differences between social entrepreneurship and traditional business and charitable organization are presented. It is noted that today in Ukraine social entrepreneurship is not yet recognized in the legal field, but it functions quite successfully. The regional unevenness of the location of social enterprises is shown.

The characteristic features of social entrepreneurship are highlighted and own criteria for defining social enterprises are proposed.

The activities of social enterprises contribute to solving the problems of vulnerable segments of society, in particular their employment and social adaptation, this activity has a positive impact on the economic development of our country. Despite the existing support and opportunities for the development and functioning of social business in Ukraine, social entrepreneurship requires the creation of a legal framework that would clearly distinguish the activities of social enterprises from any other organizations and regulate their activities.

Key words: social entrepreneurship, socially responsible business, socially vulnerable population, social effect, development of social entrepreneurship, martial law, social problem.

Постановка проблеми та її значення. В Україні існує велика кількість соціальних проблем, число яких лише зросло з приходом війни. Навіть по закінченню воєнних дій, певний період кількість постраждалих зростатиме, а робочих місць ставатиме менше. На жаль, держава, через складну економічну ситуацію, не зможе вирішити всі проблеми соціально вразливих людей. А отже, вже зараз необхідно шукати нові інноваційні підходи до вирішення гострих соціальних проблем, аби уникнути соціальної кризи в українському суспільстві в майбутньому.

Комерційні підходи у соціальній сфері широко розповсюджені у світі й добре зарекомендували себе в багатьох країнах, адже такі ініціативи мають фінансову стійкість і значний соціальний ефект. Через недостатню кількість ресурсів в державному бюджеті й відсутність фінансування, громади й окремі їх представники шукають найкращих сучасних рішень, що відповідають поставленим перед ними викликам, задля вирішення власних проблем.

Таким чином, соціальне підприємництво розвивається певною мірою як реакція на поточну складну економічну ситуацію. Застосування бізнес підходів в соціальній сфері широко розповсюджене у світі, крім того, воно може стати одним з основних інструментів соціальної політики, знявши з неї певний тягар.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних підходів щодо дефініції «соціальне підприємництво», вивченням його практичних аспектів та теоретичних основ, а також взаємодії держави та суспільства через соціальне підприємництво присвячено чимало напрацювань як вітчизняних, так і закордонних науковців. Серед них слід відзначити: З. Галушку, Л. Долуду, А. Корнецького, М. Наумову, В. Назарука, А. Свинчука, В. Смаля, Ю. Кірсанова, Робінсона, Т. Лайонса, Дж. Мейра, Шт. Пеня Кіка, К. Хокертса та ін..

Поява нових та стрімке збільшення вже наявних соціальних проблем у країні, спричинених воєнними діями на території України, кидає виклик не лише державі, а і соціальним підприємцям, роль яких сьогодні набула критично важливого значення та вимагає подальшого вивчення і додаткових досліджень щодо пошуку нових інноваційних рішень проблем соціального значення та удосконалення наявних підходів щодо визначення соціального підприємництва.

Мета і завдання статті. Метою даного дослідження є вивчення наявного потенціалу функціонування та розвитку соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану як інструменту вирішення існуючих соціальних проблем.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Незважаючи на те, що явище соціального підприємництва існує вже понад 70 років та досить відоме науковій спільноті, єдиного підходу щодо визначення сутності даного поняття досі немає. Тому, узагальнюючи низку вже існуючих трактувань, варто виділити 4 найбільш вживані підходи щодо визначення терміну «соціальне підприємництво» (СП), а саме: загальний, інноваційний, орієнтований на проблеми та змішаний (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи щодо визначення поняття «соціальне підприємництво»

Назва	Автори	Характеристика
Загальний	А. Фоулер, Е. Шоу, Г. Морт, Дж. Вірвардена.	Діяльність підприємства, кінцевим результатом якої завжди є досягнення соціальної мети.
Інноваційний	Х. Стівенсон, С. Вурро, Дж. Мейр, Е. Остін, Ф. Перріні, Е. Нобoa, Дж. Вей-Скіллерн.	Включає діяльність неприбуткових організацій та державних соціальних установ, які використовують у своїй діяльності інновації.
Орієнтований на проблеми	К. Лідбітер.	Діяльність підприємства, орієнтована на конкретну соціальну групу (люди із алко- чи нарко- залежністю, люди з інвалідністю, безхатченки) чи проблему (екологія тощо).
Змішаний	Дж. Робінсон, А. Макміллан, Я. Рогалін.	Діяльність підприємства являє собою комбінацію соціальних та комерційних результатів, що значно звужує сферу його діяльності через наявність бізнес-складових.

Джерело: розроблено авторами на основі [1]

З вищезазначеного, можна зробити висновок про різнобічність даної категорії та сформулювати більш повне тлумачення, що охоплюватиме кожен з перелічених підходів. А саме: соціальне підприємництво – це такий вид комерційної або некомерційної підприємницької діяльності, котрий за допомогою інноваційних технологій та різних методів управління реалізує соціальні місії та задовольняє потреби певних верств населення.

Створення та розвиток соціальних підприємств пов'язані з потребами, які держава наразі не може повністю задовольнити з різних причин та є своєрідною відповіддю населення на соціальні проблеми. Саме мета створення бізнесу є основною відмінністю класичного підприємства від соціального (табл. 2). Оскільки класичне підприємство здійснює свою діяльність задля отримання прибутку, а соціальний аспект може існувати лише як побічний продукт. Головним же результатом діяльності другого випадку є вирішення соціальних завдань. А отже, навіть якщо бізнес систематично віддає 10 % доходу на соціальні потреби, це не робить його соціальним.

Таблиця 2

Основні відмінності соціального підприємництва від традиційного бізнесу та благодійної організації

Соціальне підприємництво	Комерційний бізнес	Благодійна організація
- Головною метою діяльності є соціальна місія; - Не залежить від зовнішніх джерел фінансування; - Отриманий прибуток реінвестується.	- Головною метою діяльності є максимізація прибутків; - Не залежить від зовнішніх джерел фінансування; - Отриманий прибуток розподіляється між власниками.	- Головною метою діяльності є соціальна місія; - Залежить від зовнішніх джерел фінансування, так званих донорів; - Є неприбутковою організацією.

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

На сьогоднішній день в Україні, на жаль, соціальне підприємництво ще не є легалізованим, тобто, юридично не визнаним у правовому полі, однак, не дивлячись на це, воно існує та досить успішно функціонує.

Так, станом на серпень 2021 року в країні налічувалося близько 1000 соціальних підприємств. Географія розповсюдження яких, охоплювала всю Україну (рис. 1).

Так, найбільша частка соціальних підприємств належала Києву, трохи менше було розміщено у Львівській області, натомість Волинська область мала найменший показник, який становив 2% від загальної кількості соціальних підприємств України.

За останні два роки кількість соціальних підприємств України зросла на 60 %, що було зумовлено нестабільністю зовнішнього середовища, спричиненого пандемією COVID-19, а також введенням воєнного стану та бойових дій на значній території України. Ці події призвели до стрімкого зростання безробіття, збільшення кількості незахищених верств населення, послаблення соціального захисту. У підсумку, за даними соціологічної групи «Рейтинг», станом на кінець квітня 2022 року трохи менше половини (41%) українців втратили роботу через війну, 32% працюють у звичайному режимі, 24% – дистанційно або частково, а лише 3% – знайшли собі нову роботу. Переважна більшість безробітних – це жителі східних регіонів України. Такий високий показник свідчить про те, що майже половина українців втратила постійне джерело доходу, яке могло б задовольнити основні людські потреби, забезпечити відчуття безпеки та зменшити тривогу щодо невизначеного майбутнього. Отже, за даними опитування, через війну економічне становище 42% українців значно погіршилося [4].

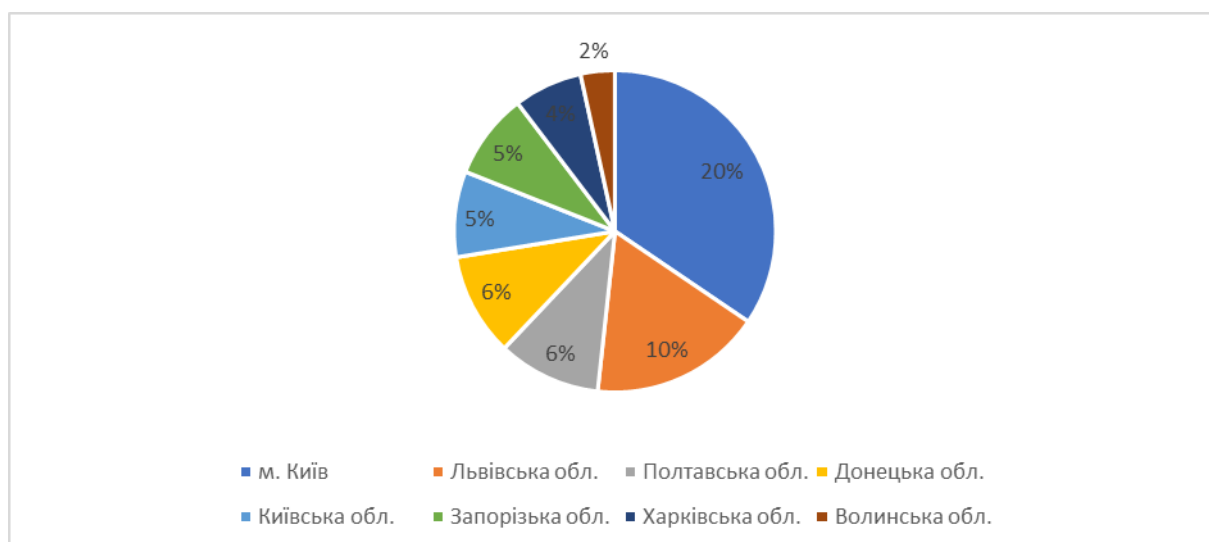

Рис. 1. Регіональний розподіл соціальних підприємств в Україні

Джерело: розроблено авторами на основі [3]

Безробіття несе за собою низку інших як соціальних, так і економічних наслідків. А саме: загострення криміногенної ситуації; підвищення соціальної напруженості; зростання захворюваності населення; збільшення соціальної диференціації; зниження трудової активності та скорочення рівня виробництва; підвищення навантаження на бюджет в розрізі виплат на допомогу безробітним; зниження рівня добробуту населення зниження надходжень до державного бюджету [5]. Виникає потреба у нестандартних рішеннях та соціальних інноваціях, котрі може запропонувати нам соціальне підприємництво. Адже, поряд з властивими традиційному бізнесу якостями, як от фінансова самостійність, ризиковість, інноваційність та масштабність, соціальний підприємець виокремлює проблему, з якою частина населення змиралася і сприймає як даність із тих чи інших причин, та сам розробляє і впроваджує новий спосіб вирішення проблеми, що має вигляд послуги чи

продукту. Таким чином, соціальне підприємництво дає змогу частково та динамічно вирішувати гострі проблеми суспільства [6].

Таким чином, варто виділити характерні ознаки соціального підприємництва. А саме:

1. Чітко визначена соціальна мета в статутних документах компанії та можливість вимірювання її соціальної значимості. Так, згідно з даними аналітичного звіту з економіко-правового аналізу соціального підприємництва в Україні в рамках проекту «EU4Youth», переважна більшість вітчизняних соціальних підприємств окреслюють свою соціальну місію у статуті або виступають із відкритою публічною декларацією про це. Відтак, більшість задекларованих місій соціальних підприємств в Україні пов'язані з соціальною діяльністю у сфері соціальної та економічної інтеграції осіб із соціально вразливих категорій населення [7].

2. Зосередженість соціальних підприємств на працевлаштуванні соціально незахищених верств населення, виробництві необхідних товарів та наданні соціальних послуг (інформаційні, консультаційні, юридичні тощо) соціально вразливим категоріям населення, акумулюють фінанси для соціальної діяльності та для реінвестування у власну діяльність. Крім того, велика увага у діяльності соціальних підприємств приділяється залученню молоді, вирішенню гендерних питань тощо. Незважаючи на це, жорсткої сегментації за видами діяльності серед соціальних підприємств немає. Тобто, одне підприємство може займатись різними видами діяльності одночасно.

3. Діяльність соціальних підприємств є одним із основних інструментів суспільства у вирішенні економічних, екологічних та соціальних проблем. Так, у 2020 році результативність соціально відповідального у сфері працевлаштування становила 87500 працевлаштованих осіб. Це 22% від всіх працевлаштованих осіб за рік по всій країні і становить у середньому 250 працевлаштованих осіб на одне профільне соціальне підприємство, 2% з яких займають соціально незахищені категорії населення (особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, ветерани АТО). Окрім того, ще 17,1% осіб, що належать до соціально вразливого населення України, отримали соціальні послуги за рахунок діяльності СП.

4. Підтримка та стимуляція соціального бізнесу з боку держави. Наявність різного роду організацій підтримки соціальних підприємств, інвесторів, мереж та програм фінансування, підтримки з боку університетів і менторів відіграє важливу роль в подальшому розвитку та розгалуженні соціальних інновацій.

Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.2022 р. № 331 всі роботодавці, окрім бюджетної сфери, які надають роботу внутрішньо переміщеним особам, мають право на компенсацію у розмірі 6 500 грн за кожну внутрішньо переміщену особу протягом двох місяців. Також існують певні податкові пільги до припинення чи скасування воєнного стану на території України, зокрема: ФОП 1 та 2 групи можуть не сплачувати єдиний податок, а для платників єдиного податку третьої групи відсоткова ставка єдиного податку замість існуючих 5% для неплатників ПДВ і 3% для платників, становить 2 % від доходу. Крім того, ПДВ за цей період відповідні фізичні особи-підприємці можуть і не сплачувати зовсім. Це зумовлено тим, що Податковим законодавством України встановлено, що платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, звільняються від нарахування, сплати та подання податкової звітності з ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України [13]. За умови, що майбутній підприємець є безробітним та належить до числа членів малозабезпеченої сім'ї відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 397 держава гарантує надання одноразової безвідсоткової поворотної допомоги для організації підприємницької діяльності, а саме, для закупівлі обладнання та матеріалів для організації власного бізнесу та здобуття економічної самостійності. Крім того, на порталі Дія відновили можливість автоматичної реєстрації ФОП у Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що значно спростило процедуру створення власного бізнесу. Підтримка соціального бізнесу відбувається і з боку органів місцевого самоврядування, реалізація

якої відбувається в межах програм підтримки середнього та малого бізнесу. Для прикладу в окремих регіонах така підтримка представлена:

- відшкодуванням відсоткових ставок за підприємницькими кредитами;
- наданням, так званих, «маркетингових ваучерів»;
- відшкодуванням 50% вартості участі у різноманітних міських, всеукраїнських та міжнародних виставках;
- роботою центрів підтримки підприємництва, консалтингових центрів допомоги як для початківців, так і для вже діючого бізнесу;
- соціальними замовленнями;
- наданням в оренду приміщень за пільговими ставками [7].

5. Співпраця з міжнародними фондами, організаціями та наявність грантових програм. Чудовим прикладом міжнародної співпраці щодо підтримки соціального підприємництва виступає проєкт під назвою «EUnlocking», який реалізується Інститутом імені Густава Штреземана та «Pro NGO!» (Німеччина), «Egalite International» (Україна), організацією «AXA Management Consulting», Асоціацією «ECO-RAZENI та Національним центром допомоги та інформування для НУО в Молдові «CONTACT». Крім того, в рамках програми EU4Youth проєкт софінансується Європейським Союзом [11]. Метою діяльності проєкту EUnlocking В Україні є:

- утвердження та визначення соціального підприємництва на законодавчому рівні;
- мотивація молоді до розробки власних соціальних стартапів;
- підвищення визнання значення внеску соціального підприємництва у соціальну інклюзію та зменшення нерівності через співпрацю та здійснення інформаційних кампаній;
- полегшення доступу до інформації та обміну найкращими практиками з реалізації соціального підприємництва шляхом створення приватної групи соціальних підприємців Facebook в Україні (станом на сьогодні дана група налічує 1300 учасників);
- збільшення потенціалу молодих соціальних підприємців шляхом проведення локального навчання, онлайн-курсів щодо найважливіших та актуальних тем соціального підприємництва;
- підтримка молодих соціальних підприємців у віддалених районах України через надання різного роду юридичних та фінансових консультацій, психологічної та методичної підтримки, просування, допомогу у встановленні зв'язку між соціальними підприємствами та їх потенційними клієнтами, інвесторами, наставництва тощо [11].

Також, Українським соціальним венчурним фондом була запущена Грантова програма швидкого реагування для соціальних підприємств. Вона зосереджена на підтримці функціонування соціальних підприємств в умовах воєнного стану, котрим потрібно перетворити своє виробництво й акцентувати свою увагу на потребах цивільного населення чи інших осіб, що постраждали внаслідок військових дій і, таким чином, вирішувати гострі проблеми різних вразливих соціальних груп населення та продовжувати свою діяльність в умовах воєнного стану [12].

В Україні функціонує Міжнародний фонд «Відродження», який існує у рамках проєкту «EU4USociety» та співпраці з Європейським Союзом, що проводить конкурс «Краудфандинг для соціального підприємництва». Його метою є зміцнення діючих соціальних підприємств в країні, популяризації соціального підприємництва як такого та створення позитивної практики залучення соціальними підприємствами коштів спільноти для створення нових або розширення діючих соціальних підприємств [8]. Фінансування проєктів в рамках даного конкурсу здійснюється за рахунок співпраці Фонду та різних краудфандингових платформ, таких як «Спільнокошт». «Спільнокошт» – це мережевий інструмент фінансування проєктів, що пропонує соціальним інноваторам та творчим людям звернутися за підтримкою до аудиторії, яка зацікавлена в реалізації їхнього проєкту. Щодня на платформі «Спільнокошт» чекають на фінансову підтримку десятки проєктів та соціальних програм [9]. Це своєрідний інструмент колективної співпраці звичайних, що мають можливість виступати в ролі донора та добровільно об'єднувати власні кошти чи інші наявні в них ресурси задля підтримки інших людей чи організацій, що є дуже ефективним в сучасних умовах

функціонування соціальних підприємств в Україні. Підтримку соціальному підприємництву надають також «Фонд Східної Європи», «Фонд соціальних інвестицій» «Фонд розвитку інновацій» та інші як міжнародні так і вітчизняні організації. Як правило, їхня підтримка реалізується шляхом надання цільового фінансування – грантів. Тобто, фондами на конкурсній основі відбираються проєкти, що відповідають низці поставлених ними вимог. Знаючи критерії до написання заявок, соціальні підприємці можуть успішно залучати кошти міжнародних організацій для вирішення актуальних соціальних проблем громадян.

Окрім фондів існують також благодійні агенції, котрі не лише надають гранти, а й допомагають залучити інших соціальних підприємців задля участі у спільних проєктах. Прикладом таких організацій в Україні виступають TESIS, Save the Children, IREX, Інститут «Відкрите суспільство» тощо.

У підтримці соціальних ініціатив також бере участь «Shelter Ukraine», що займаються допомогою цивільним під час війни, а саме: облаштовують прихистки для ВПО в більш безпечних регіонах, поширюють медикаменти та харчі в гарячих точках, а також евакуюють людей. Реалізацією даного проєкту займаються аж три організації: SILab Ukraine, VPLYV та Тепле Місто за підтримки Valores Foundation (Польща). Дана ініціатива бере свій початок з 28 лютого 2022 року, і за цей час їй вдалося допомогти понад 23 000 українців, що постраждали від війни, і зібрати понад 400 000 євро [10].

Успішним прикладом соціального підприємництва в Україні виступає проєкт «Veterano Group», засновником якого є ветеран АТО Леонід Остальцев. Метою соціального бізнесу є допомога українським військовим, які повертаються з війни та адаптуються до цивільного життя. Інші ветерани АТО/ООС, можуть відкривати свій бізнес за франшизою Veterano. Плата за неї символічна, але отримати її можуть тільки бійці, які повернулися до мирного життя.

На сьогодні франшиза об'єднує мобільні точки і кав'ярні Veterano Coffee, монокондитерську Veterano Brownie, бар Veterano Bar, охоронну фірму Veterano Guard, сервіс таксі Veterano Cab, Veterano Energy, що встановлює сонячні електростанції а також піцерії в шести містах України — Києві, Борисполі, Одесі, Івано-Франківську, Кривому Розі та Маріуполі. Розвивається також і сервіс доставки Veterano Pizza Delivery. Частина прибутку власники спрямовують на допомогу сім'ям загиблих українських воїнів. Відвідувачі піцерій також можуть залишити підвішені піци — оплатити замовлення для поранених військових у шпиталях або бійців воєнних дій на фронті.

Незважаючи на те, що рух соціального підприємництва активно поширюється в Україні та навіть має підтримку як з боку держави, так і з боку міжнародних організацій та установ на шляху його реалізації зустрічається безліч перешкод. Насамперед, через відсутність законодавчого врегулювання соціального підприємництва в Україні вони вимушені відкрито конкурувати зі звичайними комерційними підприємствами. А формування соціального значення несе за собою додаткові витрати, що їхню знижує конкурентоспроможність порівняно з комерційними підприємствами.

Так, якщо мережа кав'ярень намагається працевлаштовувати ветеранів АТО/ООС, котрі не мають відповідного досвіду, з метою їхньої реінтеграції на ринку праці, то мусить нести додаткові витрати для їхнього навчання та, можливо, подолання ПТСР. Зрозуміло, що в такому випадку звичайні комерційні кав'ярні поруч матимуть фінансову. Або якщо фермерське господарство віддає частину свого врожаю для благодійної їдальні, то відповідно недоотримує прибуток.

Оскільки, формування соціальної цінності зменшує видатки держави на подолання соціальних проблем, для збалансування конкурентної спроможності соціальних та звичайних комерційних підприємств різні країни створюють відповідну законодавчу базу, яка сприяє розвитку соціальних підприємств. Таке рішення обрали США, Великобританія, Італія, Німеччина, Польща, Литва та багато інших. Однак, беручи до уваги відсутність єдиного підходу до визначення соціального підприємництва, кожна з країн пішла трохи різними шляхами, закріплюючи визначення соціального підприємництва та закладаючи механізми збалансування їхньої конкурентоспроможності на законодавчому рівні.

Також за кордоном ж практикується наявність національної мережевої організації (платформи) з підтримки соціально відповідального бізнесу. У Німеччині – це SEND, у Португалії – EsLider, у Великої Британії - Social Enterprise UK. Будучи частиною такої мережі, соціальні підприємці

отримують вигоду від спільного обміну різноманітних ноу-хау всередині громади, а також додаткові джерела фінансування для розбудови наявного потенціалу. Крім того, приналежність до таких мереж надає соціальним підприємствам можливість впливати на рішення зацікавлених сторін. Тобто, політиків, можливих інвесторів, державного сектору та ін. Також як бонус, соціальні підприємці отримують можливість співпраці та відсутність конкуренції у даній галузі.

Україні необхідно знайти власний підхід, беручи до уваги особливості економічного стану нашої країни. Попередні спроби вирішити дану проблему були невдалими, що зумовлено неготовністю сформулювати такі механізми, які б не дозволяли звичайним комерційним підприємствам маскуватися під соціальні та користуватись відповідними пільгами. Найбільш близьким для нас механізмом може стати європейський досвід соціального підприємництва. Яскравим прикладом є Велика Британія, де 62 000 осіб (3,3 % всього населення) задіяні у соціальному підприємстві та громадяни якої не ототожнюють поняття бізнесу та соціального напрямку. Саме тому у Social Enterprise UK представлені конкретні ознаки соціального підприємництва:

- чітко визначена та зафіксована в установчих документах соціальна та/або природоохоронна місія;
- повна автономність від держави;
- акумулювання більшості своїх коштів за рахунок торгівлі;
- реінвестування переважної частини отриманого прибутку;
- спрямування понад 50 % отриманого прибутку на досягнення соціальної цілі;
- контроль за управлінням більшістю в інтересах соціальної місії;
- підзвітність та прозорість.

Та беручи до уваги особливості функціонування соціального підприємництва в Україні, ми вважаємо доцільним запропонувати власні критерії соціальних підприємств:

- не менше ніж 50 % персоналу підприємства становлять працівники з уразливих груп населення (учасники бойових дій, внутрішньо переміщені особи, люди з інвалідністю, багатодітні сім'ї, реабілітовані люди із залежностями);
- мінімум 20 % отриманого прибутку розподіляється на фінансування послуг для соціально вразливих груп або на підтримку соціальних, культурних чи екологічних ініціатив;
- Комбінація попередніх двох критеріїв. Тобто, щонайменше 10 % отриманого прибутку спрямовані на соціальні цілі, та мінімум 10 % працівників підприємства належать до соціально вразливих груп населення.

Таким чином, спрямування вагомої частини прибутку (понад 20 %) на досягнення обраної підприємством соціальної місії та працевлаштування значної частки соціально вразливих груп населення ознакою того, що дана організація створюється не для власників чи акціонерів та вирішить проблему з маскуванням комерційних підприємств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах складної економічної ситуації та воєнного стану в Україні соціальні підприємці змогли згладити частину гострих проблем у суспільстві та прискорити їх вирішення. Діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем незахищених верств суспільства, зокрема їх працевлаштуванню та соціальній адаптації, ця діяльність позитивно впливає на економічний розвиток нашої країни. Соціальні підприємства можуть вирішувати завдання, які не під силу державі та решті секторам економіки. Попри складні умови діяльності більшості установ та організацій України в умовах воєнного стану, зараз вживаються певні заходи щодо фінансової, організаційної та інформаційної підтримки вітчизняного соціального підприємництва як зі сторони держави, так і міжнародних організацій. Соцпідприємства можуть працювати за рахунок грантів, пожертв, державних субсидій та навіть при релігійних установах. Це створює вагомий потенціал для розвитку соціального підприємництва в Україні, тим самим покращуючи соціальне життя, значно допоможе у виході з соціально-економічної кризи та забезпечить подальший розвиток країни в цілому. Та незважаючи на наявну підтримку та можливості щодо розвитку та функціонування соціального бізнесу в Україні, соціальне підприємництво потребує створення законодавчої бази, яка б чітко розмежовувала діяльність соціальних підприємств від будь-яких інших організацій та регулювала їхню діяльність.

Джерела та література

1. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник / А. А. Свинчук та ін. Київ: ТОВ «Підприємство «Віней», 2017. 188 с.
2. Смаль В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво: Київ, 2017. 54 с.
3. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз *EU4YOUTH – Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні 2020*. 37 с. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
4. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). Соціальна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html (дата звернення: 25.09.2022).
5. Транченко Л. В. Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства. *Економіка та держава*. 2012. № 4. С. 12–15.
6. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 129–132.
7. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. *EU NEIGHBOURS east. 2020*. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.09.2022).
8. Конкурс «Краудфандинг для соціального підприємництва». *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-soczialnogo-pidpryemnyctva-2/> (дата звернення: 27.09.2022).
9. Спільнокошт – краудфандинг в Україні : веб-сайт. URL: <https://bigggidea.com/projects/> (дата звернення: 28.09.2022).
10. Соціальне підприємництво у воєнний час: як працює SILab Ukraine. *Медіа великих історій*: веб-сайт. URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryemnyctvo-u-voennyj-chas-yak-praczuuye-silab-ukraine/> (дата звернення: 02.10.2022).
11. Як проєкт EUnlocking підтримує соціальне підприємництво? *EU NEIGHBOURS east* : веб-сайт. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuje-soczialnepidpryemnyctvo/> (дата звернення: 03.10.22).
12. Український соціальний венчурний фонд : веб-сайт. URL: <http://usv.fund/for-sp> (дата звернення:)
13. Тил працює – Україна воює: підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html> (дата звернення: 05.10.2022).
14. Демчук І. В., Теслюк С. А. Проблеми соціально відповідального ведення бізнесу в Україні та шляхи їх розв'язання. Економіко-правові та управлінсько-технологічні виміри сьогодення: молодіжний погляд: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: у 2 т. Т. 1. 5 листоп. 2021. Дніпро, 2021. С. 276-277.

References

1. Svynchuk A. A. ta in. (2017) *Sotsialne pidpryemnyctvo: vid idei do suspilnykh zmin* [Social entrepreneurship: from ideas to social changes]. Kyiv: TOV «Pidpryemstvo «Vienei», 188 p. (in Ukrainian).
2. Smal V., Kokot V. (2017) *Shcho slid znaty pro sotsialne pidpryemnyctvo* [What you should know about social entrepreneurship]. Kyiv, 54 p. (in Ukrainian).
3. EU4YOUTH - Rozkryttia potentsialu molodykh sotsialnykh pidpryemtsiv v Moldovi ta Ukraini (2020). *Sotsialne pidpryemnyctvo v Ukraini. Ekonomiko-pravovyi analiz*. [Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis]. Retrieved from: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf.
4. Sotsialna hrupa «Reitynh». *Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: adaptatsiia ukraintsiv do umov viiny (19 bereznia 2022)* [Sixth nationwide poll: adaptation of Ukrainians to the conditions of war (March 19, 2022)]. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html.

5. Tranchenko L. V. (2012) *Bezrobittia yak sotsialna problema rynkovoho suspilstva* [Unemployment as a social problem of a market society]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 4, pp. 12–15.
6. Ovsianiuk-Berdadina O. F., Krysko Zh. L. (2016) *Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii* [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University], vol. 6, part 2, pp. 129–132.
7. EU NEIGHBOURS east. (2020). *Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini. Ekonomiko-pravovyi analiz* [Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis]. Retrieved from: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/202011/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf.
8. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». *Konkurs «Kraudfandynh dlia sotsialnoho pidpriemnytstva»* [Crowdfunding for Social Entrepreneurship Competition]. Retrieved from: <https://www.irf.ua/contest/konkurs-kraudfanding-dlya-soczialnogo-pidpryemn>.
9. Spilnokosht – kraudfandynh v Ukraini [The total cost is crowdfunding in Ukraine]. Retrieved from: <https://bigggidea.com/projects/>.
10. Media velykykh istorii.. *Sotsialne pidpriemnytstvo u voiennyi chas: yak pratsiuie SILab Ukraine* [Social entrepreneurship in wartime: how SILab Ukraine works]. Retrieved from: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryemnyctvo-u-voyennyi-chas-yak-praczyuye-silab-ukraine/>.
11. EU NEIGHBOURS east. *Yak proekt EUnlocking pidtrymuie sotsialne pidpriemnytstvo?* [How does the EUnlocking project support social entrepreneur-ship?]. Retrieved from: <https://euneighbourseast.eu/uk/news-andstories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuye-soczialne-pidpryemnyctvo/>.
12. Ukrainyski sotsialnyi venchurnyi fond [Ukrainian Social Venture Fund]. Retrieved from: <http://usv.fund/for-sp>.
13. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. *Tyl pratsiuie – Ukraina voiuie: pidtrymka biznesu v umovakh voiennoho stanu* [The rear is working – Ukraine is at war: supporting business in martial law]. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221573.html>.
14. Demchuk I. V., Tesliuk S. A. *Problemy sotsialno vidpovidalnoho vedennia biznesu v Ukraini ta shliakhy yikh rozviazannia. Ekonomiko-pravovi ta upravlinsko-tekhnologichni vymiry sohodennia: molodizhnyi pohliad: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: u 2 t. T. 1. 5 lystop. 2021. Dnipro, 2021. S. 276-277.*

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022 р.

УДК 338.012

Попова Ольга,
доктор економічних наук, професор
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»,
кафедра управління і фінансово-економічної безпеки,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-9093-5912
e-mail: olha.popova@donntu.edu.ua

Попов Євген,
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»,
кафедра управління і фінансово-економічної безпеки,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0001-7124-2961
e-mail: evgenmpopov@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-126-131>

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ КОКСОХІМІЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ З ЗАСТОСУВАННЯМ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті встановлено, що маючи стратегічне значення для економіки, вітчизняна коксохімічна галузь працює у складних умовах та стикається зі значними проблемами, що позначається на скороченні виробництва. Відзначено, що ефективна діяльність галузі уможливується лише за умов системного бачення її розвитку, що передбачає формування відповідних пріоритетів, які враховують сучасні виклики, а також слабку контрольованість, невизначеність та мінливість зовнішнього середовища. Доведено ефективність когнітивного моделювання і пов'язаного з ним сценарного, що обумовлено можливістю спрямовувати діяльність складних об'єктів в слабоструктурованих проблемних ситуаціях, які виникають в процесі функціонування підприємств галузі. Запропоновано методичний підхід до обґрунтування пріоритетів розвитку вітчизняної коксохімічної промисловості на основі використання когнітивних технологій.

Ключові слова: коксохімічна галузь, розвиток, пріоритети, когнітивне моделювання, національна економіка, економічні методи, ефективність.

Olga Popova,
Professor, Doctor of Economics,
Donetsk National Technical University,
Department of management and financial and economic security,
Lutsk

Yevhen Popov,
Donetsk National Technical University,
Department of management and financial and economic security,
Lutsk

METHODOLOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE COX-CHEMICAL INDUSTRY OF UKRAINE WITH THE APPLICATION COGNITIVE TECHNOLOGIES

Introduction. The article states that the domestic coke industry is of strategic importance for the economy. But today it works in difficult conditions and faces significant problems, which affects the reduction of production. Effective activity of the industry is possible only under the conditions of a systemic vision of its development, which involves the formation of appropriate priorities that take into account modern challenges, as well as weak controllability, uncertainty and variability of the external environment. This specificity limits the use of classical economic and mathematical methods and models.

The purpose of the article is to develop a methodical approach to the formation of strategic priorities for the development of the coke-chemical industry of Ukraine using cognitive modeling methods.

Results. The paper proves the effectiveness of cognitive modeling and the related scenario, which is due to the possibility of directing the activity of complex objects in poorly structured problem situations that arise during the functioning of enterprises in the industry. A methodical approach to justifying the development priorities of the domestic coke industry based on the application of cognitive technologies is proposed. It is based on scenario modeling using cognitive maps. Implementation of a set of analytical and calculation actions is foreseen. Among its main stages, the following are distinguished: analysis of regulatory influence factors, the strength of the connection between them, identification of trends that can affect the work of the coke chemical industry; construction of a cognitive model of factors of regulatory influence on the activity of the industry (a cognitive map in the form of an indicative graph); implementation of scenario modeling and formation of industry development scenarios and forecasts that take into account the dynamics of processes over time.

Conclusions. This methodological approach is aimed at obtaining results that should form the basis for adjusting the strategic priorities of the development of the coke-chemical industry of Ukraine.

Key words: coke industry, development, priorities, cognitive modeling, national economy, economic methods, efficiency.

Постановка проблеми та її значення. Розвиток гірничо-металургійного комплексу та коксохімічної галузі як його складової виступає одним з пріоритетних для країни. Це обумовлено її стратегічною значущістю, оскільки саме від стабільної роботи відповідних підприємств залежить зростання економіки держави.

Однак, на сучасному етапі вітчизняні коксохімічні підприємства працюють у складних умовах, що позначається на значному скороченні виробництва. Так, за даними об'єднання коксохімічних підприємств «Укркокс», у січні-листопаді 2022 року виготовлення валового коксу 6%-ї вологості зменшилось на 58,1% (в порівнянні з аналогічним періодом 2021 року) та склало 3,66 млн. т [1].

Серед основних проблем, з якими сьогодні стикається галузь, слід виокремити такі, як: застарілість основних фондів підприємств; зменшення видобутку вітчизняного коксівного вугілля; знаходження значної частки покладів коксівного вугілля та коксохімічних виробництв на тимчасово окупованих територіях; унеможливлення організації виробничого процесу та руйнація ряду підприємств внаслідок широкомасштабного військового вторгнення Росії; уповільнення зростання світового виробництва сталі тощо.

Констатуємо, що ефективна діяльність галузі уможливується лише за умов системного бачення її розвитку, управління змінами, що передбачає формування відповідного курсу та пріоритетів, які враховують сучасні тенденції, виклики, а також слабку контрольованість, можливу невизначеність та мінливість зовнішнього середовища.

Зазначимо, що останні характеристики притаманні слабкоструктурованим системам, управління розвитком яких є достатньо складним через нестачу або відсутність необхідної кількісної інформації, вплив значної чисельності неоднорідних факторів на фоні обмеженості часу тощо.

Враховуюче це, при вирішенні проблемних ситуацій та побудові моделей для їх опису підвищується значущість якісної інформації, її структуризації з урахуванням динамічних властивостей системи.

Акцентуємо увагу на тому, що така специфіка значно обмежує ефективність класичних економіко-математичних методів і моделей. Тому, спираючись на результати досліджень [2; 3], вважаємо доцільним звернути увагу на когнітивне моделювання і пов'язане з ним сценарне, яке, завдяки своїм особливостям, уможливує спрямування діяльності складних систем в умовах слабкої структурованості, що представляється необхідним в процесі формування пріоритетів розвитку коксохімічної галузі та актуалізує тематику даної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку горно-металургійного комплексу та коксохімічної промисловості як його складової присвячено праці: К. Гаймур [4], Г. Карчевської [5], В. Отенко [5], С. Ковальова [6], В. Малини [7], О. Порожняк [6], В. Рудики [7] та інших.

Теоретичні засади реалізації когнітивних технологій, їх понятійно-категоріальний апарат систематизовано в роботах таких дослідників, як: О. Ольшанська [8], Д. Росс [9], Р. Топол [10] тощо.

Основні питання використання когнітивного моделювання та прикладні аспекти цього процесу в різних галузях економіки знаходяться в полі зору таких науковців, як: А. Ачкасов [2], В. Кадієвський [3], О. Кузьменко [11], Л. Малярець [12], Ю. Паршин [13], І. Ялдин [14] та інших.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, використання когнітивного підходу та методів когнітивного моделювання для дослідження й оцінки розвитку вітчизняної коксохімічної промисловості, як складної соціально-економічної системи, формування відповідних стратегічних пріоритетів потребує подальшого опрацювання з врахуванням специфіки функціонування галузі та існуючих викликів, що дозволить підвищити ефективність процесів.

Мета статті. Метою статті є розробка методичного підходу до формування стратегічних пріоритетів розвитку коксохімічної галузі України з використанням методів когнітивного моделювання.

Викладення основного матеріалу. Слід констатувати, що когнітивне моделювання в економіці ґрунтується на теретико-методологічному базисі когнітивної науки, який застосовується до різноманітних процесів, що мають місце в економічних системах різних типів, та передбачає дослідження соціально-економічних систем, формування механізмів прийняття економічних рішень, інтерпретацію поведінки суб'єктів національної економіки.

Дослідження особливостей функціонування вітчизняної коксохімічної промисловості дозволило виокремити певні проблеми, які пов'язані з аналізом її діяльності як складної соціально-економічної системи та здатні вплинути на прийняття рішень, спрямованих на подальший розвиток галузі. Серед основних з них слід відзначити наступні: багатогранність технологічних, економічних, соціальних процесів в цій сфері та складний характер взаємних зв'язків між ними, що ускладнює аналіз як окремих дій, так і їх сукупностей; відсутність належної структуризації даних та проблем; відсутність чітко визначеної вхідної кількісної інформації, яка характеризує перебіг явищ в динаміці тощо.

Тому, зважаючи на вищевказані особливості констатуємо, що коксохімічна галузь відноситься до слабоструктурованих соціально-економічних систем.

У зв'язку з цим, спираючись на результати досліджень [6; 10] слід відзначити, що їх поведінка описується переважно на якісному рівні, а зміна параметрів викликає непередбачені зміни в структурі, що унеможлиблює аналіз взаємозв'язків між процесами через недостатню повноту й адекватність зібраної інформації, яка буде використана під час формування різноманітних рішень, спрямованих на розвиток галузі, в тому числі і при розробці стратегічних пріоритетів.

При цьому зазначимо, що особливості застосування когнітивного моделювання при їх формуванні полягає в дослідженні механізму функціонування вітчизняної коксохімічної промисловості; конкретизації умов галузевого розвитку з врахуванням сучасних проблем та викликів; формуванні відповідних сценаріїв та складанні подальшого прогнозу, визначенні можливостей пристосування до зовнішнього середовища.

Акцентуємо увагу на тому, що реалізація процесу когнітивного моделювання здійснюється на основі методичного підходу до формування стратегічних пріоритетів розвитку галузі, поетапно, з виконанням комплексу аналітичних та розрахункових дій (рис.1).

Відзначимо, що побудована в процесі моделювання когнітивна карта являє собою матрицю суміжності, яка містить набір базисних факторів (концептів) та відображає причинно-наслідкові зв'язки між ними, демонструючи напрями та взаємну силу впливу між факторами. У орієнтований знаковий граф (знаковий оргграф – один з видів когнітивної карти) включаються найбільш важливі безпосередні зв'язки. Така когнітивна карта відображає лише факт наявності впливів факторів один на одного.

Отримана інформація є базисом для подальшого моделювання регуляторного впливу на функціонування галузі, а побудовані когнітивні моделі виступають основою для формування сценаріїв розвитку коксохімічної промисловості та обґрунтування пріоритетних заходів стратегічного впливу в залежності від сучасних викликів та ризиків, відповідно до поставлених цілей та завдань.

При цьому, спираючись на результати досліджень [11, с.90; 12, с.179], вважаємо доцільним звернути увагу на можливості сценарного моделювання ситуації в коксохімічній галузі. Створення сценаріїв розвитку аналізованого об'єкта на найближчу перспективу є можливим за такими варіантами:

1. За умов некерованого розвитку, коли дія факторів впливу на різноманітні процеси в галузі є відсутньою.

2. За умов керованого розвитку:

- за прямим завданням, що передбачає реалізацію комплексу управлінських заходів, спрямованих на стимулювання розвитку галузі для досягнення найкращих результатів);
- за зворотним завданням, тобто на основі досягнення встановлених цілей.

Сформовані сценарії складають основу для відповідного прогнозу, який враховує динаміку процесів у часі.

Рис. 1. Етапи методичного підходу до формування стратегічних пріоритетів розвитку коксохімічної галузі

Джерело: Складено авторами на основі [9, с.50; 10, с.91]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Коксохімічна галузь має стратегічну значущість для національної економіки, а її розвиток є одним з переважних для країни. При цьому ефективність діяльності забезпечується за умов системного бачення цих процесів, що передбачає формування відповідного курсу та пріоритетів, які враховують сучасні тенденції, виклики, а також слабку контрольованість, можливу невизначеність та мінливість зовнішнього середовища. За таких умов доводить ефективність технологія когнітивного моделювання і пов'язаного з ним сценарного, що обумовлено можливістю спрямовувати діяльність складних об'єктів в слабо структурованих проблемних ситуаціях, які виникають в процесі функціонування підприємств галузі. Реалізація процесу когнітивного моделювання при обґрунтуванні стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняної

коксохімічної промисловості здійснюється на основі відповідного методичного підходу, поетапно, з виконанням комплексу аналітичних та розрахункових дій.

Однак запровадження обраного сценарію потребує формування комплексу заходів відповідно до обраних пріоритетів розвитку галузі, з подальшою конкретизацією дій та інструментів, що складає перспективи подальших досліджень.

Джерела та література:

1. GMK. URL: <https://gmk.center/ua/news/ukrainski-khz-u-sichni-listopadi-2022-roku-vipustili-3-66-mln-t-koksu/> (дата звернення 21.11.2022).
2. Ачкасов А. Е. Сценарний підхід в системі планування стратегії розвитку логістичних принципів. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий*. 2012. № 3 (55). С. 6–8.
3. Кадієвський В. А., Перхун Л.П. Когнітивне моделювання прийняття управлінських рішень на підприємстві. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. праць*. 2016. № 3. С. 48–56.
4. Гаймур К.С. Прогнозування розвитку коксохімічної галузі України: дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. Харків, 2016. 213 с.
5. Карчевська Г. Г. Інноваційно-інвестиційна складова соціально-економічного розвитку коксохімічних підприємств України. *Держава та регіони*. 2012. №2. С. 118 - 122.
6. Отенко В. І., Порожняк О. О. Комплексний аналіз стратегічних компетенцій коксохімічних підприємств України. *Бізнес Інформ*. 2011. №2. Т.2. С. 135 - 137.
7. Ковалев Е.Т., Малина В.П., Рудыка В.И., Соловьев М.А. Основные тенденции мирового производства металлургического каменноугольного кокса. ЕВРОКОКС 2018. *Углемический журнал*. 2018. №3. С.3-10.
8. Ольшанська О. Методологічні засади формування когнітивної економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. №1 (164). С. 16 -18.
9. Ross D. *Economic Theory and Cognitive Science: Microexplanation*. The MIT Press, 2007. 454 с.
10. Topol R., Walliser B. *Cognitive Economics: New Trends*. Elsevier Science, 2007. 278 р.
11. Кузьменко О. К., Бикова А. С. Використання когнітивного моделювання при дослідженні економічного потенціалу підприємства. *Економіка сьогодні: проблеми, моделювання та управління : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (18–20 листопада 2015 року, м. Полтава)*. Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 89–93.
12. Малярець Л.М., Лебедев С.С. Когнітивне моделювання в управлінні людським капіталом підприємства. *Причорноморські студії*. 2017. Вип. 13–1. С. 178–183.
13. Паршин Ю. І. Когнітивне моделювання сталого розвитку національного господарства. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL: <http://www.economy. nauka.com.ua> (дата звернення 21.11.2022).
14. Ялдин І. В. Когнітивне моделювання у прогнозуванні сценаріїв стратегії стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 142–150.

References:

1. GMK (2021). Available at: <https://gmk.center/ua/news/ukrainski-khz-u-sichni-listopadi-2022-roku-vipustili-3-66-mln-t-koksu/> (accessed November 21, 2022). [In Ukrainian].
2. Achkasov, A. E. (2012). Stsenarnyi pidkhid v systemi planuvannya stratehii rozvytku lohistychnykh pryntsyypiv [A scenario approach in the planning system of the strategy for the development of logistics principles]. *Vostochno-Evropejskij zhurnal peredovyh tehnologij - Eastern European Journal of Advanced Technologies*, no. 3(55), pp. 6–8. [In Ukrainian].
3. Kadiievskiy, V.A., Perkhun, L.P. (2016). Kohnityvne modeliuвання pryiniattia upravlinskykh rishen na pidpriemstvi [Cognitive modeling of management decision-making at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu: zb. nauk. Prats - Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*, 3, 48–56. [In Ukrainian].
4. Haimur, K.S. (2016). *Prohnozuvannya rozvytku koksokhimichnoi haluzi Ukrainy* [Forecasting the development of the coke industry in Ukraine]: *dys. kand. ekon. nauk/ Naukovo-doslidnyi tsentr IndustrIalnih problem rozvitku*, Kharkiv, 2016. 213 s. [In Ukrainian].

5. Karchevska, H.H. (2012). Innovatsiino-investytsiina skladova sotsialnoekonomichnoho rozvytku koksokhimichnykh pidpriemstv Ukrainy [Innovative-investment component of socio-economic development of coke-chemical enterprises of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony - State and regions*, no. 2, pp. 118 - 122. [In Ukrainian].
6. Otenko, V. I., Porozhniak, O. O. (2011). Kompleksnyi analiz stratehichnykh kompetentsii koksokhimichnykh pidpriemstv Ukrainy [Comprehensive analysis of strategic competencies of coke-chemical enterprises of Ukraine]. *Biznes Inform - Biznes Inform*, no. 2, vol.2, pp. 135 - 137. [In Ukrainian].
7. Kovalev, E.T., Malyna, V.P., Rudika, V.Y., Solovev, M.A. (2018). Osnovnie tendentsyy myrovoho proyzvodstva metallurhycheskoho kamennouholnogo koksa. EVROKOKS 2018. [Major trends in world production of metallurgical coal coke. EUROCOCS 2018]. *Uhlekhymycheskyi zhurnal - Coal chemical journal*, no. 3, pp. 3-10. [In Ukrainian].
8. Olshanska, O. (2015). Metodolohichni zasady formuvannya kohnityvnoi ekonomiky [Methodological principles of the formation of cognitive economy]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, no.1 (164), pp. 16-18. [In Ukrainian].
9. Ross, D. (2007). *Economic Theory and Cognitive Science: Microexplanation*. The MIT Press, 454 p.
10. Topol, R., Walliser, B. (2007). *Cognitive Economics: New Trends*. Elsevier Science, 278 p.
11. Kuzmenko, A. K., Bykova, A. S. (2015). Vykorystannia kohnityvnoho modeliuвання pry doslidzhenni ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva [The use of cognitive modeling in the study of the economic potential of the enterprise]. *Materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii «Ekonomika sohodni: problemy, modeliuвання ta upravlinnia»*. Poltava: PUET, pp. 89–93. [In Ukrainian].
12. Maliarets, L.M., Lebediev, S.S. (2017). Kohnityvne modeliuвання v upravlinni liudskym kapitalom pidpriemstva [Cognitive modeling in the management of human capital of the enterprise]. *Prychornomorski studii - Black Sea Studios*, 13–1, 178–183. [In Ukrainian].
13. Parshin, Y. I. (2015). Kohnityvne modeliuвання staloho rozvytku natsionalnoho hospodarstva [Cognitive modeling of sustainable development of the national economy]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, no. 1, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed November 21, 2022). [In Ukrainian].
14. Yaldin, I. V. (2011). Kohnityvne modeliuвання u prohnozuvanni stsenariiv stratehii stiikoho rozvytku intehrovanoi struktury biznesu [Cognitive modeling in forecasting scenarios of the sustainable development strategy of the integrated business structure]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy*, no. 4, pp. 142–150. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.12.2022 р.

Рецензії, хроніки, персоналії

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам.

Стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

Стаття може бути написана українською, польською або англійською мовами, ретельно вичитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць.

Робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 % повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування:

Усі матеріали, які подані для публікації в журналі «Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки» проходять процедуру **рецензування** у кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (з повторною рецензією або без неї), відмовити у публікації через значні недоліки матеріалів (з правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що стаття прийнята до друку, автору повідомляються реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ Ліворуч – УДК (кегель 12, звичайний шрифт).
- ✓ Починаючи з наступного рядка праворуч **метадані** (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, та англійською мовами та складаються з частин:
відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID [0000-0000-0000-0000](https://orcid.org/0000-0000-0000-0000), E-mail) (напівжирний шрифт, кегель 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.
- ✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегель 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має уявляти собою стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- introduction (вступ);
- the purpose of the article (мета статті);
- results (результати);
- conclusions (висновки);

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська), то анотація мовою статті від 80 до 100 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвища автора й назви статті.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вмщати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- постановка проблеми та її значення;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- мета і завдання статті;
- викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження;
- висновки і перспективи подальших досліджень.

(Згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, кегль 11, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегль 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - перелік використаної літератури (кегль 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути

вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування), але не більше ніж 20 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті.

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Порядковий номер таблиці вирівнюється по правому краю, (наприклад: *Таблиця 1*), назва таблиці друкується над таблицею посередині напівжирним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, (наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**).

Зміст таблиці, цифровий матеріал подається звичайним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, вирівнювання заголовків вертикальних граф -по середині, вирівнювання основної частини таблиці (рядків і граф) – по ширині.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело: Власна розробка автора*). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт “Times New Roman”, 9 кегель, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих абревіатур і вперше введених термінів. Усі абревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

[ЗРАЗОК ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ](#)

Дотримання вимог є обов'язковим!

Відповідальність за зміст статті несе автор!

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Вартість публікації обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить **750** гривень (з врахуванням вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн). Вартість статті обсягом понад 25000 знаків (без пробілів) формується з розрахунку **750 грн. + 60 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

При потребі автору (авторам) статті друкованого примірника журналу, здійснюється відповідна доплата в сумі **200** грн. за кожен примірник.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.vnu.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (напр. «Степанюк_стаття»).

До статті окремим файлом («Авт.довідка_Степанюк») потрібно подати інформацію про автора:

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Назва статті _____ (українською та англійською мовами)

Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь та вчене звання, посада автора (-ів) (українською та англійською мовами) _____

ORCID (цифровий ідентифікатор автора, що відрізняє Вас від будь-якого іншого дослідника, підтримує зв'язок між Вами й Вашою професійною діяльністю. Отримати свій унікальний ідентифікатор ORCID можна, зареєструвавшись <http://about.orcid.org>, <https://orcid.org/register>) _____

Місце роботи, навчання, поштова адреса, індекс, службовий телефон (установи чи організації) (українською та англійською мовами) _____

Поштова адреса Нової пошти, № відділення, на яке редколегія при потребі надсилає друкований примірник збірника _____

Телефон _____ . E-mail _____

Наукове видання

**Економічний часопис
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 4 (32)

2022

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.vnu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Волинського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Шопена 12, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.